

ΞΕΝΟΦΩΝ / XENOPHON * τ. 6 / v. 6 * ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ / OCTOBER 2021

6

ΞΕΝΟΦΩΝ

Χενοφών

Περιοδική
Έκδοση
Ολιστικής
Φιλοσοφίας

Periodic
Publication of
Holistic
Philosophy

ΤΕΥΧΟΣ ΕΚΤΟ

Οκτώβριος / October 2021

Ολυμπιακό Κέντρο Φιλοσοφίας και Παιδείας
Olympic Center for Philosophy and Culture

σχέσεις του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος σε έναν διαχρονικό διάλογο, ώστε να αναδύεται η ένότητα και η πιστότητα των θείων επαγγελιών. Πρόκειται για τὸν ἴδιο Θεό, αὐτὸν ποὺ ἀποκαλύφθηκε στὸν πρωτάνθρωπο (Αδάμ) και αὐτὸν ποὺ ἀποκαλύπτεται στὰ ἔσχατα. Πρωτολογία και ἔσχατολογία σὲ διαρκή ένότητα. Τὰ πρῶτα ἐξηγοῦνται και κατανοοῦνται ἀπὸ τὰ ἔσχατα, ἀλλὰ και τὰ ἔσχατα φωτίζονται και θεμελιώνονται ἀπὸ τὰ πρῶτα⁴⁵.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

1) Ἡ *Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη* εἶναι μιὰ ἐγκύκλιος ἐπιστολή ποὺ ἀπευθύνεται ὄχι σὲ ἓνα ἄτομο, ἀλλὰ σὲ ἑπτὰ ἐκκλησίες τῆς Ἀσίας, και δι' αὐτῶν σὲ ὅλη τὴν ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, ὥστε τὰ μέλη τῆς νὰ ἀκούσουν «τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις». Ἐνισχύει τὴν ἀγωνιστική διάθεση τῶν πιστῶν νὰ τηρήσουν τὴν πίστη τους ἐν μέσῳ ἐνὸς ἐχθρικοῦ περιβάλλοντος. Ἐκφράζει τὴ βεβαιότητα τῆς νίκης, ἀλλὰ και τὴν ἀνάγκη ἐγρήγορσης ἐξαιτίας τοῦ φόβου τῆς πτώσης. Ὁ πόλεμος τῶν ἐχθρῶν τοῦ Χριστοῦ ἐναντίον του και ἐναντίον τῆς ἐκκλησίας του εἶναι διαρκῆς και ἡ ἔκβασή του τελειώνει αἰσιῶς με τὴ δυναμική παρέμβαση τοῦ Θεοῦ.

2) Κεντρικὸ πρόσωπο στὴν *Ἀποκάλυψη* εἶναι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ὡς ἀδιαμφισβήτητος κύριος τῶν ἑπτὰ ἐκκλησιαστικῶν κοινοτήτων τῆς Ἀσίας και κατ' ἐπέκταση ὅλης τῆς ἐκκλησίας. Ὡς τὸ «ἐσφαγμένον Ἀρνίον» ποὺ θὰ καθυποτάξει τὶς πολυώνυμες ἀντίθεες δυνάμεις. Γιὰ τοὺς πιστοὺς τίθεται τὸ θεμελιῶδες ὑπαρξιακὸ δίλημμα με τὸν Χριστὸ ἢ χωρὶς τὸν Χριστὸ, με ὅ,τι αὐτὸ συνεπάγεται.

3) Στὸ ἐρώτημα ἀν εἶναι «ἱστορικὸ» κείμενο ποὺ ἀπηχεῖ τὶς συνθήκες τῆς ἐκκλησίας ἢ «προφητικὸ» με τὴν κοινὴ μελλοντολογικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, ἀπὸ τὰ κειμενικὰ δεδομένα καταδεικνύεται ὅτι τὸ ἔσχατολογικὸ στοιχεῖο εἶναι ἐκδηλο και ἰσχυρὸ ὄχι με τὴν ἔννοια μιᾶς «πραγματοποιηθείσας ἔσχατολογίας» ἢ με τὴν ἔννοια μιᾶς «μελλοντικῆς ἔσχατολογίας» και καταγραφῆς τῶν γεγονότων τοῦ μέλλοντος, ἀλλὰ με τὴ βαθιὰ σημασία μιᾶς δυναμικῆς και «λειτουργικῆς ἔσχατολογίας» μέσα στὸ παρόν. Δὲν νοεῖται πνευματικὴ ζωὴ ἢ πνευματικὸς ἄνθρωπος, μέλος τῆς ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, χωρὶς ἐντονὴ ἔσχατολογικὴ ἀναμονή.

©S 20

Σωτήριος Σ. Δεσπότης

Η ΚΡΗΤΗ
ΣΤΑ «ΜΑΚΡΑ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΑ»
(ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΑ) ΧΡΟΝΙΑ:
Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ
ΣΤΗΝ ΜΕΓΑΛΟΝΗΣΟ ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΩΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ
ΣΤΑ ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΑ ΟΡΗ

Προλεγόμενα

Ὅσα ἐν συνεχείᾳ παρατίθενται, αποτελοῦν προῖον μελέτης, ἡ ὁποία προέκυψε ἀπὸ τὴ συμμετοχή μου στὸ Ἔργο: «i ko.na!/:Ἐνα ἔργο βιοματρικῆς ἐρευνας και -σύγχρονης- καλλιτεχνικῆς δημιουργίας για τὴ μελέτη των βαθύτερων ἐνοιῶν τῆς “εἰκόνας”, με βάση και ἀναφορὰ τὴν ἀνάδειξη των ἁλτων πολιτιστικῶν στοιχείων εἰκονογραφίας που ἐντοπίζονται στα ὀρθόδοξα πολιτιστικά μνημεῖα τῆς ὀρεινῆς περιοχῆς των κεντρικῶν Ἀστερουσίων Ὀρέων του Ηρακλείου

45. Βλ. Δ. Μαυρόπουλου, ὀ.π., σ. 35. Πρβλ. π. Ἰ. Σκιαδαρέση, «Γένεση και Ἀποκάλυψη (Τὰ πρῶτα και τὰ ἔσχατα ἐν διαλόγῳ)», *Ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη. Ἐρμηνευτικά και θεολογικά Μελετήματα Α'* [BB 35], σσ. 55-122.

Κρήτης» (Αύγουστος 2023)¹. Το επόμενο έτος στο ίδιο ακριβώς πλαίσιο πραγματοποιήθηκε το από τις 22 έως τις 29 Αυγούστου 2024 βιωματικό εργαστήριο Οικο-Θεολογίας και Πολιτισμού, υπό τον τίτλο *‘φυσ.σις/*. Πρόκειται για μια καινοτόμο πρωτοβουλία, η οποία αναδεικνύει την ενίσχυση της περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης μέσα από τα κείμενα της Βίβλου, την παράδοση του χριστιανικού πολιτισμού και την σύγχρονη καλλιτεχνική δημιουργία. <https://imkoudouma.gr/2024/09/04/fysis2024/>. Στο σημείο αυτό πρέπει να ευχαριστήσω αληθινά από καρδιάς τον Μητροπολίτη Γόρτυνας κ. Μακάριο και τον Καθηγούμενο της Ι. Μονής Κουδουμά Παν. Αρχ. κ. Μακάριο για την αληθινή – ανυπόκριτη – φιλοξενία και τη συνδρομή σε όλες τις αυτηγές του Πρότζεκτ. Ουσιαστικά η δική μου συμμετοχή αφορούσε στην εξιχνίαση του «περιβάλλοντος», το οποίο συνάντησε ο απόστολος Παύλος, όταν «καθ’ οδόν» προς τη Ρώμη, αποβιβάστηκε στους Καλούς Λιμένες. Ήδη είχα κάνει προεργασία με τη δημοσίευση άρθρου, που αφορά γενικότερα στην «Οδύσεια» του αποστόλου των Εθνών, με την οποία κατακλείεται ο δεύτερος Τόμος των *Πράξεων*, του έργου του Λουκά, το οποίο απευθύνεται προς τον Θεό-Φίλο². Μέσω της επιτόπιας έρευνας και μελέτης του Χώρου και των φιλόλογικών Πηγών προέκυψαν οι «εκπλήξεις», οι οποίες καταγράφονται στο παρόν άρθρο και αφορούν στην κατάσταση της Κρήτης κατά την αυτοκρατορική Περίοδο αλλά και τη ζωή στα Αστερούσια κατά το διάβα των Αιώνων. Στο παρόν άρθρο επισημαίνω και κάποιες «παρεξηγήσεις», οι οποίες έχουν διαμορφωθεί στη Μεγαλόνησο αναφορικά με την παρουσία εκεί του Παύλου και του Τίτου. Στο τέλος, σε Επίμετρο, παραθέτω Κείμενα ώστε ο αναγνώστης να συνειδητοποιήσει αρτιότερα τη σχέση του Ισραήλ και της Αγίας

Γραφής με την Κρήτη (Καφοριμί = τοξότες, πολεμιστές). Ας μην λησμονείται ότι στον Τάκτο, και προφανώς και στη συνείδηση αρκετών κατοίκων των χωρών της Μεσογείου, οι Ιουδαίοι συνδέονταν με την Ίδη και το Ιερό Κορυφής με την πλούσια παράδοση που διαθέτει. Εσχάτως η αρχαιολογική σκαπάνη ανακαλύπτει νέα δεδομένα για την παρουσία των Φιλισταίων στην Παλαιστίνη: <https://www.enikos.gr/timeout/apokaluptikes-anaskafes-stin-patrída-tou-goliath-neá-stoicheia-gia-ton-agnosto-archaio-politismo-kai-tis-teletourgikes-praktikes-tou/2115464/>.³ Επίσης σε Επίμετρο παραθέτω φωτογραφίες, κατά την πρόσφατη επίσκεψή μου στο Αρχαιολογικό Μουσείο Λευκωσίας. Πολύ με βοήθησαν στην κατανόηση της μυκηναϊκής και της αυτοκρατορικής Κρήτης οι Μ. Τσικριτής, Α. Χανιώτης και Α. Κουρεμένου. Αυτούς μελέτησα και άκουσα επιμελώς και όσες Εισηγήσεις τους έχουν αποταμειωθεί στο youtube. Μπορεί κάποιος τα έργα τους να τα ανακαλύψει στο academia.edu. Η δική μου συμβολή, η οποία αποσκοπούσε αρχικά να προσφέρει στους συμμετέχοντες τού παραπάνω Έργου βασικές πληροφορίες και υλικό για συζήτηση, αναγκαστικά εκτός από τα «Περιβιβλικά», αφιερώνει ένα κεφάλαιο για την αστρονομία, που εξασκείτο πιθανότατα στα Αστερούσια και στη Μεσόγειο, μέσω της οποίας η Μεγαλόνησος τον 1^ο αι. επικοινωνούσε με τα άλλα κέντρα της Μεσογείου.

Εισαγωγή: «Ρωμαιοκρατία»;

1) Έχει επικρατήσει από την δημιουργία του ελληνικού Κράτους, μία αρνητική προκατάληψη εναντίον εκείνης της περιόδου της ελληνικής Ιστορίας, η οποία συνδέεται με τα αυτοκρατορικά Χρόνια και την παρουσία στην χώρα μας των Ρωμαίων. Κι αυτό συμβαίνει παρότι η σύγχρονη «μετανεωτερική» πραγματικότητα (και του ελληνικού Έθνους) παρουσιάζει περισσότερο κοινά σημεία με τη συγκεκριμένη Εποχή παρά με τα ούτως ή άλλως εξιδανικευμένα κλασικά χρόνια του

1. Τα παραγόμενα επιστημονικά προϊόντα, που αποσκοπεύει η παρούσα πρόταση, εντάσσονται στο πλάνο ενεργειών του οργανισμού LOOX.Media με γενικότερο τίτλο: “Asterousia: Now & Ever”. Υπό την αιγίδα: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού | Ιερά Μητρόπολη Γόρτυνης και Αρκαδίας | Περιφέρεια Κρήτης | Δήμος Γόρτυνης | Κοινότητα Σταβίων Υπό την επιστημονική τεκμηρίωση συμβουλευτική: Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών Αθήνας | Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών | Ιόνιο Πανεπιστήμιο.
2. Το ταξίδι του Παύλου στη Ρώμη και το Ναυάγιο στη Μελίτη. *Η Αγία Γραφή στον 21^ο αι. Τόμ. Α’. Βιβλικές Μελέτες*. Αθήνα: Άθως 2005, 211-276.

3. Βλ. και <https://www.biblicalarchaeology.org/daily/news/who-were-the-minoans/?mqsc=E4159256&dk=ZE4120ZF0>

Περικλέους, τα οποία από τον Διαφωτισμό και εξής «αναστηλώθηκαν» ως το μοντέλο της «Δύσης». Οι ερευνητές Α. Χανιώτης και Α. Κουρεμένου⁴ με την Εργογραφία τους προσφέρουν σημαντικά επιχειρήματα υπέρ μιας «αναθεωρημένης» ανάγνωσης της συγκεκριμένης περιόδου της Ιστορίας, η οποία συνήθως «χρωματίζεται» αρνητικά ήδη με την «επικεφαλίδα»: «ΡωμαιοΚρατία». Μάλιστα, ο πρώτος (Χανιώτης) αξιοποιεί και τον αλεξανδρινό - «ελληνικό» Καβάφη και τα ποιήματά του, αλλά και την κινηματογραφική ταινία των «Μόντυ Πάιθον».

2) Συγκεκριμένα, η Κρήτη⁵ κατά τη ρωμαϊκή Εποχή, κατάφερε να ανθίσει (μεταφορικά και κυριολεκτικά), έστω κι αν η κατάληψη της ήταν όντως αιματηρή. Αυτή (η κατάληψη) πραγματοποιήθηκε το 69 π.Χ. μετά από τριετή εκστρατεία από τον Κούντο Καϊκίλιο Μέτελλο, τον επονομασθέντα γι' αυτό και «Κρητικό» (Ιωσήπου, *Πόλεμος* 14.4). Οι μεγάλες αλλαγές, βεβαίως, στην Κρήτη δεν πραγματοποιούνται αμέσως από το 69 π.Χ., αλλά τον 1^ο αι. μ.Χ., «Αυγούστου (Οκταβιανού) μοναρχήσαντος επί της Γης»⁶, όταν εμφανίζεται στο ιστορικό προσκήνιο και ο Χριστιανισμός. Σημειωτέον ότι ο όρος «συγκρητισμός» συνδέεται ετυμολογικά με τη συγκεκριμένη Νήσο και έχει καταρχάς θετικό πρόσημο: πόλεις, οι οποίες διαρκώς αλληλοσπα-

ράσσονται (πρβλ. την αναφορά του «αντικρητικού» ιστορικού Πολύβιου στη Νήσο στο έργο του «Ιστορία» [Βιβλίο 6]), συμμαχούν, συγκροτώντας ένα «Κοινό»⁷ για να αντιμετωπίσουν μία ενιαία απειλή. Πραγματικά, οι κάτοικοι της Μεγαλονήσου, αυτής της «μικρής ηπείρου» (καθώς διαθέτει απίστευτη ποικιλομορφία όσον αφορά στο ανάγλυφο του εδάφους), τα αυτοκρατορικά χρόνια βίωσαν «Ειρήνη και Ασφάλεια», μετά από μία σειρά εξαιρετικά βίαιων εμφύλιων πολέμων και συνεχή απειλή από την Πειρατεία, η οποία αφορούσε και από την Αφρική και από την Κιλικία. Βεβαίως, πειρατεία και «πλιάτσικο» ασκούσαν και οι ίδιοι οι Κρητικοί, οι οποίοι εκτός των άλλων απαντούν και ως μισθοφόροι σε πολλά «μέτωπα» της Μεσογείου (εξ ου και η ποικιλία των ανακαλυφθέντων νομισμάτων στη νήσο). Η απουσία για πρώτη φορά μετά από αιώνες της «βεντέτας» μεταξύ των πολυάριθμων πόλεων της Νήσου και η επίτευξη ενός ιδιότυπου «σασμού», προσέφερε την ευκαιρία κατασκευής των απαραίτητων τεχνικών υποδομών (δρόμων – υδραγωγείων) και στην κρητική «γη» (χλωρίδα και πανίδα) την ευκαιρία της γονιμότητας. Το αποτέλεσμα ήταν η ευημερία της Οικονομίας και η εμφάνιση νέων «τάξεων», οι οποίες «ξεπέρασαν» αρχέγονες δωρικές δομές οργάνωσης της «πόλης» (όπως τα *συσσίτια* των πόλεων στα *ανδρεία*, τις *αγέλες* ή τα *πρωτανεία*).

3) Στο πλαίσιο αυτό η Κρήτη απόλυτα αξιοποίησε το γεγονός ότι πλέον αποτελούσε μαζί με την Κύπρο το **Κέντρο της Οικουμένης – Orbis Terrarum** (από το οποίο διέρχονταν και οι ολκάδες με τον απαραίτητο για τη Ρώμη σίτο). Παράλληλα, σε μια εποχή

4. Βλ. ήδη τα Πρακτικά Συνεδρίου, Roger-pol Droit, *Οι Έλληνες, οι Ρωμαίοι και Εμείς*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια 1992.

5. Γ. Μπαμπινιώτη, *Λεξικό Κυρίων Ονομάτων*, Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας 2020, 269: μαρτυρείται ήδη από τον 18^ο αι. σε ασσυροβαβυλωνιακά, όπου ο τύπος ke-re-te (< το εβραϊκό karthor), μάλλον από το captor «κυνηγός». Στο *Ελληνικό Αλφάβητο* (Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας 2018, 51) ο ίδιος Καθηγητής αναφέρεται στην Επιγραφή της Γόρτυνας, αποτελούμενη από 12 δέλτους, γραμμένη στη δωρική σε γραφή βουστροφηδόν (5^{ος} αι. π.Χ.).

6. A. Chaniotis, *From Communal Spirit to Individuality: The Epigraphic Habit in Hellenistic and Roman Crete. Creta Romana e Protobizantina. Atti del Convegno Internazionale*, Iraklion, 23-30 Settembre 2000, Padova: Bottega d'Erasmus 2005, I 75-87.

7. A. Chaniotis 'Federalism' on Crete: The Cretan Koinon and the Koinon of the Oreioi, in H. Beck and P. Funke (eds.), *Federalism in Greek Antiquity*, Cambridge: Cambridge University Press 2015, 377-385, 2015.

που αναβίωσε ο μύθος, επένδυσε στο τεράστιο πολιτιστικό Κεφάλαιο, που προερχόταν από την ένδοξη Ιστορία της: στο Δικταίο άνδρο γεννήθηκε ο Δίας με τη συνδρομή δύο τροφών και Κουρητών, στη Γόρτυνα και τον υπεραιώνιο πλατάνο (*platanus orientalis*, «μόσχευμα» του οποίου μεταφέρθηκε και στην Ρώμη) κατέλυσε η Ευρώπη προερχόμενη από τη Φοινίκη, στο άντρο του Γιούχτα επιδεικνυόταν ο τάφος του Διός (πρβλ. και την παρουσία στην Κρήτη του Ικάρου). Βασικά σύμβολα της Κρήτης ήταν επί αιώνες (α) ο διπλούς πέλεκυς ή λάβρυς (< λαβύρινθος;), ο οποίος κατόπιν έγινε καθολικό σύμβολο των «εθνικών» - Ελλήνων (σε αντίθεση προς τη μενορά των Εβραίων και τον σταυρό των χριστιανών) και (β) η κερασφόρα κεφαλή του Μινωταύρου, η οποία όμως συνδεόταν, όπως και η λάβρυς, και με «αστρολογικά φαινόμενα» και κατεξοχήν με την κίνηση του ήλιου. Βεβαίως η λάβρυς, ίσως με το σχήμα της, ανακαλεί επιπλέον την αναγέννηση (όπως αυτή της Πεταλούδας), την ίδια τη «γεωγραφία» της Μεγαλονήσου στο κέντρο της Οικουμένης, αλλά και κάθετα τη σύζευξη των Άνω με τα Κάτω. Κατά τα αυτοκρατορικά χρόνια μαζί με την αναβίωση του Μύθου παρατηρείται και άνθηση και της Αστρολογίας αλλά και του «θρησκευτικού Τουρισμού»⁸.

4) Αυτό το οποίο πρέπει να αποφύγουμε και στην περίπτωση της Μεγαλονήσου είναι μία Μινω+κεντρική προσέγγιση της Ιστορίας («Κρήτη δεν είναι μόνον η Κνωσός»), ενώ ας σημειωθεί ότι πλειστάκις τα «ονόματα» είναι μετακινούμενα: δεν προσδιορί-

ζουν αποκλειστικά έναν τόπο⁹. Έτσι το «δικταίος» σημαίνει «θείος» και μπορεί να προσδιορίζει όχι μόνον το τοπόσημο, το οποίο φέρει σήμερα αυτή την ονομασία αλλά και την κορυφή Κόφινας των Αστερουσίων.

5) Επιπλέον, αυτό το οποίο οφείλουμε να αναπροσαρμόσουμε στον «νοητικό χάρτη» μας (ο οποίος μας «καθοδηγεί» ισχυρότερα από τον γεωγραφικό) είναι ότι σε αντίθεση προς ό,τι συμβαίνει σήμερα, αρχικά το επίκεντρο της δράσης στην Κρήτη εντοπιζόταν **στον Νότο της Νήσου**, όπως συμβαίνει και στην Κύπρο, η οποία (και ειδικότερα η Πάφος της Αφροδίτης) απεικονίζεται ως ομφαλός της ρωμαϊκής Οικουμένης¹⁰. Άλλωστε, κατά τα «μακρά ελληνιστικά χρόνια», και συγκεκριμένα το 63 π.Χ., η Κρήτη «ενοποιήθηκε» με την Κυρήνη της Αφρικής, ενώ γνωρίζουμε ότι κάθε έτος η Νήσος πλησιάζει κατά 2 cm την Αφρική (πάνω στην πλάκα της οποίας ευρίσκεται). Ο Απολλώνιος Τυανεύς τον 1^ο αι. μ.Χ. (βλ. Επίμετρο VI) επισκέφθηκε ένα από τα Ασκληπεία στη Λέντα, τη **νότια πλευρά της Κρήτης**. Αυτή η πλευρά όντως διακρίνεται από απότομες κλίσεις των ορέων.¹¹ Ίσως τα Ασκληπεία σε εκείνη την πλευρά να λειτουργούσαν και ως «λοιμοκαθαρτήρια» για όσους έρχονταν από τον Νότο. Βεβαίως, στα αυτοκρατορικά χρόνια, και ιδίως τον 1^ο αι. μ.Χ., κατασκευάζονται λιμένες και στον βορρά, όπως στο Ηράκλειο και την

8. A. Chaniotis, "Dream Interpreters, Aretalogists and Pilgrims. Religious Activities of Cretans in Hellenistic Egypt" [Όνειροκρίτες, άρεταλόγοι και προσκυνητές. Θρησκευτικές δραστηριότητες Κρητών στην ελληνιστική Αίγυπτο], in A. Karetsou (ed.), *Crete - Egypt* [Κρήτη - Αίγυπτος], Athens 2000, 208-214. Με το θέμα ασχολείται ο Philip A. Harland στην εργογραφία του.

9. Βλ. σχετικά με την Ίδη και άλλα τοπόσημα το Α.Γ. Κρασσανάκης, *Η Δίκη, η Ίδη, ο Δίας αυθέντης και ο Χριστός Αφέντης*. <http://www.krassanakis.gr/afentis.htm>

10. <https://www.sigmalive.com/news/local/1108303/einai-i-kypros-to-kentro-tou-kosμου-epivevaiosi-apo-ro-maiko-xarti>

11. D. Karampas, *Investigating the Role of the Sea in Roman Crete's Prosperity: A Maritime Archaeological Perspective*. https://www.academia.edu/89632444/Karampas_D_2020_Investigating_the_Role_of_the_Sea_in_Roman_Crete_s_Prosperty_A_Maritime_Archaeological_Perspective (2020). Scott Charles Gallimore, *An Island Economy: Ierapetra and Crete in the Roman Empire*; Publisher, State University of New York at Buffalo, 2011.

Κίσσαμο, από όπου διέρχονταν ήδη και οι Φοίνικες ναυτικοί και έμποροι, οι οποίοι, καταφθάνοντας μέσω Εύβοιας και Θηβών και στον ελλαδικό χώρο, έφεραν σε αυτόν τα σύμφωνα του Αλφαβήτου.

6) Επίσης, στον νοητικό μας χάρτη πρέπει να συνειδητοποιήσουμε ότι το Φως του πολιτισμού επί αιώνες προερχόταν κατεξοχήν **εξ Ανατολών (ex-Oriente lux)**, αν και εσχάτως αποδεικνύεται και η μεγάλη επίδραση αυτής καθεαυτής της Κρήτης σε διάφορα πολιτισμικά αγαθά της Οικουμένης. Αυτό περιγράφει και ο μύθος της αρπαγής της Ευρώπης από την παραλία της Φοινίκης. Έχουμε διαμορφώσει ήδη από τους περσικούς πολέμους την πεποίθηση ενός διπόλου: πολιτισμένη Δύση – εξωτική αλλά επικίνδυνη Ανατολή. Η αλήθεια είναι ότι η Δύση για πρώτη φορά λειτούργησε «προοδευτικά» για την Οικουμένη επί Αλεξάνδρου (με τη συνοδεία και Κρητών μισθοφόρων από το Ρύσσιο) και του Οκταβιανού Αυγούστου. Σημειωτέον ότι ο πρώτος αυτοκράτωρ που επισκέφθηκε τη Μεγαλόνησο ήταν ο Αδριανός. Μέχρι τότε το σύνθημα ήταν προϊόντα του πολιτισμού (συνδεδεμένα με τη γεωργία και την κτηνοτροφία) να καταφθάνουν στον Κόσμο από την Ανατολή (εύφορη Ημισέληνος – Λεβάντε) μέσω αρχικά της Κύπρου και κατόπιν της Κρήτης, οι οποίες στην Προϊστορία ήταν περισσότερο από μία χιλιετία πιο «μπροστά» από την υπόλοιπη Ελλάδα.

7) Ενώ σήμερα η πλέον περιζήτητη γη είναι στα παράλια, για πολλούς αιώνες τα άσπερα κτίζονταν σε ορεινούς όγκους. Το κέντρο της Νήσου¹² εντοπιζόταν κατά τα αυτοκρατορικά χρόνια στην **Γόρτυνα, πλησίον της Φαιστού**, και όχι στο παραθαλάσσιο Ηράκλειο ή Χάνδακα ή Κάντια, όπως συμβαίνει σή-

μερα¹³. Η συγκεκριμένη πόλη, η οποία αποτελούσε επί αιώνες την κατεξοχήν αντίπαλο της Κνωσού, ανακαινίστηκε πλήρως από τους Ρωμαίους. Μία ρωμαϊκή πόλη περιλαμβάνει τα εξής: Νυμφαίο - Κρήνη, Πύλη, Φόρουμ και Αγορά, Πραιτώριο, Βουλευτήριο, Θέατρο ή / και Αμφιθέατρο (με μίμους και μονομαχίες), θερμαινόμενα λουτρά - βαλανεία, βίλες (domi). Ιδίως στην Αγορά – το Φόρουμ κάποιος μπορούσε να προμηθευθεί τον εξάισιο κρητικό οίνο¹⁴, τα ποικίλα βότανα (γνωστά στον Γαληνό), το μέλι, τα κτηνοτροφικά είδη [σε αυτά περιλαμβάνονται και το δέρμα για την κατασκευή σκηνών αλλά και συγγραφή], το αλάτι (το μοναδικό προϊόν που πήρε από τη Νήσο ο Ιωσήφ Βρυνένιος), ακόμη και την πορφύρα. Η Λασσαία με τα αποθέματα χαλκού, όπως και η αρχαία Λεβήνα με το **Ασκληπιείο της**, αποτελούσαν τα *επίεια* της αρχαίας *Γόρτυνας* και κατά την ελληνορρωμαϊκή περίοδο.

8) Η παρουσία Ιουδαίων στην Κρήτη¹⁵ ήταν πολύ έντονη, όπως όμως ήταν επί αιώνες και η παρουσία των Λαών της Θάλασσας στην «λωρίδα της Γάζας» στην αγία Γη. Ο Τάκιτος (Ιστ. 5.2-5) γνωρίζει πέντε διαφορετικές

12. Για την Κρήτη και την Κυρήνη άκου https://youtu.be/T-MQdx19oBA?si=9Up4RH_r17Aqil4j

13. https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/anthology/literature/browse.html?text_id=346

14. A. Chaniotis, Wine and Olive in Crete and Cyprus: Socio-Economic Aspects (with S. Hadzisavvas) G. Cadoogan et al. (eds.), Parallel Lives: Ancient Island Societies in Crete and Cyprus, London 2012, 157–173.

15. Α. Καραμπά, *Στα ίχνη των Εβραίων της Ελλάδας*. Αθήνα: Ψυχογιός 2022, 186 κε. (*Πρεσβεία Γάιον* 282). Πίκου Ματαλιωτάκη, Χρονικά Οκτώβριος 2013, 15 https://kis.gr/files/xronika_242_LowRes.pdf. Αφιέρωμα στους Ιουδαίους Κρήτης: τεύχος 223, 08-09.2009, 3 (<https://www.kis.gr/files/XRONIKA%20TEYXOS%20223-3.pdf>) και τεύχος 39 – 08.1981 (https://www.kis.gr/scanned_small/T039small.pdf, 8-10). Βλ. Ε. Λεκάκης, Αφιέρωμα. Οι Εβραίοι της Κρήτης www.ert.gr/ <https://docplayer.gr/111511730-Oi-evraioi-tis-kritis-i-koinotita-ton-hanion-mesa-apo-tin-ereyna-toy-nomikoy-syggrafea-kai-istorikoy-eythymi-lekaki-eidiki-ekdosi-afieroma.html> και <https://www.inewsgr.com/23/chania-oi-evraioi-tis-kritis-syzitisi-stin-ert-chanion-me-ton-efthymi-lekaki-audio.htm>

αφηγήσεις για την προέλευση των Εβραίων. Σύμφωνα με την αφήγηση που προτιμά, προέρχονταν αρχικά από την Κρήτη, από την οποία εκδιώχθηκαν την εποχή που ο Κρόνος εκθρονίστηκε από τον Δία (5.2.2).¹⁶ Ο αλεξανδρινός Φύλων¹⁷ σημειώνει στην *Προσβεία*

προς Γάιον [Καλλιγούλα] 282: «Και οὐ μόνον αἱ ἡπειροὶ μεσταὶ τῶν Ἰουδαϊκῶν ἀποικιῶν εἰσὶν ἀλλὰ καὶ νήσων αἱ δοκιμώταται Εὐβοία, Κύπρος, **Κρήτη**. Καὶ σιωπῶ τὰς πέραν Εὐφράτο πᾶσαι γὰρ ἕξω μέρους βραχέος Βαβυλῶν καὶ τῶν ἄλλων σατραπειῶν αἱ ἀρετῶσαν ἔχουσαι τὴν ἐκ κύκλω γῆν Ἰουδαίους ἔχουσιν οἰκῆτορας»¹⁸. Ἐν προκειμένῳ διαχωρίζει τις ἠπειροὺς ἀπὸ τις Νήσους καὶ θεωρεῖ τὴν παρουσία τῶν Εβραίων ἐκεῖ ὡς «ἀποικισμό» τῆς μητροπόλεως Ἱερουσαλὴμ – «Ἱεραπόλεως». Βεβαίως καὶ στὴν περίπτωση τῶν εβραϊκῶν εγκαταστάσεων στὴν Μεσόγειο δὲν ἐπρόκειτο γιὰ ἠθελημένη μεταφορά ἀποίκων, ἀλλὰ γιὰ κοινότητες ποὺ προέκυψαν εἴτε διότι τοὺς εγκατέστησαν ἐκεῖ βασιλεῖς ὡς φρουρὲς – «κατοικίες», εἴτε διότι μεταφέρθηκαν ὡς φυγάδες ἢ δούλοι (ἰδίως μετὰ τις δύο ἰουδαϊκὲς Ἐπαναστάσεις), εἴτε λόγω τῆς ἀσκήσεως ἐμπορίου. Ἐν προκειμένῳ ἀς σημειωθεῖ ὅτι ἔχουμε καὶ παρουσία Σαμαριτῶν, ἐνῶ οἱ Ἰουδαῖοι ἦταν διάσημοι στὸν ελληνορωμαϊκὸ κόσμῳ γιὰ τὴν ἀσκηση μαγείας.

Ὁ διάσημος ἱστορικὸς Ἰώσηπος (< Ἰωσήφ [“ὁ Θεὸς θα αὐξήσει, θα προσθέσει”]), εἰς οὐ καὶ τὸ αγαπητὸ στὴν δυτικὴ Κρήτη ὄνομα «Σήφης», ὅπως καὶ τὸ Παῦλος καὶ Μανώλης) σημειώνει τὰ ἐξῆς γιὰ τὸν εαυτό του στὴν Ἀυτοβιογραφία του, ποὺ συνιστᾶ τὸ πρῶτο παρόμοιο ἔργο στὴν ἐλληνικὴ Γραμματεία: «Μετὰ ταῦτα ἠγαγόμεν γυναικα κατακρηκυῖαν μὲν ἐν Κρήτῃ τὸ δὲ γένος Ἰουδαίαν γο-

16. Etz Hayyim Συναγωγή, Ἡ ἱστορία τῶν Εβραίων τῆς Κρήτης <https://www.etz-hayyim-hania.org/el/%CE%BF%CE%B9-%CE%B5%CE%B2%CF%81%CE%B1%CE%AF%CE%BF%CE%B9-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%BA%CF%81%CE%AE%CF%84%CE%B7%CF%82/%CE%B7-%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%B5%CE%B2%CF%81%CE%B1%CE%AF%CF%89%CE%BD-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%BA%CF%81%CE%AE%CF%84%CE%B7%CF%82/>: «Πέρα ἀπὸ τὴν προφανῆ ομοιότητα τῶν δύο λέξεων, ἡ ὑπόθεση αὐτὴ μπορεῖ νὰ βασίζεται σὲ μίαν παράδοση ποὺ συνδέει τοὺς Παλαιστίνιους με τοὺς Ἐτεοκρήτες, ποὺ εγκατέλειψαν τὸ νησί μετὰ τὴν ἀφίξι τῶν Ἑλλήνων. Σὲ κάθε περίπτωση, ὁμοίως, αὐτὴ ἡ θεωρία δὲν ἔχει ἐπιβεβαιωθεῖ». Ἀς μὴ λησμονεῖται καὶ ἡ θρυλοποιημένη συγγένεια τῶν Εβραίων με τὴν Σπάρτη καὶ τοὺς Δωριεῖς.

17. Κ. Σιαμάκη, *Οἱ Ἕλληνες στὴν Παλαιὰ Διαθήκη*. <https://philologus.gr/4/68-2010-01-01-01-22-30/103-o> [...]: *Φαινόταν δὲ ἡ Ἑλλάς αὐτὴ ὁλόκληρη ἀπὸ τὸ νότο καὶ τὴν Παλαιστίνην ἄ μὴ Πολωνησία, ἡ μόνη Πολωνησία τῆς γῆς. γι' αὐτὸ ἡ Ἑλλάς στὴν Π. Διαθήκη λέγεται αἱ Νῆσοι. Ἐξ ἄλλου σὴ βιβλικὴ εβραϊκὴ μὲ τὴν ἴδια λέξι αἰμ (= ἀἴμυ=νήσοι) δηλώνεται καὶ ἡ χερσόνησος καὶ ἡ παραλία· καὶ ἡ Ἑλλάς, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Πολωνησία τῆς, ἦταν τρεῖς μεγάλες χερσόνησοι, Μ. Ἀσία Ἑλλάς Ἰταλία, καὶ χώρα κατ' ἐξοχὴν παραθαλάσσια. καὶ γι' αὐτὸ λοιπὸν τὸ λόγῳ λέγεται στὴν Π. Διαθήκῃ Νῆσοι. καὶ ἂν δηλαδὴ οἱ προφῆτες τῆς Π. Διαθήκης γινώριζαν ὅτι οἱ τρεῖς μεγάλες χερσόνησοι ἀπὸ τὸ πάνω μέρος, τὸ βόρειο, εἶναι συνέχειες τῶν ἠπειρῶν Εὐρώπης καὶ Ἀσίας, πάλι θὰ ἔλεγον τὴν Ἑλλάδα Νῆσους, καὶ φυσικὰ τὸ εβραϊκὸ Αἴμυ στοὺς Ὁ' μεταφράζεται πάντοτε Νῆσοι. Ὁ ψαλμὸς 71 εἶναι γραμμένος ἀπὸ ποιητὴ τῶν χρόνων τοῦ Δαυὶδ' ἀπὸ ἄνθρωπο τοῦ περιβάλλοντός του. εἶναι τὸ ἀρχαιότερο στὴν παγκόσμια γραμματεία κείμενο ποὺ ἀναφέρει τὴν Ἑλλάδα· καὶ, ὅπως εἶπα, τὴν ἀναφέρει (71,10) ὡς Νῆσους, λέει· Βασιλεῖς Θαρσῖς καὶ Νῆσοι δῶρα προσοίουσιν. ὁ ψαλμῶδὸς προφητεῖ τὴν προσέλευσιν τῆς Ἑλλάδος στὸ Χριστό. τὰ Ὀμηρικὰ Ἔπη, τ' ἀρχαιότερα ἐλληνικὰ κείμενα, εἶναι νεώτερα τοῦ ψαλμοῦ αὐτοῦ. ἄρα στὴν παγκόσμια γραμματεία καὶ μὴ ὁποιοδήποτε ὄνομα τῆς ἡ Ἑλλάς ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Π. Διαθήκῃ. Ὁ προφῆτης Ἡσαΐας ἀναφέρει τὴν Ἑλλάδα, πάλι ὡς Νῆσους, περισσότερο ἀπ' ὅλους, δέκα φορές, καὶ πάντοτε εὐφώνως (Ἠσ 24,15' 41,1' 42,10' 42,12' 45,16' 49,1' 49,22' 51,1' 60,9' 66,19).*

18. 281: *Περὶ δὲ τῆς Ἱεραπόλεως τὰ προσηκόντα μοὶ λεκτέον αὐτὴ καθάπερ ἔστιν ἐμὴ μὲν ἐστὶ πατρὶς μητρόπολις δὲ οὐ μίαν χώραν Ἰουδαίας ἀλλὰ καὶ τῶν πλείστων διὰ τὰς ἀποικίας ἅς ἐξέπεμψεν ἐπὶ καιρῶν εἰς μὲν τὰς ὁμόρους Αἴγυπτον Φοινίκην, Συρίαν τὴν τε ἄλλην καὶ τὴν Κοίλην προσαγορευομένην εἰς δὲ τὰς πῆρροι διωκισμένης Παμφυλίαν Κιλικίαν, τὰ πολλὰ τῆς Ἀσίας ἄχρι Βιθυνίας καὶ τῶν τοῦ Πόντου μυχῶν τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ εἰς Εὐρώπην, Θετταλίαν Βοιωτίαν Μακεδονίαν, Αἰτωλίαν τὴν Ἀττικὴν Ἄργον Κόρινθον τὰ πλείστα καὶ ἄριστα Πελοποννήσου.*

νέων εὐγενεστάτων καὶ τῶν κατὰ τὴν χώραν ἐπιφανεστάτων ἦθι πολλῶν γυναικῶν διαφέρουσαν ὡς ὁ μετὰ ταῦτα βίος αὐτῆς ἀπέδειξεν ἐκ ταύτης δὴ μοι γίνονται παῖδες δύο πρεσβύτερος μὲν Ἰούστος Σιμωνίδης δὲ μετ' ἐκείνων ὁ καὶ Ἀγρίππας ἐπικληθεὶς» (427)¹⁹. Ἐν προκειμένῳ, ἀπὸ τοῦ Κείμενου τοῦ ἱερέως Φαρισαίου Ἰωσήπου, διαπιστώνουμε ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι εἶχαν αναρριχηθεῖς στὴν «υψηλὴ κοινωνία» τῆς Κρήτης. Διαχρονικὰ, ὅμως, οἱ Εβραῖοι τῆς Κρήτης ἐγίναν καὶ θύματα τῆς προπαγάνδας ψευδομεσσιῶν:

Με τὴν ἐμφάνιση τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἡ κατάσταση δυσκολεύει γιὰ τὴ μικρὴ κοινότητα τοῦ νησιοῦ. Γύρω στὸ 430, ἐνῶ ὁ αυτοκράτορας Θεοδοῖσιος Β' λαμβάνει ὄλο καὶ πιο αυστηρὰ μέτρα κατὰ τῶν Εβραίων, συμβαίνει ἓνα περιεργό γεγονός. Σύμφωνα με βυζαντινὲς πηγές, ἓνας ραβῖνος ὀνόματι Μωσῆς κάνει περιοδεία στὸ νησί, ἰσχυριζόμενος ὅτι εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Μωσῆς τῆς Βίβλου καὶ ὅτι ἦρθε γιὰ νὰ ἀνακοινώσῃ στους Εβραίους ὅτι τὸν ἐπόμενον χρόνο θὰ τοὺς οδηγήσῃ στὸ ὄρος Σινά. Πειπεισμένοι ἀπὸ τὸ μήνυμά του γιὰ τὸν ἐρχομὸ τοῦ Μεσσία, κάποιοι Εβραῖοι συναντιοῦνται σὲ ἓναν λόφο (δεν εἶναι γνωστὸ τὸ ἀκριβὲς σημεῖο) καὶ ἀρχίζουν νὰ πέφτουν ἀπὸ τὸν γκρεμὸ στὴ θάλασσα. Πολλοὶ θὰ πιγιοῦν. Δεν ξέρομε τι ἀπέγινε ὁ ραβῖνος, ἀλλὰ, ὅσοι σώθηκαν, ἀπάστηκαν τὸν Χριστιανισμό ἀπὸ ντροπῆ²⁰.

Αναρωτιέμαι μήπως τὸ «κρητικὸ Σινά»

ανωτέρω, τὸ «ὄρος τὸ ψηλαφητόν», ταυτίζεται με τὰ Ἀστερούσια, πλησίον τῆς Γόρτυνας καὶ τῆς Ἱεράπετρας. Ἀκολουθεῖ μαρτυρία γιὰ τὴν Κρήτη τοῦ Ἰουδαίου μεσοπλατωνικοῦ Φίλωνος:

Κατὰ Ἀπίωνος 2.172: οἱ μὲν οὖν ἄλλοι νομοθετοῦν ταῖς γνώμαις διέστησαν καὶ τὸν ἕτερον αὐτῶν ὃν ἔδοξεν ἐκάστοις ἐλόμενοι τὸν ἕτερον παρέλιπον οἶον **Λακεδαιμόνιοι μὲν καὶ Κρήτες ἔθεσιν ἐπαίδεον οὐ λόγοις**, Ἀθηναῖοι δὲ καὶ σχεδὸν οἱ ἄλλοι πάντες Ἕλληνες ἃ μὲν χρῆ πράττειν ἢ μὴ προσέτασσον διὰ τῶν νόμων τοῦ δὲ πρὸς αὐτὰ διὰ τῶν ἔργων ἐθίζειν ὀλιγόφρον.

Ἐν προκειμένῳ ὁ Φίλων θεωρεῖ ὅτι οἱ Κρήτες καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀκολουθοῦν προφορικὸ δίκαιο, ἀν καὶ γνωρίζουμε ὅτι στὴν Γόρτυνα ἦταν καταγεγραμμένο ἤδη ἀπὸ τὸν πέμπτο αἰῶνα π.Χ. τὸ δίκαιο τὸ ὁποῖο ἐπηρέασε καὶ τὴν Σπάρτη καὶ τὴν Ἀθήνα καὶ ἐχαιρεσεβασμοῦ καὶ ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους. Ἐπιπλέον, γνωρίζουμε ἀπὸ γραπτὲς πηγές ὅτι τὴν Κρήτη ἐπισκέπτονταν νομικοὶ (ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τοῦ Σόλωνος), κάτι τὸ ὁποῖο διαπιστώνουμε καὶ στὸν ἐπίλογο τῆς *Προς Τίτον* ἐπιστολῆς, ὅπου μνημονεύεται με θετικὸ πρόσημο ὁ νομικὸς Ζήνων μαζί με τὸν Ἀλεξανδρινὸ Ἀπολλῶ. Σημειωτέον ὅτι τὸ ὄνομα «Ζήνων» ἀπαντᾷ ὡς «χορηγός» καὶ σὲ ἐπιγραφή τὴν ὁποία στὴν Λασσαία τοῦ 2^{ου} αἰ. π.Χ.

9) Αὐτὸ που διαπιστώνουμε εἶναι ὅτι στὴν Κρήτη παρατηρεῖται διαχρονικὰ υψηλὸς δείκτης **αφομοιωτικότητας**. Ἦδη οἱ Ῥωμαῖοι ἐγκατέστησαν στὴν Κνωσὸ καὶ ἀλλοῦ στὴν Κρήτη πληθυσμὸ ἀπὸ τὴν **Καμπανία** (<σαμπάνια) τὴν περιοχὴ ὅπου ἐντοπίζεται καὶ ἡ Πομπηία (ὅπου ἀνευρέθηκε καὶ ἀγγεῖο «εξέχοντος κρητικοῦ οἴνου») ἀλλὰ καὶ τὸ λιμάνι τῆς Ρώμης Ὀστια. Στὰ ὀνόματά τοὺς παρατηρεῖται μία τάση αφομοίωσης. Αὐτὸ συνέβη καὶ μετὰ τὰ 490 χρόνια ἐνετικής κυριαρχίας. Παρατηρῶ ἐπίσης ὅτι κατὰ τὴν ἐπανάσταση

19. 426: *Καθ' ὃν δὴ καιρὸν καὶ τὴν γυναῖκα μὴ ἀρεσκόμενος αὐτῆς τοῖς ἦθεσιν ἀπεπεμψάμην τριῶν παίδων γενομένην μητέρα ὣν οἱ μὲν δύο ἐτελεύτησαν εἰς δὲ ὃν Ὑρκανὸν προσηγόρευσα περίεστιν.*

20. Ἀρχαιολογία 17:327: *καὶ τοῦτοις αὐτοῖς τε ἀνεπέρωτο καὶ τοὺς ἐντυγχάνοντας οὐκ ἀπήλλακτο ἀπατᾶν ἀλλὰ Κρήτην προσενεχθεὶς Ἰουδαίων ὀπόσοις εἰς ὀμίλιαν ἀφίκετο ἐπιγάγετο εἰς πίστιν καὶ χρημάτων ἐνδορηθεὶς δόσει τῇ ἐκείνων ἐπὶ Μήλου διῆρεν πολὺ πλέονα δὲ ἦν ἐντεῦθεν ὀπόσα αὐτῷ προσήει χρήματα πίστει τῆς βασιλείου συγγενείας καὶ ἐλπίδι τοῦ ἀπολαβεῖν τὴν πάτριον ἀρχὴν καὶ ἀμείψασθαι τοὺς ἐβεργέτας.*

των Ιουδαίων το 132 μ.Χ., επί Αδριανού (ο μόνος αυτοκράτωρ που επισκέφθηκε την Κρήτη), ενώ έχουμε σύμπραξη των Εβραίων της Κυρήνης, της Αλεξάνδρειας και της Παλαιστίνης, οι Κρήτες δεν φαίνεται να συμμετέχουν. Ακολούθως θα εξετάσουμε τη μαρτυρία των *Πράξεων των Αποστόλων* περί της παρουσίας στην Μεγαλόνησο του Παύλου από την Ταρσό (*Πράξεις* 27, 2). Γενικότερα για το Ναυάγιο του Αποστόλου των Εθνών έχω συγγράψει άρθρο στο οποίο παραπέμπω με την Υποσημ. 2.²¹

Α. «Μύθοι» περί της έλευσης του αποστόλου Παύλου στην Κρήτη

1) Ο απόστολος Παύλος **δεν ναυάγησε** στους Καλούς Λιμένες. Έστω κι αν ο πλους με το δεύτερο κατά σειράν πλοίο, στο οποίο επιβιβάστηκε στα Μύρα, ήδη είχε συναντήσει προβλήματα και (ο πλους) δεν ήταν «ωραίος» (αφού δεν πραγματοποιήθηκε την κατεξοχήν εποχή της ναυσιπλοΐας), οι Λιμένες όντως ήταν *Καλοί* για τον απόστολο των Εθνών, καθώς παρέμεινε για κάποιο χρονικό διάστημα και μάλιστα μαζί με τον Λουκά. Γνωρίζουμε μάλιστα και την ημερομηνία κατά την οποία βρέθηκε στην Νήσο με σχετική ακρίβεια, κάτι που δεν συμβαίνει με άλλες επισκέψεις

του αποστόλου από την Ταρσό στις ακτές της Μεσογείου. Ήταν μετά τις 09 Οκτωβρίου του 59 μ.Χ. (με το ιουλιανό ημερολόγιο), όταν και γιορτάστηκε η «μεγάλη εορτή» του Εξιλασμού, η μοναδική «επίσημη» Νηστεία των Εβραίων. Η σημείωση βεβαίως του Λουκά αφορά στην περίοδο που έπεται της Νηστείας και είναι η εβδομαδιαία «μεγάλη εορτή» (της Σκηνοπηγίας). Παραδόξως ο «Εξιλασμός» - Γιομ Κιππούρ εορτάζεται ιδιαίτερα μέχρι σήμερα στην Περιοχή της νότιας Κρήτης: στο **Ιερό Κορυφής Κόφρινα**, η εόρτια σύναξη πραγματοποιείται κατά την 14^η Σεπτεμβρίου, ανάμνηση της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού, μετά την έναρξη του εκκλησιαστικού Έτους, 40 ημέρες μετά τη Μεταμόρφωση του Κυρίου επάνω σε όρος. Τότε μάλιστα, αντί για αντίδωρα μοιράζονται τα «μηλαράκια» που φύονται στην περιοχή.

2) Στη Μεγαλόνησο αποβιβάστηκε μαζί με τον **προσωπικό του ιατρό Λουκά** (το όνομα δεν ετυμολογείται εκ του lux - «φως», όπως ο Λούκιος, αλλά από πόλη στις δυτικές ακτές της Ιταλίας) **ίσως και τον Μακεδόνα Αρίσταρχο** και όχι με τον Τίτο, επισκέφθηκαν για πρώτη φορά, την Γη, όπου δεν ρέει απλώς «μέλι και γάλα» (καθώς όντως η κτηνοτροφία και η μελισσοκομία είναι λίαν αγαπητές), αλλά και «εξαιρέτος οίνος» και λάδι και αλάτι και ξυλεία (ιδιαίτερα κυπαρίσσι εκ του οποίου κατασκευάστηκαν θύρες στο Σινά και το Βατικανό) και βότανα (π.χ. όπως η δίκταμος και η τρίκταμος – μοναχική σαλάτα) μοναδικά στην Παξ Ρομάνα. Ήδη, μετά από έναν πλου στο Αιγαίο, έχουν παραμείνει στατικοί επί διαιτία στο λιμάνι του Ηρώδη, την παρθαλάσσια Καισάρεια, όπου μάλλον ο συνοδός του ιατρός (ο οποίος όμως, όπως αποδεικνύεται από το δίτομο έργο του, είναι ιδιαίτερα εξοικειωμένος με την ιουδαϊκή παράδοση και αυτό προϋποθέτει και για τους ακροατές του Θεόφιλους στη Ρώμη), είχε την ευκαιρία να συναντήσει την Θεοτόκο Μαριάμ και να καταγράψει στιγμές μοναδικές στη

21. Με το θέμα των Ποιμαντικών Επιστολών έχω ασχοληθεί στα έργα μου: *Αποστόλου Παύλου Ποιμαντικές Επιστολές: Τόμος Α' Προς Τιμόθεον Α'*, Αθήνα: Έννοια 2018. Επίσης για το Ταξίδι του Παύλου στη Ρώμη και το Ναυάγιο έχω ασχοληθεί στο έργο μου: *Η θεραπευτική Περιοδεία του Παύλου στον Ελλαδικό χώρο (Μακεδονία - Αχαΐα - Ασία)*. Αθήνα: Ουρανός 2010 σσ. 367. Γενικότερα για τον απόστολο των εθνών βλ. τις μελέτες μου στο: *Σπουδή στην Παύλεια Θεολογία*. Αθήνα: Έννοια 2017. Επίσης για το θέμα βλ. *Εισηγήσεις ΙΑ' Συνάξεως Ορθοδόξων Βιβλικών Θεολόγων, Η Πνευματική Παρακαταθήκη του Απ. Παύλου. Οι Ποιμαντικές Επιστολές*, Λευκάδα 25-28 Σεπτεμβρίου 2003, Θεσσαλονίκη 2004, 131-150. Stylianos Papagrigroriou, *The first Christian kernels and the dissemination of Christianity in Crete* Nicosia, 2020.

Βίβλο, με εκείνη πρωταγωνίστρια. Γι' αυτό, άλλωστε, θεωρείται και «ζωγράφος» της Παναγίας, καθώς οι «αχειροποίητες εικόνες», που αποδίδονται σε εκείνον, χρονολογούνται πολύ αργότερα από την εποχή του. Η Θεοτόκος είναι ιδιαίτερα αγαπητή στη Νήσο, όπου ακόμη και σήμερα απαντούν απηχήματα της Μητριαρχίας (της θεάς των όψεων). Ουσιαστικά και στην Κρήτη, η Κοίμηση της Θεοτόκου έχει υποκαταστήσει το αληθινό Πάσχα του Καλοκαιριού, την Μεταμόρφωση του Σωτήρος σε άγνωστο Όρος (πιθανότατα το Ερμών – την Πανεάδα, όπου και οι πηγές του Ιορδάνη και η «μεταστροφή του Σαούλ»). Προφανώς, η Θεοτόκος έχει υποκαταστήσει τη λατρεία της Μεγάλης Μητέρας, της Αφροδίτης - Ίσιδος, η οποία εκτός από «Πελαγία», θεωρούνταν και «Οδηγήτρια» των πλοίων (μαζί με τους Διοσκούρους). Σημειωτέον ότι η Κοίμησή της εορτάζεται το Δεκαπενταύγουστο, όταν εορτάζονταν στο κλεινό άστυ τα Παναθήναια.

3) Ο Π. δεν αποβιβάστηκε στους Καλούς Λιμένες αλυσοδεμένος, όπως διαπιστώσαμε ότι εικονίζεται στη Νήσο, κατά την πρώτη του επίσκεψη. Από τη μελέτη των επιλογικών κεφαλαίων του δίτομου έργου του Λουκά συμπεραίνουμε ότι ο Ρωμαίος Εκατόνταρχος Ιούλιος από την Σπείρα του Αυγούστου, που τον οδηγεί στη Ρώμη, του παραχωρεί πολλά προνόμια κατά τη διάρκεια του Ταξιδιού (όπως το να συναντήσει τους αδελφούς της Σιδώνος στη Φοινίκη) και τον σέβεται ιδιαίτερα. Στην ίδια την Αιώνια Πόλη βρίσκεται απλώς «υπό επιτήρηση» και κηρύττει ακωλύτως.

4) Δεν είναι γνωστό αν ο Π. κήρυξε στην Κρήτη. Μάλιστα, ο Λουκάς σημειώνει ότι οι Καλοί Λιμένες ήταν πλησίον της πόλης Λασσαίας. Θα μπορούσε ο συγγραφέας των *Πράξεων* να σημειώσει την μικρή απόσταση και από την πρωτεύουσα Γόρτυνα, ώστε να υποδηλώσει την παρουσία του Π. στην πλήρως αναβαθμισμένη από τους Ρωμαίους κεντρική

Πόλη της Μεγαλονήσου. Ήδη ο Χριστιανισμός έχει διαδοθεί στην Νήσο της Λαβρύος από τους Κρήτες Ιουδαίους, που ήταν παρόντες κατά την Πεντηκοστή του 30 μ.Χ. στην Ιερουσαλήμ. Κρήτες Ιουδαίοι κατοικούσαν στην Γόρτυνα, όπως και στην Κυρήνη (εξ ου και ο γνωστός Σίμων [Μκ. 15, 21] από την αφήγηση των Παθών, και τα δύο τέκνα του, Αλέξανδρος και Ρούφος, που κατοικούν στη Ρώμη [Ρωμ. 16, 13]). Μάλιστα, μία παράδοση του Τάκιτου (Ιστ. 5.2-5), συνδέει τους Ιουδαίους με την κορυφή Ίδα. Αυτό βεβαίως συνεπάγεται ότι οι πρώτοι «οικείοι της Πίστεως» στη Νήσο ήταν Ιουδαιοχριστιανοί, εξ ου και η πολεμική που ασκείται στις Ποιμαντικές Επιστολές εναντίον νομικών διατάξεων, όπου υπονοούνται ερμηνείες του βιβλίου της *Γενέσεως*, ίσως και αστρικές.

5) Το «καταλείπειν», όπως προκύπτει από την χρήση του στην ελληνική Γραμματεία (TLG), δεν υπονοεί απαραίτητα ότι κάποιος βρέθηκε σε κάποιο μέρος και κατόπιν εγκαταλείπει κάποιον ως «συνεχιστή» και ερμηνευτή της παραδόσεώς του. Όντως στη Θεσσαλονίκη αυτό συνέβη κατά τη β' ιεραποστολική περιοδεία, όπου όμως ο Απόστολος των Εθνών διώχθηκε από τους Εβραίους της πόλης. Εάν ο Π. πέρασε από την Κρήτη, σε μία τέταρτη ιεραποστολική περιοδεία, σε ηλικία πλέον 62 ετών, δεν είναι βέβαιον ότι ακολούθησε το «παράδειγμα» της Θεσσαλονίκης, καθώς υπήρχαν ήδη από την Πεντηκοστή Χριστιανοί. Το βέβαιον είναι ότι ο Τίτος θα χρησιμοποιήσει ως έδρα του μία Πόλη κεντρική, ώστε, εκτός των άλλων, να γίνεται κατανοητό το Κήρυγμά του, αλλά και να ασκηθεί κριτική στην προπαγανδιστική λατρεία του Πλανητάρχη - Αυτοκράτορα.

6) Και κάτι σχετικά με την ανέγερση «Βήματος του αποστόλου Παύλου» στην Γόρτυνα, η οποία (Γόρτυνα) ανακαλεί και μία αντίστοιχη, συγγενή προφανώς, δωρική πόλη στην Πελοπόννησο και την Αρκαδία (που με την σειρά της διασυνδέεται με τη Ρώμη και

την λατρεία του λύκειου Δία): Στην Κόρινθο όντως επιδεικνύεται το Βήμα - Rostra²² στο Φόρουμ της Πόλης, στη νότια πλευρά της κάτω Αγοράς (όπου αργότερα ανοικοδομήθηκε Ναός). Στο εντυπωσιακό Βήμα μιας πόλεως στεκόταν ο Κριτής, ο Ρωμαίος έπαρχος ή επίτροπος για να ασκήσει μία από τις κεντρικότερες εξουσίες του: τη δικαστική. Ο Π., όμως, δεν φαίνεται να «θηριομάχησε» ούτε να δικάστηκε στην Κρήτη, όπως αντιθέτως συνέβη στην Κόρινθο, την Έφεσο και την Αιώνια Πόλη. Θεωρώ πάντως ότι όντως είναι σημαντικό το «μνημείο» (< μνήμη) της παρουσίας τού Π. (όπως και στη Βέροια επιδεικνύεται όχι το «Βήμα» αλλά «στα βήματα του Παύλου»), ο οποίος πιθανότατα κήρυξε στην Πόλη κατά την παραμονή του. Ήδη τονίσαμε ότι δεν κατέβηκε στην Μεγαλόνησο αλυσοδεμένος και με βεβαιότητα η παρουσία του, όπως και στο πλοίο και αλλού, πρέπει να ήταν ιδιαίτερα επιδραστική.

7) Σημειωτέον ότι ο αυτόπτης μάρτυς της πρώτης επίσκεψης του Π. στην Κρήτη και συνδεδεμένος και με τη Βοιωτία, ο εξοικειωμένος με τη ναυσιπλοΐα Λουκάς, συγγράφει το δίτομο έργο του ακόμη και το 70 μ.Χ., έντεκα χρόνια μετά την πρώτη επίσκεψη του Αποστόλου στην Μεγαλόνησο. Συνεπώς, ήδη έχει υπόψη του την εξάπλωση του Χριστιανισμού στο κέντρο της Ρωμαϊκής Οικουμένης, την Μεγαλόνησο. Πραγματοποιώντας μια σύγκριση με την παρουσία του Χριστιανισμού στην Κύπρο (τη νήσο της Αφροδίτης και του Χαλκού), μου προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι, ενώ η Κύπρος ήδη με την Γ' Οικουμενική Σύνοδο λαμβάνει το προνόμιο της Αυτοκεφαλίας, επειδή ακριβώς είναι «αποστολική», αυτό δεν συμβαίνει με την Κρήτη. Ας μην λησμονούμε ότι στα χρόνια του Βυζαντίου, η ίδρυση μιας Εκκλησίας από Απο-

στόλους – μάρτυρες της Αναστάσεως, της έδινε μοναδικά προνόμια και κύρος οικουμενικό.

8) Ο **Τίτος**²³ δεν χρημάτισε επίσκοπος της Κρήτης, με την έννοια που έχει αποκτήσει ο όρος σήμερα, αλλά μάλλον με τη σημασία την οποία είχε πρωταρχικά ο όρος «επίσκοπος»²⁴. Από τα κείμενα της Κ.Δ., όπου μνημονεύεται το όνομά του, συμπεραίνεται ότι ο Τίτος ανέλαβε συγκεκριμένες «ειδικές αποστολές» σε περιοχές όπου ο Παύλος αντιμετώπιζε σημαντικές προκλήσεις. Γι' αυτό συνοδεύει τον Απόστολο των Εθνών στα Ιεροσόλυμα σε μια πολύ κρίσιμη για το μέλλον της ιεραποστολής Σύνοδο και μεταβαίνει στην Κόρινθο για να κατευνάσει τα πνεύματα και να προετοιμάσει το «πρότζεκτ» της λογείας, το οποίο ήταν πολύ σημαντικό για τον απόστολο Παύλο. Κατόπιν αποστέλλεται στην Κρήτη, η οποία στον αρχαίο κόσμο ήταν γνωστή για το «κρητίζειν» - ψεύδεσθαι και την πολλαπλότητα αλλά και την αμοιβαία εχθρότητα των «εκατό» πόλεων της. Τέλος, μεταβαίνει στη Δαλματία, χωρίς να γνωρίζουμε επακριβώς τον λόγο της συγκεκριμένης αποστολής. Συνεπώς, ο Τίτος (όπως και ο Τιμόθεος) δεν διαποίμανε ως *μονεπίσκοπος* μία μόνον πόλη ή περιοχή. Ο ίδιος (ο Τίτος) προσκαλείται να ορίσει πρεσβυτέρους - επισκόπους στην Κρήτη (Τιτ. 1, 5-7). Το απόκρυφο Κείμενο, το οποίο συνδέει τον συγκεκριμένο απόστολο αποκλειστικά με την Κρήτη, προέρχεται από τον 8^ο μ.Χ. αιώνα ενώ και ο μητρο-

22. Σ. Κουρσουμής, *Ο Απόστολος Παύλος στη Ρωμαϊκή Κόρινθο*. Αθήνα: Φοίνικας χ.χ., 54-63.

23. Σύμφωνα με τον Μπαμπινιώτη (ό.π. 599) Το όνομά του είναι αβέβαιο ετύμου ρωμαϊκό προωνύμιο, το οποίο θεωρείται σαβινικής αρχής (οι Σαβίνοι ήταν προρωμαϊκός λαός της Ιταλίας, ο οποίος αφομοιώθηκε από τους Ρωμαίους). Δεν είναι ιδιαίτερα πιθανή η αναγωγή στο λατινικό *titulus* «τίτλος» με την υπόθεση ότι το όνομα θα σήμαινε «σεβαστός, σεβάσμιος».

24. Βλ. και Γ. Γαλίτη, *Η προς Τίτον Επιστολή του Αποστόλου Παύλου*, Θεσσαλονίκη: Πουρναράς 1995, 29.

πολιτικός Ναός στην Γόρτυνα ανήκε πιθανώς στην Θεοτόκο²⁵.

Β. Τα Αστερούσια Όρη και τα Άστρα στα αυτοκρατορικά Χρόνια²⁶

1) Όλοι γνωρίζουμε ότι το «αστέρι» ασκεί μέχρι σήμερα μια «μαγική» - μυστική γοητεία. Η αστρολογία, καταγόμενη από τη Βαβυλωνία (όπου οι μάγοι ήταν οι πρώτοι), όπου ο Ουρανός θεάται με μοναδική διαύγεια, μέχρι σήμερα ασκεί μια μοναδική επιδραστικότητα - έλξη, παρά το γεγονός ότι πρόκειται για μία «παρα-επιστήμη», η οποία σχετίζεται με τον ανορθολογισμό²⁷. Ιδίως στα αυτοκρα-

τορικά Χρόνια²⁸ η αστρονομία, η αστρολογία και η αστρολατρία γνωρίζουν μία μοναδική ακμή και θα ασκούν εξαιρετική επιρροή στους αυτοκράτορες – οι οποίοι ονομάζονται «Αύγουστοι» (όνομα που συνδέθηκε παρετυμολογικά με το *augur* = «χρησμός»), ενώ και η γνωστή Κλεοπάτρα της Αιγύπτου ονόμασε τους γόνους της «ήλιο» και «σελήνη»²⁹. Από εκείνη την περίοδο διασώζεται ο πρώτος «Υπολογιστής», γνωστός και ως **Μηχανισμός Αντικυθήρων**,³⁰ ο οποίος συνδέεται όμως με παρατηρήσεις των συνόδων των άστρον. Πίνακες με ωροσκόπια διασώζονται επίσης από την ίδια (μακρά ελληνιστική εποχή). Προφανώς και ο Αλέξανδρος ο Μέγας με την ενοποίηση της Οικουμένης και οι διάδοχοί του Πτολεμαίοι στην Αλεξάνδρεια βοήθησαν στην ώσμωση των αντίστοιχων παρατηρήσεων των Βαβυλωνίων με εκείνες των Αιγυπτίων, ενώ το ελληνικό πνεύμα συνέδραμε στη συστηματοποίηση της «αστρολογίας».

Κατεξοχήν οι στωικοί, και ιδίως ο Ποσειδώνιος, με τις απόψεις τους περί κοσμικού

25. Στη βιβλική έρευνα έχει καθιερωθεί ότι ο Τίτος τελικά δεν περιτιμήθηκε. Ορθά σημειώνει ο Σιαμάκης <https://philologos.gr/4/68-2010-01-01-01-22-30/63-2010-01-01-00-40-01>: *Γράφει ο Παῦλος στην Πρὸς Γαλάτας (2,3-4) ἐπιστολὴ του· ῥάλλ' οὐδὲ Τίτος ὁ σὺν ἐμοί, Ἑλλήν ὢν, ἠναγκάσθη περιτιμηθῆναι, διὰ δὲ τοὺς παρεισάκτους ψευδαδέλφους· οἵτινες παρεισῆλθον κατασκοπήσαι τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν, ἣν ἔχομεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, [...] Ἡ μετὰφρασι τοῦ χωρίου εἶναι· «Ἄλλ' οὕτε κι ὁ Τίτος ποὺ εἶναι μαζί μου, παρ' ὅλο ποὺ εἶναι ἐθνικός, δὲν καταναγκάστηκε νὰ περιτιμηθῇ, περιτιμήθηκε ὁμοῦς ἐξ αἰτίας τῶν παρεισάκτων ψευδαδέλφων· αὐτοὶ παρεισέφεραν γιὰ νὰ κατασκοπεύσουν τὴν ἐλευθερία μας, τὴν ὁποία ἔχομε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ...».* δηλαδή δὲν τὸν πίεσαν οἱ ἄλλοι ἀπόστολοι νὰ περιτιμηθῇ, ἀλλ' αὐτὸς μόνος ἀποφάσισε καὶ περιτιμήθηκε, γιὰ νὰ μὴ δίνῃ λαβὴ στοὺς ψευδαδέλφους. ἔτσι ἐννοεῖ τὸ χωρίο μόνον ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος (Εἰς Γα 2,3-4 PG 61,634-5), ἐνῶ ἀπὸ τὸ Θεοδώρητο (Εἰς Γα 2,3-4 PG 82,469cd) καὶ πέρα γίνεται τὸ ἴδιο λάθος ποὺ γίνεται καὶ σήμερα (Ἰωάννης Δαμ., Εἰς Γαλ. 2,3-4 PG 95,784c. Οἰκουμένιος, Εἰς Γαλ. 2,3-4 PG 118,1105b. Θεοφύλακτος, Εἰς Γαλ. 2,3-4 PG 124,969d). ὁ Χρυσόστομος ὄχι μόνον τὸ καταλαβαίνει σωστά, ἀλλὰ δείχνει καὶ ὅτι ἡ γλώσσα τοῦ χωρίου εἶναι ἀκόμη φυσικὴ του γλώσσα· διότι δὲν τὴ σχολιάζει.

26. Πολύ κατατοπιστική για το θέμα η συλλογή των Εισηγήσεων στο Κ.Δ. Μουτζούρης (επιμ.), Τα Αστερούσια της Παράδοξης και της Ιστορίας Κέντρο Κρητικής Λογοτεχνίας Ηράκλειο 2017. Τις ενδιαφέρουσες εισηγήσεις μπορεί κάποιος να τις παρακολουθήσει και στον ιστότοπο του Γιώργου Μαθιουδάκης <https://www.youtube.com/watch?v=iDleTFtngTc&t=435>

27. Άκου και μελέτησε τα ντοκουμέντα της σειράς: **Ανορθολογισμός και Ψευδοεπιστήμη: Ένα μάθημα για τον πολίτη του καιρού μας** (Νέο) <https://apps.mathesis.com>

cup.gr/learning/course/course-v1:Science+SC3.1+22E/home Ανορθολογισμός και ψευδοεπιστήμη: Ένα μάθημα για τον πολίτη του καιρού μας Διδάσκοντες: Πανος Σαμπουντζής, κ.ά.

28. Πολύ σημαντικά τα εξής ακουστικά ντοκουμέντα: Episode 42: Chris Brennan on Hellenistic Astrology <https://shwep.net/podcast/chris-brennan-on-hellenistic-astrology/> Episode 66: Astrology, Politics, and Platonism in the Early Empire: The Case of Thrasyllus. <https://shwep.net/podcast/astrology-politics-and-platonism-in-the-early-empire-the-case-of-thrasyllus/> Ουσιαστικά σχολιάζουν τη μονογραφία: του C., Brennan, *Hellenistic Astrology: the Study of Fate and Fortune*. Amor Fati, Denver, CO. 2017.

29. Ν. Αδαμίδης, *Αστρονομία και Αστρολογία: Η Περιπλάνηση της Ιούς στη Ρώμη και η Οβιδιακή Σελήνη*. Δ.Δ. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ). Σχολή Φιλοσοφική. Τμήμα Φιλολογίας. Τομέας Κλασικών Σπουδών 2014.

30. Από τον 5° αι. π.Χ. χρονολογείται ο Ναός επικούρειο Απολλώνα, ο οποίος λειτουργεί και ως αστρονομικό ρολόι <https://www.filosofikilithos.gr/o-naos-toy-epikoureiou-apolloa/>

πνεύματος, «συμπάθειας» (μικρόκοσμου και μεγαλόκοσμου), «οικειώσης» και τού «ομοιολογουμένως τη φύσει» «ευ ζην», συνέδραμαν στην «επιστημονική» αιτιολόγηση του φαινομένου στη Μεσόγειο. Ο άνθρωπος ως κοσμοπολίτης και μονάδα ενός άστεος και μιας γήινης πραγματικότητας ρευστής, ψυχολογικά ανακάλυπτε καταφυγή στη θέα της «εξαιρετικής τηλεόρασης» του Ουρανού, η οποία λειτουργούσε, όπως θα αποδείξουμε και παρακάτω, ως οθόνη προβολής της «αγίας Γραφής», ήτοι του θελήματος του θεού - της Πρόνοιας. Εκείνη την εποχή γνώρισαν εξαιρετική διάδοση οι χαλδαϊκοί Χρησμοί, τα Ερμητικά και άλλα παρόμοια συγγράμματα. Φημισμένος ήταν και ο «**χαλδαίος**» **Βηρωσός** στην Κω του Ιπποκράτη.

2) Ακολουθώς θα καταγράψουμε τα βασικά σημεία της Διατριβής του Χ. Αυγερινού, καθώς επικεντρώνει το ενδιαφέρον της σε ένα εξαιρετικά δημοφιλές έργο των αυτοκρατορικών χρόνων με οικουμενική επιδραστικότητα. Πρόκειται για *Τα Φαινόμενα του Αράτου στους σύγχρονους και μεταγενέστερούς του*. Ακαδημία Αθηνών: Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής και Λατινικής Γραμματείας 2014. Γενικότερα στο έργο αναφέρεται σε κοσμολογία (268. 284-5), αστρική μυθολογία, ουρανογραφία (143-144) και αστρομετεωρολογία (167. 181.[και ιατρική 503]), καθώς ιδίως στα μακρά ελληνιστικά Χρόνια ισχύουν τα εξής:

(α) Στην αρχαία γραμματεία απαντά η διάκριση μεταξύ **αστέρων** (κυρίως πλανητών = «αλητών») και **άστρων (αστερισμών)**. Αυτά είναι καρφωμένα στο κρυστάλλινο στερέωμα σαν «πέταλα», σφαιρικά φύλλα πλατιά και πύρινα (137). Όλον τον επουράνιο διάκοσμο μπορεί να παρατηρεί κάποιος όντας το επίκεντρο *έσωθεν* (καθώς η Γη θεωρείται από την πλειονότητα ως το κέντρο του Σύμπαντος), αλλά στα αυτοκρατορικά χρόνια και *έξωθεν* μέσω κατασκευών (όπως της «σφαίρας» 271). Σε αυτήν την κοσμολο-

λογική θεώρηση πρέπει να διακρίνουμε τους Πλανήτες αστέρες από τους Απλανείς (Ζώδια - Υπερκαινοφανείς - Κομήτες).

(β) Ο Κόσμος αντιμετωπιζόταν ως «σώμα» (253) και τεχνούργημα (219) ενός «φιλοσοφικού» θεού - τεχνίτη, και μάλιστα «ξυλουργού» (268) / αρχιτέκτονα του Κόσμου. Αυτός «πλάθει» - «τορνεύει» (283, υποσ. 1111) την προϋπάρχουσα πάσχουσα Ύλη, αξιοποιώντας τα τέσσερα «στοιχεία» του Σύμπαντος. Ιδίως οι αστέρες ήδη στο πλαίσιο της λογοτεχνικής τεχνικής της «εκφράσεως», η οποία μετατρέπει τον λόγο σε εικόνα (228 - 273, 190: «περιγραφή ασπίδας Αχιλλέα), αντιμετωπίζονται ως **άνειοι θεοί**» (225) και **όντα έμβια** (276 κ.ε.) - **ευφή** (234). Η **θέα** του έναστρου Ουρανού προκαλεί αγαλλίαση (Αναφορικά με τα **Χρώματα** και το Μέλος - Χορός βλ. Επίμετρο IV). Οι αστέρες χαρακτηρίζονται **«ποικίλματα»** - **«αγάλματα»** (228 και 231), και καταχρηστικά αποκαλούνται και «είδωλα» (237). Ολόκληρος ο κόσμος του Ουρανού γίνεται αντιληπτός ως εικαστική δημιουργία «θεοπρεπής». Αυτός διακρίνεται από το οποιοδήποτε ανθρώπινο «τεχνούργημα», το οποίο, όπως η σφαίρα του Αρχιμήδη, είναι χειρόκμητο - χειροποίητο και ακίνητο: «μίμησις μιμήσεως» (258). Η κίνηση και η δράση των αστερών καθορίζουν την επίγεια ζωή και έτσι συνιστούν βασικό παράγοντα προόδου του ανθρώπινου βίου (225). Βεβαίως, αναφορικά με την «φιλοσοφία της ιστορίας» υπήρχε και η απαισιόδοξη άποψη του Λυκείου και των Περιπατητικών (επηρεασμένη από τους ορφικούς) περί προϊούσας παρακμής των ανθρώπων, αφού η Δίκη κατέφυγε από την Γη στον ουρανό (295). Αυτό το φαινόμενο ονομάζεται **καταστερισμός**, κι έτσι ταυτίζονταν μυθικές μορφές με αστερισμούς (274). Εκτός από την Παρθένο -

Δίκη, οι τροφοί του Δία στο Δίκτυο ανυψώθηκαν στη *μεγάλη* και τη *μικρή* Άρκτο, ενώ η Ανδρομέδα είναι καρφωμένη στον Ισημερινό [232]). Αλλά και μεγάλες προσωπικότητες της Ιστορίας βίωναν παρόμοια **αποθέωση, αν και στην περίπτωση του Κλαυδίου έχουμε «αποκολοκύνθωση»**. Προσφιλής ήταν, κατά την ύστερη αρχαιότητα, και η πεποίθηση ότι οι Ψυχές των ανθρώπων, οι οποίες υπήρχαν στον Ουρανό προ της καταβάσεως μέσω του νετού και της γεννήσεώς τους, μετά θάνατον προσλάμβαναν αστρικό σώμα ως περίβλημα - χιτώνα.

- (γ) Βεβαίως, τα άστρα εκτός από θέαμα πρόσφeraan και **υπολογισμό του Χρόνου** (221), ο οποίος (υπολογισμός) ήταν πράγμα πολύπλοκο στην αρχαιότητα, αλλά απαραίτητο για τη **ρύθμιση βασικών ανθρωπίνων δραστηριοτήτων**, ώστε αυτές να είναι «ωραίες», να αντιστοιχούν δηλ. στην εποχή τους. Αναλυτικότερα: Στην οθόνη του Ουρανού εγγράφεται *σημειολογικά* η Πρόνοια - η Ειμαρμένη: ο λόγος και το θέλημα του Θεού. Συνεπώς, ο Ουρανός αποτελεί έναν μεγάλο (μαυρο)-Πίνακα, ο οποίος συγκροτείται από «σημεία», τα οποία ούτε φανερώνουν ούτε κρύπτουν αλλά «σημαίνουν». Συνιστά δηλ. μία έντεχνη «αγία Γραφή», η οποία προσφέρει πρόγνωση - «Προφητεία», αλλά χρήζει ταυτόχρονα και *ερμηνείας*, ώστε να διακριθούν τα αληθινά *σημεία* από τα ψεύτικα (πρόκειται για τη διαλεκτική *αποκαλυφθέντος και κρυφού* 277 υποσ. 1082). Ο κόσμος του Ουρανού αντιμετωπιζόταν ως *σημείο προγνωστικό* («διοσημεία»), διότι οι θεοί ήδη από τον Ξενοφώντα βρίσκονται παντού, *προοικονομώντας* τον «πατέρα» θεό - πνεύμα των Στωικών (216). Σε αυτόν τον συγγραφέα, έχουμε την πρώτη αναφορά σε *έναν* θεό - Δημιουργό, πριν τον πλατωνικό *Τίμαιο*,

όπου η κοσμογονία περιγράφεται ως «εικώς μύθος» [λόγος] (220). Το βασικότερο είναι ότι τα άστρα παρέχουν στους ανθρώπους «σημεία» για τις υποθέσεις τους. Έτσι διευκολύνουν τις δύο βασικές σφαίρες ανθρώπινης δραστηριότητας: τη ναυσιπλοΐα και την καλλιέργεια της γης, η οποία καρποφορεί μετά από εγκυμοσύνη, όπως τελείται και ο τοκετός των θηλαστικών (185). Οίκος, γεώργιο και ναυς απαιτούν διαχείριση με **ευταξία** (πάντα σύμφωνα με τον Ξενοφώντα).

Και οι δύο παράγοντες, δηλαδή και η γεωργία (κατεξοχήν το τριπλό όργωμα· 190) και η ναυτιλία, διέπονται από τα εξής: (1) τη θεϊκή βούληση και παρέμβαση και (2) την εξάρτησή τους από τον ουράνιο διάκοσμο με όρους μακρόκοσμοι - μικρόκοσμοι. Πρόκειται για τη «συμπάθεια» - συγγένεια θεού και ανθρώπων, η οποία καθιερώθηκε ήδη από την ορφικοπυθαγορική παράδοση και επηρέασε και τα «Φαινόμενα» (225). Η διάδραση μεταξύ της ευροΐας του ανθρώπινου σώματος, της οργάνωσης της πόλεως και της αρμονίας των στοιχείων του Κόσμου συνιστούσε τη βάση και της Ιατρικής των αυτοκρατορικών χρόνων. Εν προκειμένω γίνεται χρήση του όρου «σώζειν τα φαινόμενα» (209), ώστε τα πάντα να είναι «ωραία». Σημειωτέον ότι ήταν αναγκαίος ο αστερισμός π.χ. της Μεγάλης ή / και της Μικρής Άρκτου (280) στον Βορρά για τον προσανατολισμό του πλοίου - της «γαύλου» (201). Ταυτόχρονα, ο Σείριος, κατά τη θερμότερη περίοδο του χρόνου, ασκεί επιβλαβή επίδραση στη γεωργία (282) και προκαλεί ασθένειες στους ανθρώπους (εξ ου και το ρήμα «σειριάν»).

Και στο επίπεδο του οίκου έχουμε Υπολογιστές Γέννησης, της σύλληψης δηλ. και του τοκετού (όπως αποδεικνύει με την εργογραφία του ο Μηνάς Τσικριτσής). Σημειωτέον ότι το χρονικό διάστημα της κυοφορίας συνδέεται κατεξοχήν με την Αφροδίτη, τον

«**Αστέρα του Ουρανού**», τον Εωσφόρο τον λευκό, ο οποίος «ταυτιζόταν» και με την Ίσιδα. Αυτός και ο Ζευς σε αντίθεση προς τον Άρη και τον Κρόνο, θεωρούνταν ως πλανήτες, φορείς «αγαθής τύχης». Μάλιστα, η σύλληψη του τέκνου επιχειρείτο σε συνδυασμό με τελετές του ηλιοστασίου τον Ιούνιο, ώστε το παιδί να «έλθει στο φως» τον Μάρτιο (αστερισμός του κριού), όταν υπάρχει και επάρκεια τροφής ένεκα της άνοιξης. Και η επιστήμη επιβεβαιώνει σήμερα το γεγονός ότι οι φάσεις της Σελήνης συνδέονται άρρηκτα με τη ζωτικότητα και τη γονιμότητα των ανθρώπων, ιδίως όταν αυτοί δεν ζουν κάτω από τεχνητό φως (άκου τον νευροβιολόγο Dr. Horacio de la Iglesia Episode 53: Sleep and the Moon. <https://leakeyfoundation.org/origin-stories/>).³¹

31. https://www.youtube.com/watch?v=QS_zH1mhOXI
Μία από τις πλέον σύγχρονες θεωρίες ανάδειξης και ισχυροποίησης του ανθρώπινου είδους στο ζωικό βασίλειο είναι και αυτή της «γιαγιάς», οποία επίσης συνδέεται με τη μετάδοση αφηγημάτων – μύθων υπό το φως της σελήνης: The grandmother hypothesis is a hypothesis to explain the existence of menopause in human life history by identifying the adaptive value of extended kin networking. It builds on the previously postulated “mother hypothesis” which states that as mothers age, the costs of reproducing become greater, and energy devoted to those activities would be better spent helping her offspring in their reproductive efforts. It suggests that by redirecting their energy onto those of their offspring, grandmothers can better ensure the survival of their genes through younger generations. By providing sustenance and support to their kin, grandmothers not only ensure that their genetic interests are met, but they also enhance their social networks which could translate into better immediate resource acquisition. This effect could extend past kin into larger community networks and benefit wider group fitness. (= Η υπόθεση της γιαγιάς είναι μια υπόθεση που εξηγεί την ύπαρξη της εμμηνόπαυσης στην ιστορία της ανθρώπινης ζωής, προσδιορίζοντας την προσαρμοστική αξία της εκτεταμένης δικτύωσης συγγενών. Βασίζεται στην προηγούμενη υποθεσία «υπόθεση της μητέρας», η οποία δηλώνει ότι καθώς οι μητέρες γερνούν, το κόστος αναπαραγωγής γίνεται μεγαλύτερο και η ενέργεια που αφιερώνεται σε αυτές τις δραστηριότητες θα ξοδευόταν καλύτερα για να βοηθήσει τους απογόνους της στις αναπαραγωγικές τους προσπάθειες.

Εκτός από τις βασικές ανθρώπινες δραστηριότητες, οι αστέρες συνδέονται με τη Γιορτή (το «ημέρωμα της Νύχτας» - Μηχανισμός Αντικυθήρων). Μάλιστα, στα αυτοκρατορικά Χρόνια οι ευκαιρίες πανηγύρεως και μάλιστα παννυχίδας³² (κατά τη νύχτα υπό το φως της σελήνης αλλά και σε συνδυασμό με πολυελαίους) πληθύνθηκαν εξαιρετικά. Ας μην λησμονούμε μάλιστα ότι σε πολλές περιπτώσεις οι γιορτές στον Ιουδαϊσμό, από άλλες ομάδες - «αιρέσεις» πραγματοποιούνται σε αντίστιξη προς το σεληνιακό ημερολόγιο και από άλλες προς το ηλιακό (Εσσαίοι στο Κουμράν πρβλ. *Ιωβηλαία*).

Ειδικότερα στην Αγία Γραφή η πτώση των αστέρων έχει εσχατολογική σημασία, ίσως σε αντίστιξη προς την πτώση των κομητών, η οποία και στον εθνικό κόσμο ήταν προάγγελος «κακών» (όπως και η έκλειψη της σελήνης, η οποία οδήγησε στην ήττα των Αθηναίων στη Σικελική εκστρατεία). Αξιοσημείωτα εν προκειμένω είναι τα σχόλια του Ν. Τ. Wright³³:

Υποδηλώνει ότι ανακατευθύνοντας την ενέργειά τους σε αυτούς των απογόνων τους, οι γιαγιάδες μπορούν να εξασφαλίσουν καλύτερα την επιβίωση των γονιδίων τους μέσω των νεότερων γενεών. Παρέχοντας διατροφή και υποστήριξη στους συγγενείς τους, οι γιαγιάδες όχι μόνο διασφαλίζουν ότι ικανοποιούνται τα γενετικά τους ενδιαφέροντα, αλλά ενισχύουν επίσης τα κοινωνικά τους δίκτυα, κάτι που θα μπορούσε να μεταφραστεί σε καλύτερη άμεση απόκτηση πόρων. Αυτό το αποτέλεσμα θα μπορούσε να επεκτείνει τους προηγούμενους συγγενείς σε μεγαλύτερα κοινοτικά δίκτυα και να ωφελήσει την καλύτερη ομαδική φυσική κατάσταση).

Ιδιαίτερος στη Σοβιετική Ένωση γνωρίζουμε ότι οι «μπάμπουσες» ήταν εκείνες, οι οποίες, εκτός από τροφή, μέσω των αφηγημάτων τους ίδιες πριν τον ύπνο, μετέγγιζαν στους «νεοσσούς» τις αξίες του Χριστιανισμού. Συνεπώς, ο έναστρος Ουρανός είναι συνδεδεμένος με τον μύθο και το σύμβολο, στοιχεία πολύ ιδιαίτερα στην ανθρώπινη κοινωνία.

32. <https://www.youtube.com/watch?v=-SO73kmBezo>. Άκου και την Εισήγηση «Η Τεχνολογία της Νύχτας στην Αρχαία Ελλάδα (= Το Ημέρωμα της Νύχτας)», <https://www.youtube.com/watch?v=1UvYOGCxpQ&t=3380s>
 33. Ν. Τ. Wright, *Απόστολος Παύλος: Η Ζωή και το Έργο*. Μτφρ Σ. Δεσποτή. Αθήνα: Ουρανός 2019, 346-347.

Στη σύγχρονη εποχή είναι της μόδας να φαντάζεται κάποιος ότι οι πρώτοι Χριστιανοί έβλεπαν την επερχόμενη κρίση με όρους ενός κυριολεκτικού «τέλους του κόσμου», κατάρρευσης και καταστροφής του πλανήτη, ίσως και ολόκληρου του κόσμου, όπως εμείς τον ξέρουμε. Αυτή η επιστολή (η Β΄ Προς Θεσσαλονικείς), αν και γεμάτη από ζωηρές εικόνες, καθιστά σαφές ότι αυτό δεν μπορεί να είναι σωστό. Ο Παύλος προειδοποιεί τους Θεσσαλονικείς **να μην σαλεύονται** από κανέναν που ομιλεί ή γράφει επιστολή εξ ονόματος δήθεν του ίδιου (του Παύλου) «ότι η ημέρα του Κυρίου έχει ήδη φτάσει». Η «ημέρα του Κυρίου», με άλλα λόγια - η καινούργια, η εκδοχή της αρχαίας ισραηλιτικής ελπίδας για «την ημέρα του Γιαχβέ» – επικεντρωμένη όμως πλέον στον Ιησού – δεν θα σημαίνει το τέλος της υπάρχουσας χωροχρονικής **τάξης**. Δεν θα περίμενε κανείς να ενημερωθεί για κάτι τέτοιο μέσω του ρωμαϊκού ταχυδρομείου. Όπως συνηθίζεται συχνά στα εβραϊκά κείμενα περίπου αυτής της περιόδου, αυτό που ακούγεται σε μας σαν γλώσσα αναφορικά με “το τέλος του κόσμου” χρησιμοποιείται για να υποδηλώνει πράγματα που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε **μεγάλα παγκόσμια γεγονότα**, την ξαφνική άνοδο και πτώση των μεγάλων δυνάμεων και τα παρόμοια, ώστε να *επενδύσουν* αυτά τα γεγονότα με την εσωτερική τους σημασία, η οποία σχετίζεται με τον Θεό. Κλασικά παραδείγματα βρίσκονται σε βιβλία, όπως ο Ησαΐας, όπου η γλώσσα της συσκοτίσης του ήλιου και του φεγγαριού όπως και της πτώσης των αστερών από τον ουρανό αναπτύσσονται για να *υποδηλώσουν* την πτώση της Βαβυλώνας και να *επενδύσουν* αυτό το γεγονός με την «κοσμική - συμπαντική» σημασία του: οι ουρανοί κλονίζονται! (Ησαΐας 13,10) Ή, ας λάβουμε υπόψη μας την περίπτωση του Ιερεμία, ο οποίος στις πρώτες ημέρες του είχε προφητεύσει ότι ο κόσμος θα επέστρεφε στο χάος. Δεδομένου ότι ο Ναός στην Ιερουσαλήμ θε-

ωρείτο ως το επίκεντρο της Δημιουργίας, το σημείο όπου συνενώθηκαν ο ουρανός και η γη, αυτή ήταν η κατάλληλη γλώσσα που χρησιμοποιείται όταν μιλάμε προφητικά για μια εποχή που ο Ναός θα καταστραφεί (Ιερεμίας 4,23-28). Ο Ιερεμίας πέρασε πολλά χρόνια ανησυχώντας για το αν ήταν τελικά ένας ψευδοπροφήτης, όχι επειδή ο Κόσμος δεν είχε τελειώσει, αλλά επειδή δεν είχε πέσει ο Ναός. Έτσι αυτή η γλώσσα χρησιμοποιείται εδώ και πολλούς αιώνες στον ισραηλιτικό και ιουδαϊκό πολιτισμό που πάντα πίστευε στη στενή σχέση του «ουρανού» και της «γης» και θεωρούσε φυσικό να χρησιμοποιεί τη γλώσσα των «φυσικών καταστροφών» για να αναδείξει τη σημασία (αυτών που θα ονομάζαμε) κορυφαίων κοινωνικο-πολιτικών αναταραχών. Στην πραγματικότητα, σήμερα κάνουμε το ίδιο πράγμα, μιλώντας για πολιτικό «σεισμό» ή μια εκλογή που προκαλεί «κατολίσθηση». Οι δικές μας μεταφορές φαίνονται τόσο φυσικές ώστε να ξεχνάμε ότι είναι «μεταφορές». Οι μεταφορές άλλων ανθρώπων, ξένες στη δική μας διάλεκτο, συχνά παρερμηνεύονται, σαν να μην πρόκειται καθόλου για μεταφορές. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Παύλος αντιμετώπισε το ίδιο πρόβλημα, μετακινούμενος, όπως έκανε, μέσα και ανάμεσα σε μια πολύπλοκη και συγκεχυμένη γκάμα πολιτισμών.

Γ. Εστιάζοντας σε συγκεκριμένα Τοπόσημα των Αστερουσίων³⁴

Επικεντρώνουμε πλέον στα Αστερούσια, τα οποία χρημάτισαν το πρωταρχικό «Άγιον Όρος» - η αρχέγονη «Μεγίστη Λαύρα»

34. Βλ. επίσης Ζ. Καλοχριστιανάκης, *Ο Ιωσήφ Φιλάργης και τα Αστερούσια. Συμβολή στην τοπική Ιστορία*. Ιερά Μονή Κουδουμά 2018. - *Η ιερά Μονή Κουδουμά κατά τον αντιστασιακό Αγώνα 1941-1945. Συμβολή στη νεότερη Ιστορία της Κρήτης*. Ιερά Μονή Κουδουμά 2023). Ιερά Μονή Κοιμήσεως Κουδουμά. Σύντομο Χρονικό.

της Ελλάδος, αλλά και ο χώρος όπου εν Ελλάδι «αδρύθηκε» το πρώτο Πανεπιστήμιο³⁵. Συνεπώς, είναι όρος όχι μόνον παρατήρησης των άστρων και εκμάθησης της αστρονομίας, αλλά και τόπος όπου έζησαν **άνθρωποι - «αστέρες»** και μάλιστα ποικίλου είδους: ησυχαστές και λόγιοι (αριστοτελιστές). Εντοπίζεται ακριβώς στο κέντρο της Μεγαλονήσου, η οποία με τη σειρά της (όπως ήδη σημειώθηκε) κατεξοχήν στη ρωμαϊκή εποχή (όταν και ενώνεται η Ανατολή με τη Δύση) «εγγράφεται» στο επίκεντρο της Οικουμένης και της εξακτίωσης του Πολιτισμού, ο οποίος μάλλον τελικά διαχέεται βουστροφρόν. Τα Αστερούσια συνδέονταν και με τη Φαιστό, που ετυμολογείται από το **φα(Φ)ιστός = λαμπρός, ένδοξος**.

1) Στο **Ιερό κορυφής Κόφινας** (έτσι ονομάζεται λόγω του σχήματος αυτής) λατρευόταν η μεγάλη Μητέρα - Πότνια θηρών και ο Δίας, ενώ πραγματοποιούνταν και τελετές ενηλικίωσης. Σήμερα υπάρχουν ναΐδρια προς τιμήν της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος (η οποία πραγματώθηκε σε άγνωστο όρος και το άκτιστο φως της έγινε αντικείμενο θέασης) και της Ύψωσης του Τιμίου Σταυρού, η οποία, όπως ήδη σημειώθηκε, εορτάζεται την 14η. 09 (όταν κι ανθίζουν οι βασιλικοί). Ήδη στην αρχαιότητα τα Ιερά Κορυφής συνδέονταν με το «τίμιο ξύλο», το Ιερό Δέντρο - το δέντρο της Ζωής. Μάλλον και τα Αστερούσια δεν ήταν «γυμνά», όπως σήμερα, αλλά εκτός των άλλων διέθεταν κυπαρίσσια, το ξύλο το οποίο

χρησιμοποιείτο για τις θύρες του «Παραδείσου» - των Ιερών / των Ναών αλλά και για να «προικιστούν» οι κόρες. Επιπλέον, υπήρχε επικοινωνία (και μέσω **φρυκτωρίων** [$\text{φρυκτός} = \text{πυρσός} + \text{ώρα} = \text{φροντίδα}$]) μεταξύ των ιερών κορυφής της Κρήτης, όπως η Ίδη και το Δικταίον άνδρον (οι οποίες επίσης συνδέονται με τον Δία). Εν προκειμένω, επισημαίνω τη σκληρή κριτική της Π.Δ. εναντίον της λατρείας των άλσεων (στις κορυφές των ορέων) και των μαμιά / βωμών προς τιμήν γυναικείων θεοτήτων (πρβλ. τους Βαιτύλους³⁶). Αυτό το γεγονός αποδεικνύει τη διάδοση αυτής της λατρείας στην Παλαιστήνη, η οποία ίσως οφείλεται στην παρουσία των Φιλισταίων (Κρητών) στη «λωρίδα της Γάζας».

2) **Νότια των Αστερουσίων εντοπίζεται η Ιερά Μονή Κουδουμά** (από αραβική λέξη που σημαίνει «έρχομαι»). Αυτή η Μονή, ίσως από τις μοναδικές στην Ελλάδα που εντοπίζεται σε παραλία, ουσιαστικά αποτέλεσε το σημείο άφιξης της Νοεράς Ευχής αλλά και του Μοναχισμού εν γένει στην Ελλάδα, με επόμενο σταθμό τον Άθωνα. Πέριξ της Μονής και σήμερα απλώνεται η «πολιτεία των σπανών» και τα Αβακκόσπιτα (τα οποία ανακαλούν στη μνήμη τα πρωτόγονα «Θεόσπιτα» της Μουνηχίας του Πειραιά). Απέτελεσε τον Χώρο άσκησης του αγίου Κοσμά Μοναχού τον 7^ο αιώνα, το σκηνώμα του οποίου επιστράφηκε στη Μονή από την Βενετία πρόσφατα. Εκεί (όπου εντοπίζονται και αλυκές ως ιδιοκτησίες των κατοίκων των Καπετανανίων) πιθανότατα ή/και στη μείζονα περιοχή αφίχθηκε και ο γνωστός από τη Φιλοκαλία Γρηγόριος Σιναΐτης (1280-1346),

³⁵ Έκδοση 2018. Ν. Ψιλάκη, *Βυζαντινές Εκκλησίες και Μοναστήρια της Κρήτης*. Ηράκλειο: Καρμάνωρ 1998. Ν. Gouma, Religious Routes of Crete. In the Footsteps of St. Paul. Heraklion 2014.

35. Πρβλ. Μονή Αστερίου Αθηνών και Καισαριανή <https://www.linkedin.com/pulse/%CF%84%CE%BF%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%AC%CE%B4%CE%BF%CE%BE%CE%BF-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B5%CF%80%CE%B9%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%AF%CE%B4%CE%B7-%CF%83%CE%B1%CE%B2%CE%B2%CE%AF%CE%B4%CE%B7%CF%82-%CE%B1%CF%81%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%AF%CE%BF%CF%82>

36. Η λέξη *βαιτύλος* έχει σημιατική προέλευση (beith = κατοικία και El = Θεός) και σημαίνει τον οίκο (τόπο καταγωγής ή εκδήλωσης) της θεότητας. Οι βαιτύλοι ήταν πέτρες σε σχήμα κώνου, αυγού, σφαιράς, πυραμίδας κλπ., των οποίων η μελέτη εντάσσεται στα γενικότερα πλαίσια της λιθολατρίας. <https://www.polignosi.com/cgi-bin/hweb?-A=1717&-V=limmata>

Έλλην καταγόμενος από τις Κλαζομενές της Μ. Ασίας, «με πολύ καλή ελληνική παιδεία, όπως δείχνει η αττικίζουσα γλώσσα των κειμένων του». Προερχόταν από το «θεοβάδι-στον όρος», το οποίο είχε ιδιαίτερη επικοινωνία με την Κρήτη. Αυτός, ο συγγραφέας του έργου *Περί ησυχίας και περί των δύο τρόπων της προσευχής*, 2-3 (PG I50.1316), ήταν που έμαθε στη συγκεκριμένη περιοχή (από κάποιον αββά Αρσένιο) την τέχνη της νοεράς Ευχής και μετά ήταν ο πρώτος ο οποίος τη διέδωσε και στον Άγιον Όρος. Ήδη ο Μοναχισμός είχε διαδοθεί στην περιοχή Κουδουμά από την Αίγυπτο, εξ ου και ο ναός του αγίου Αντωνίου στο Αγιοφάραγγο (Αμπάς - Αββάς). Από τη μείζονα περιοχή διήλθαν επίσης και άλλοι γνωστοί εκπρόσωποι της Ησυχίας: ο ποιητής του Μεγάλου Κανόνα Ανδρέας Κρήτης, ο γνωστός στη Λακεδαίμονα Νίκων «Μετανοείτε» και βεβαίως ο άγιος Αθανάσιος Αθωνίτης (επί Νικηφόρου Φωκά), ο ιδρυτής της Μεγίστης Λαύρας.

3) **Στα παράλια της περιοχής διασώζονται περισσότερα του ενός Ασκληπιεία.** Εκτός της Λέντας (Ασκληπιείο της *Λεβήνος* από το φοινικικό *Λάβι* = λιοντάρι ή από την αρχαία προελληνική λέξη *Λέβυνθος*), πλησίον της μονής Κουδουμά, ανακινίσθηκε πρόσφατα ο «άγιος Ιωάννης», ο οποίος ταυτίζεται με την/τον Πέργαμο (= φρούριο) της Κρήτης. Το εντυπωσιακό είναι ο Ναός έχει την αρχιτεκτονική αρχαίων Ασκληπιείων (άβατον, καταγώγιον, εγκοιμητήριο), αλλά και διέσωσε μέχρι πρόσφατα την χρήση τους, ενώ το ύδωρ προέρχεται εκ των άνω (από το βουνό) με τη μορφή σταλαγμιτών. Μαρτυρείται και η παρουσία όφεως («συμβόλου» του Ασκληπιού και της Υγείας), ενώ από την στάκτη μέχρι και τον 20^ο αι. πραγματοποιείτο χρησιμοδοσία. Στον ίδιο χώρο διασώζεται και το **έθιμο των αρών**, ίσως διότι ο Βαπτιστής, σε αντίθεση προς τον Κύριο Ιησού, ήταν «αποκαλυπτικός» και έδινε ιδιαίτερη έμφαση στην Οργή και την Τιμωρία. Μέχρι σήμερα στα

χωριά της περιοχής ο *ποιητικός* «παραστατικός λόγος» θεωρείται ιδιαίτερα *εναργής* και *τελεσφόρος*³⁷.

4) Στην περιοχή των Αστερουσίων εντοπίζεται και το Χωριό **Καπετανανιά**, το οποίο είναι και γνωστό ως «Χωριό με τους **1.000 δαίμονες**»,³⁸ αν και στο κέντρο του δεσπόζει ο Ναός του «Κύριε Ελέησον» - της Νοεράς Ευχής (!). Αυτός τιμάται προς τιμήν της Κοιμήσεως της «Μεγάλης Μητέρας» - Θεοτόκου. Το χωριό, όπου κατοίκησαν από τα Σφακιά όσοι δεν ανταποκρίνονταν στην «ευγονική» αντίληψη, ονομάστηκε κατόπιν *Καπετανανιά*, από το γεγονός ότι συνεδρίαζαν εκεί οι «καπεταναίοι», καθώς ήταν τόπος εξαιρετικά δυσπρόσιτος για τους διαδοχικούς κατακτητές (Ενετούς, Τούρκους, Ναζί). Όλοι οι κάτοικοι έχουν το ίδιο όνομα «Σταματάκης» (που πιθανόν απηχεί το «φαινόμενο της ενδογαμίας») γνωστό σε κλειστές κοινωνίες). Κατ' ουσίαν σε αυτή την κοινωνία διασώζεται και η κρητική μητριαρχία, καθώς υπήρχε και κατά την εποχή της πατριαρχίας «καφενείο γυναικών».

Στο Ναό του «Κύριε Ελέησον» απεικονίζεται η Ανάληψη (η οποία ίσως συνδέεται με τη «θεωρία των άστρων» από τα Αστερούσια και την διαδικασία «Αποθέωσης») και δεσπόζει μία μοναδική αιογραφία του Παλαιού των Ημερών. Οι 1.000 δαίμονες συνδέονται με τα τελώνια και κατεξοχήν με το Φάντασμα Γελώ ή Γελλώ, το οποίο πλήττει «αβάπτιστα» νήπια, των οποίων οι ψυχές έχουν παράξενη συμπεριφορά. Τέτοιες πανάρχαιες αντιλήψεις, που συνδέονται με την αυξημένη παιδική

37. Michael Hölscher, "Urheber droht mit Plage (Offb 22,18-19). Zur Funktion von Krankheiten und Katastrophen in der Johannesoffenbarung und im Corpus defixionum" *Protokolle zur Bibel* 31/2 (2022) <https://www.protokollezurbibel.at/index.php/pzb/article/view/7730/7816>.

38. Τα νεότερα χρόνια η συγκεκριμένη η περιοχή (ο «Σταυρός του Νότου»), χρημάτισε έδρα καλλιτεχνών όπως του Θ. Μικρούτσικου, του ηθοποιού Άρη Σερβετάλη που ενσάρκωσε πρόσφατα τον «άγιο Νεκτάριου».

θησιμότητα, τελικά βοήθησαν και στην καθιέρωση του νηπιοβαπτισμού, αν και κατά τον 6^ο αι. μ.Χ. (όταν και πραγματοποιήθηκε) ρόλο έπαιξε και η πανώλη, η οποία αποδεκάτισε την αυτοκρατορία.

5) Στην περιοχή Λουσουδι (από το νερό και το λούσιμο) πλησίον του χωριού «Κύριε ελέησον», αναστηλώθηκε πρόσφατα και το αρχαιότερο Πανεπιστήμιο της νεότερης Ελλάδος (πριν το Ιόνιο της Κέρκυρας) που ταυτίζεται με τη Μονή των Τριών Ιεραρχών. Ταυτόχρονα με την διαγωγή θέα και μελέτη των άστρων, αναπτύχθηκε (λόγω και των πρώτων υλών που προσφέρει η περιοχή), σε αυτόν τον πρώην χώρο - κέντρο Λεπρών (!), το **Σκριπτόριο** (= εργαστήριο “παραγωγής βιβλίων” και αντιγραφής κωδίκων).³⁹ Ταυτόχρονα με την αντιγραφή διδασκόνταν ρητορική, φιλοσοφία, λογική και ηθική από τον Ιωσήφ Φιλάγγρη (1335-1400), καταγόμενο από τον Χάνδακα, αλλά προερχόμενο από την Πόλη.

Ας μην λησμονούμε ότι αυτή την εποχή συμβαίνουν τα εξής⁴⁰:

(α) Καθιερώνεται στη Δύση το **Universitas** (= «Πανεπιστήμιο»), το οποίο και ανθεί στις μεσαιωνικές πόλεις. Ο όρος δεν σημαίνει τον χώρο, όπου θεραπεύονται *όλες* οι Επιστήμες, αλλά εκεί όπου όλοι οι θεράποντες των επιστημών, διδάσκοντες *και διδασκόμενοι* δεν είναι απλώς «συνάδελφοι», αλλά «αδελφοί» (fratres). Κυριολε-

κτικά συνυπάρχουν στην ίδια Οικογένεια - Αδελφότητα, επιδεικνύοντας απόλυτη αλληλεγγύη (κάτι που θυμίζει μέχρι σήμερα ο θεσμός του «Κολλεγίου») και απολαμβάνοντας άσυλο. Διασώζουν έτσι μια «αρχαία παράδοση»: Μέχρι εκείνη την εποχή την παιδεία στη Δύση την είχαν αναλάβει από τον Καρλομάγνο οι Μονές, των οποίων το κοινοβιακό πνεύμα διασώθηκε και στο «Πανεπιστήμιο»· εξ ου και οι «τήβεννοι» που φορούν μέχρι σήμερα τα μέλη της ακαδημαϊκής Κοινότητας. Μία εικόνα των διαφορετικών ρευμάτων μέσα στην ίδια Μονή τον 14^ο αι. μας δίνει το γνωστό έργο του **Ουμπέρτο Έκο** «Το όνομα του Ρόδου». Σε αυτό το Κοινόβιο το διακύβευμα είναι το χειρόγραφο του Αριστοτέλη «Περί Κωμωδίας», το οποίο τελικά δεν διασώθηκε. Το «χιούμορ» είναι ένα μοναδικό μέσον αμφισβήτησης. Συνεπώς, και το Λουσουδι με τον συνδυασμό κοινοβιακότητας και σπουδής δεν είναι κάτι το μοναδικό στη Μεσόγειο, παρά το γεγονός ότι ο Φιλάγγρης ήταν αντιλατίνος.

(β) Αυτή την εποχή κατά την οποία συμβαίνουν τα εξής: μέσω πιθανότατα αραβικών μεταφράσεων, ανακαλύπτεται ο Αριστοτέλης, του οποίου η «Λογική» αρχίζει να αμφισβητεί (ή καλύτερα να «τρέχει» παράλληλα προς) την αποκεκαλυμμένη αλήθεια της Καθολικής Εκκλησίας, αν και συμφιλιώθηκαν τελικά τα δύο μεγέθη έστω και προσωρινά μέσω του Σχολαστικισμού του **Θωμά Ακινάτη** (ο οποίος επίσης συγγράφει «εναντίον των Γραικών»). Σημειωτέον ότι ο Πλάτων στη Δύση ήταν γνωστός κατεξοχήν μέσω του Αυγουστίνου και των ψευδο-αρεοπαγιτικών Συγγραμμάτων. Στην Ανατολή συγχρόνως ο Αριστοτέλης ήταν την πρώτη χιλιετία γνωστός μόνον από ανθολογίες. Ο 14^{ος} αιώνας, μία εποχή κατά την οποία οι λόγιοι και στην Ανατολή μαθαίνουν

39. Βλ. Ι. Ταβλάκης, Περί αντιγραφής Χειρογράφων. <https://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/06/5-5.pdf> Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Η σημασία της Μονής του Αγίου Ευγενίου. <http://www.ime.gr/choros/trapezounda/gr/webpages/606c.html>. Οι ανακτήσεις όλων των ιστοσελίδων έγιναν 28.02.2024.

40. Όσα σημειώνω σε αυτήν την παράγραφο και αφορούν στον ευρωπαϊκό Μεσαίωνα, προέρχονται από ακαδημαϊκή συζήτηση υπό τον Καθ. Ε. Χρυσό στο πλαίσιο ραδιοφωνικού ντοκυμαντέρ: Από το Big Bang προς την ιστορία της Ευρώπης Γνωρίζοντας την ευρωπαϊκή ιστορία: η ιστορία των ιδεών 15/05/2022 <https://www.skai-radio.gr/apo-to-big-bang-pros-tin-istoria-tis-eyropis/episode-2022-05-15>.

λατινικά, όπως και στη Δύση τα Ελληνικά. Οι δύο γλώσσες θεωρούνται τα δύο πτερὰ για να υψωθεί κάποιος στον Ουρανό. Απέναντι στον Σχολαστικισμό θα λειτουργήσει στην Ανατολή ο Ησυχασμός, ο οποίος δίδει έμφαση στη συμμετοχή του σώματος στη θέωση. Παγκόσμιος άνθρωπος (Homo Universalis) σήμερα δεν είναι εκείνος που συνδυάζει ποικίλες επιστήμες (όπως ο Λεονάρντο ντα Βίντσι), αλλά εκείνος, ο οποίος θεωρεί τον Εαυτό σε «συμπάθεια» με όλη την ανθρωπότητα και όλη την κτίση, καθώς συνειδητοποιεί ότι ήδη από τη γέννησή του συνυπάρχουν σε αυτόν (στον Εαυτό) γενεές προγόνων.

Γενικότερα αυτή την εποχή προκύπτει μεγάλη ανάγκη Χειρογράφων, καθώς, εκτός των αναγκών στη Δύση, έχουμε μεγάλες απώλειες και στην Ανατολή λόγω της επέλασης του Ισλάμ. Προφανώς, ο Φιλάργης κατέφυγε στο συγκεκριμένο μέρος όχι μόνον λόγω ιδιοσυγκρασίας (όπως προδίδει και το όνομά του) αλλά επειδή, λόγω της αντιλατινικής και ανθενωτικής στάσης του, απέφυγε τα αστικά Κέντρα της Κρήτης. Το συγκεκριμένο όρος, όπως ήδη σημειώθηκε, προσέφερε εξαιρετικά θέα του Ουρανού και άρα μελέτη της αστρονομίας, ενώ παρείχε και πρώτη ύλη για τη συγγραφή χειρογράφων αλλά και τη συντήρηση του Κοινοβίου. Στράφηκε κυρίως κατά των δύο σημαντικότερων ενωτικών της εποχής του, του Δημητρίου Κυδώνη και του Εμμανουήλ Καλέκα, έχοντας στενές σχέσεις με τον αντιρρητικό θεολόγο και ησυχαστή Ιωσήφ Βρυέννιο.

6) Και τέλος, κάτι για το λειτούργημα των αντιγραφών: αυτοί στο τέλος της εργασίας τους, συνήθιζαν να χρησιμοποιούν ως επίλογο τη φράση, για να δηλώσουν πόσο επίμοχθο ήταν το έργο τους: «Ὡσπερ ξένοι χαίρουσι πατρίδα βλέπειν, οὕτω και οι γράφοντες “τέλος βιβλίου»». Εν προκειμένω αξίζει να τονίσουμε ότι οι αντιγραφείς δεν ήταν απλώς «μηχανές αναπαραγωγής» πρωτοτύπων

άλλων συγγραφέων. Καλόν είναι να συνειδητοποιήσουμε το εξής: κάθε συγ+Γραφέας είναι εν μέρει και αντιγραφείας, καθώς η έμπνευσή του αποτελεί «σύνθεση» επί τη βάσει ερεθισμάτων που του έδωσαν προηγούμενοι συγγραφείς. Ταυτόχρονα και κάθε αντιγραφείας είναι εν μέρει συγγραφέας. Έχουμε παρεμβάσεις αντιγραφών, οι οποίες προκάλεσαν αλλοίωση του αυθεντικού μηνύματος του Κειμένου. Χαρακτηριστικό είναι το Αγγαίος 2, 8 («ἐμόν τὸ ἀργύριον καὶ ἐμόν τὸ χρυσίον λέγει Κύριος παντοκράτωρ»). Αυτό ο Ιωάννης Χρυσόστομος (*Εἰς τὸ ρητόν του προφήτου Ιερεμίου*, 10, 23, PG 56, 158)⁴¹ θεωρεί αλλοιωμένο, καθώς με τη διατύπωση του δικαιώνει τη συσσώρευση πλούτου⁴². Σημειωτέον ότι οι αντιγραφείς ιδίως των νομικών Κειμένων στο Βυζάντιο, τελικά υποχρεώνονταν να μην είναι λόγιοι ώστε να μην αλλοιώνουν τα Κείμενα και παραχαράττεται

41. Βουλόμενος τοίνυν ὁ διάβολος πείσαι τοὺς ἀνθρώπους, ὅτι πᾶς πλοῦτος ἀνωθεν ἐστὶ καὶ ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ δωρεᾶς, ἵν' ἐκ τούτου πολλὴν βλασφημίαν προστρίψῃται τῷ Δεσπότη, ῥῆσιν ἀπὸ τῆς Γραφῆς λαβὼν τὴν λέγουσαν, **Ἐμόν τὸ ἀργύριον, καὶ ἐμόν τὸ χρυσίον**, ἑτέραν τὴν οὐκ οὖσαν ἐν τῇ Γραφῇ προσέθηκε λέγων· **Καὶ ᾧ ἐὰν θέλω, δώσω αὐτά**. τὴν κόνιν τοιοῦτος πάλιν φανέται ὁ οἶκος· ἐκεῖνος ἐκλύων αὐτῶν τὴν ἀπιστίαν, ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ ταῦτα λέγει, ὡς ἂν εἰ εἴλεγε· **Τί δεδοίκατε; τί δὲ ἀπιστεῖτε;** Ἐμόν τὸ ἀργύριον, καὶ ἐμόν τὸ χρυσίον, καὶ οὐ δέομαι, παρ' ἑτέρων δανεισάμενος, οὕτω κἀλλωπίσαι τὸν οἶκον. Καὶ ὅτι τοῦτό ἐστιν, ἐπίγογε, **Καὶ ἔσται ἡ δόξα τοῦ οἴκου τούτου ἡ ἐσχάτη ὑπὲρ τὴν πρώτην. Μὴ τοίνυν ἀραχνῶν ὑφάσματα ἐπεισάγωμεν τῷ πέπλῳ τῷ βασιλικῷ. Εἰ γάρ, ἐν ἀλουργίδι εἰ τις ἀλοῖη κρόκην παράσημον ἐμπλέκων, τὴν ἐσχάτην δώσει δίκην, πολλῷ μᾶλλον ... (30) ἐπὶ τῶν πνευματικῶν· οὐδὲ γὰρ τὸ τυχὸν ἐντεῦθεν ἀμάρτημα γίνεται. **Καὶ τί λέγω παρὰ προσθήκην καὶ ἀφαίρεσιν; παρὰ στιγμὴν μόνην, καὶ παρὰ ὑπόκρισιν μόνην ἀναγνώσεως πολλὰ πολλάκις ἄτοπα ἐτέχθη νοήματα.****

42. Θ. Ν. Παπαθανασίου, “Προοπτικές της Πατερικής σκέψης για μια θεολογία της απελευθέρωσης”, στον συλλογ. τόμο: *Βιβλική θεολογία της απελευθέρωσης, πατερική θεολογία και αμνημονίες της νεωερικότητας* (επιμ. Παντ. Καλαϊτζίδης, εκδ. Ἰνδικτος, Αθήνα 2012, σσ. 143-168. Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, *Ορθόδοξη θεολογία και Κοινωνική δικαιοσύνη*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2006 (γ' έκδ), σσ. 22, 38.

η Δικαιοσύνη⁴³. Μέχρι σήμερα διασώζεται στα Αστερούσια η Παράδοση, όταν κάποιος ξεκινά να μαθαίνει τα γράμματα και να γράφει, πίνει ένα ποτό με διαλυμένη μελάνη. Αγαπητό είναι και το όνομα «Αναγνώστης» και η ευχή να μάθει το παιδί ανάγνωση και γραφή.

Δ. Η ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ ΩΣ «ΘΑΛΑΣΣΑ» ΜΑΣ⁴⁴

Στη σύγχρονη εποχή αναδύεται ένα ειδικότερο ενδιαφέρον απέναντι στα νησιά, το οποίο επονομάζεται «νησιωτικότητα» (insularity).⁴⁵ Ο πρώτος Έλληνας ιστορικός που

ασχολήθηκε συστηματικά με το θέμα αυτό είναι ο Ασδραχάς⁴⁶. Τα νησιά δεν αντιμετωπίζονται ως δορυφόροι ενός Κέντρου, όπως συμβαίνει στο θαυμάσιο άσμα προς το Αιγαίο του Αιλίου Αριστείδη (όπου κυριαρχεί η Δήλος, η οποία όπως και η Μύκονος εντοπίζονται στο κέντρο ρευμάτων κατεβαίνουν από τον Βόσπορο προς το Νότο και την Αλεξάνδρεια). Πλέον τα νησιά ερευνώνται ως κέντρα τα οποία βρίσκονται σε μια μοναδική διάδραση με το «περιβάλλον» τους. Αυτό το γεγονός αποδεικνύεται αρχαιολογικά και νομισματικά και στην περίπτωση της Κρήτης, η οποία βρίσκεται σε διαρκή επικοινωνία με την ηπειρωτική Ελλάδα, τη δυτική Μικρά Ασία, τη Ρόδο, ακόμη την Κύπρο και την Κυρήνη.

Ένα πολύ σημαντικό στοιχείο αναφορικά με τον συμβολισμό της θάλασσας στην Αγία Γραφή⁴⁷, είναι το γεγονός ότι στην Καινή Διαθήκη παρατηρείται μια μοναδική «στροφή»: στην Παλαιά Διαθήκη η θάλασσα είναι σύμβολο της αβύσσου, της κατοικίας του Δράκοντα και της θανάσιμης απειλής απέναντι στη δημιουργία του Θεού και πηγή μεγάλων δεινών για τον ισραηλίτη λαό, καθώς από εκείνη αναδύονται τα θηρία, οι πολιτικές δη-

43. Πρβλ. Κ. Σιαμάκη <https://philologus.gr/4/68-2010-01-01-01-22-30/297-keimeno-metafrasi-kai-ermineia-tou-asmatos>: 1-1-1993: *όταν κατάλαβα ότι στη Βίβλο υπάρχουν προσθήκες οι οποίες κάποτε ήταν 'σχόλια της ψας' που άργότερα περάστηκαν ως γλωσσήματα μέσα στο κείμενο, επειδή θεωρήθηκαν ως διορθώσεις παροραμάτων διασκελισμού, και πρέπει να όβελισθούν πέρα κι από τη μαρτυρία της σφωζομένης χειρογράφου παραδόσεως των σαν εκείνη της Γενέσεως ότι οι άγγελοι του θεού έρεθίστηκαν σεξουαλικά από γυναίκες και τις γονιμοποίησαν κι από εκείνη τη συνουσία γεννήθηκαν οι γίγαντες! ή σαν εκείνη την περι Μαθουάλα, πάπνο του Νώε, ο οποίος ζή 14 χρόνια μετά τον κατακλυσμό, χωρίς να έχη μηή στην κιβωτό! ή σαν εκείνη κατά την οποία ο Αβραάμ έβαλε στον τράχηλο της διωγμένης Άγαρ τον νήπιο γιό της Ισμαήλ, όταν εκείνος ήταν άντρας 15 χρονών! ή σαν εκείνη ότι η γυναίκα του Μωϋσή ήταν νέγρα! ή σαν την «περικοπή της μοιχαλίδος», που παίρνει από το Χριστό άμνηστία -όχι συγχώρησι- χωρίς καμμία δήλωσι μετανοίας! και μιά δευτερότερη σχεδόν κεραυνοβόλος άνακάλυψί μου ήταν εκείνη στο Σπήλαιο των σταλακτικών της Λακωνίας Αλεπότρυπα, ότι από το σταλαγμό στύγ στύγ, που στην άρχαία έλληνική προφερόταν **στούγκ στούγκ στούγκ, προέκυψαν ή θεά Στύξ και το άπασιο και θανατηφόρο ύδωρ της Στυγός**, που με βοήθησε να έξηγησω σαφέστερα τις βιβλικές λέξεις στυγνός στυγνάω στυγνός θεοστυγής άποστυγώ.*

44. Με το θέμα έχω ασχοληθεί εκτενώς: Βίβλος και Μεσόγειος: Σύμβολο “Χάους” ή Σταυροδρόμι; Θρησκεία και Διαπολιτισμικότητα στη Μεσόγειο Θερινό Πανεπιστήμιο 05-08.07.2018 Άνδρος, *Η Ορθόδοξη Εκκλησία και Θεολογία από τον 19^ο στον 21ο αιώνα*. Αθήνα: Έννοια 2019, 143-178.

45. Για το θέμα άκου επίσης Gods, Slaves, Goats and Pirates in the Aegean Islands. Insular Life and Inter-island

Connectivity in the Classical and Hellenistic Periods Constantakopoulou Christy, Καλαϊτζή Μύρινα, Bennet John, Κρεμύδη Σοφία <https://www.blod.gr/lectures/gods-slaves-goats-and-pirates-in-the-aegean-islands-insular-life-and-inter-island-connectivity-in-the-classical-and-hellenistic-periods/>.

46. Τα σεμινάρια βρίσκονται διαθέσιμα στο διαδίκτυο: https://helios-eie.ekt.gr/EIE/simple-search?query=%22Σεμινάρια%20Ασδραχά%22&trp=100&sort_by=2&start=0&order=ASC&collectionHandle=/ Πλούσια βιβλιογραφία υπάρχει σ' αυτό τον open access τόμο, https://www.mdpi.com/journal/religions/special_issues/sacred_landscapes. Ενδεχομένως να σας ενδιαφέρει να κοιτάξετε την εισαγωγή του “Χερσαίου Νησιού” από τον Αντώνη Χατζηκυριάκου, που μόλις κυκλοφόρησε, <https://peridiavasi.com/product/χερσαίο-νησί>

47. Αναστάσιος Ι. Τζαμτζής *Η θάλασσα στην Αγία Γραφή, Μια ναυτική θεώρηση* του θέματος Συγγραφέας: · Εκδότης: Finatex 2005.

λαδή αυτοκρατορίες οι οποίες τον καταδυναστεύουν. Αντιθέτως, στην Καινή Διαθήκη ήδη ο Κύριος Ιησούς χρησιμοποιεί την θάλασσα της Γαλιλαίας προκειμένου να ταξιδέψει με τους μαθητές του στην «άλλη όχθη» και να τους εκπαιδεύσει στην αντιμετώπιση της καταιγίδας και τις φουρτούνες της ζωής. Έτσι εκπαιδεύονται οι Μαθητές να διασχίσουν τη **Μεσόγειο**⁴⁸. Με τη σειρά της αυτή η θάλασσα με το παράδοξο όνομα (αφού παραπέμπει στο μέσον ηπειρωτικής γης), ένεκα της «πολυνησίας» και των δαντελωτών ακτών επίσης προσφέρεται ως «σχολείο εκπαιδευτικό» συγκριτικά με τους Ωκεανούς και δη τον Ατλαντικό, του οποίου ουσιαστικά είναι μια λίμνη με «υπολίμνες»: όπως η Μαύρη Θάλασσα, ο οποίος από νωρίς έγινε αντικείμενο αποικισμού, όπως η Σινώπη από τη Μίλητο (την πρώτη «πανεπιστημιούπολη» της Μεσογείου, όπου αναδεικνύονται ο Θαλής και άλλοι φυσικοί φιλόσοφοι). Από τα *Αργοναυτικά* (που συνδέονται με τη Σιδική - Κολχίδα) συμπεραίνουμε ότι από τον Εύξεινο (ή μάλλον άξενος) Πόντο, αρχικά Κρήτες

και κατόπιν και άλλοι Έλληνες μέσω των μεγάλων ποταμών της Γηραιάς Ηπείρου έφθασαν στη Βόρεια Ευρώπη. Στους πρόποδες του Καυκάσου της Ινδίας νέα «Αστερούσια» δημιουργήσαν και Κρήτες από την περιοχή που μας απασχολεί.

Ένα επιπλέον παράδοξο (εκτός του ονόματος «Μεσόγειος») είναι ότι στην ελληνική γλώσσα δεν υπήρχε όρος για να χαρακτηρίσει το χρώμα «μπλε». Χρησιμοποιείται ο όρος «οίνος πόντος». Έτσι στη Μεσόγειο⁴⁹ δημιουργήθηκε ένα εξαιρετικό «οικουμενικό δίκτυο» (ίντερνετ) με 400 «κόμβους» (hubs), που επιτρέπουν τη μετάβαση από μέρος σε μέρος (καθώς, εκτός των άλλων, οι περιοχές της έχουν ποικιλομορφία υλών και οικοσυστήματος) και την αναδιανομή πλούτου, ο οποίος προκύπτει από την εξαιρετική βιοποικιλότητα, αποτέλεσμα και της σεισμικότητας αλλά και της εναλλαγής κλίματος. Άλλωστε, την εποχή του Κυρίου Ιησού οι Εβραίοι μέσω της διασποράς τους, παύουν πλέον να είναι νομάδες και «λαός της Γης» και γίνονται κατεξοχήν αστοί, όπως και τους επόμενες αιώνες. Αξιοποιούν έτσι το γεγονός ότι για πρώτη φορά η Μεσόγειος και στη Δύση και στην

48. Αν και άλλα χρώματα όπως το μαύρο, το κόκκινο, το λευκό, το κίτρινο και το πράσινο αναφέρονται ειδικά στον Όμηρο, το μπλε, όσο κι αν ακούγεται απίστευτο, δεν εμφανίζεται ποτέ. Όταν αναφέρονταν σε ένα συγκεκριμένο χρώμα, οι αρχαίοι Έλληνες το συνέκριναν συχνά με άλλο αντικείμενο της ίδιας απόχρωσης. Αυτό κάνει αρκετά ενδιαφέρουσα τη σύγκριση του Ομήρου για τη θάλασσα όχι με τον ουρανό, ή με κάποιο άλλο γαλάζιο χρώμα, αλλά με το κρασί. Σε όλη την ποίηση του Ομήρου, η θάλασσα αναφέρεται ως «οίνος πόντος». Περίεργως, ο Όμηρος αναφέρεται επίσης στο μέλι ως «πράσινο» και στο πρόβατο ως «ιώδες» στο έργο του, με αποτέλεσμα ακαδημαϊκοί του 19ου αιώνα να πιστεύουν ότι οι αρχαίοι Έλληνες είχαν αχρωματοψία ή δεν είχαν αναπτύξει ακόμη τις απαραίτητες ικανότητες για να βλέπουν τα χρώματα όπως εμείς σήμερα. <p>Πηγή: iefimerida.gr - Γιατί οι αρχαίοι Έλληνες δεν γνώριζαν το μπλε χρώμα όπως εμείς - iefimerida.gr</p>https://www.iefimerida.gr/stories/arhaioi-ellines-dengnorizan-mple-hroma-opos-emeis

49. Σύμφωνα με τον Κ. Βλασσόπουλο, Έλληνες και Βάρβαροι 1, ΜΑΘΗΣΙΣ <https://apps.mathesis.cup.gr/learning/course/course-v1:GreekCivilization+GC3.1+20A/home>: Η Μεσόγειος έχει παρουσιάζει 3 κεντρικά χαρακτηριστικά: Πρώτον την πολυμορφία στην ίδια περιοχή: παραδείγματος χάρι στη νότια Κρήτη συνυπάρχουν πάρα πολύ διαφορετικά τοπία. Το δεύτερο χαρακτηριστικό της Μεσογείου είναι η αβεβαιότητα και η αστάθεια του κλίματος (παρένθεση των βροχοπτώσεων και άλλων φαινομένων) το τρίτο χαρακτηριστικό της Μεσογείου είναι οι εύκολη μετάβαση μεταξύ των «τοποσημών» και συνεπώς η κινητικότητα μεταξύ των ανθρώπων. Αυτά τα στοιχεία συνεπάγονται πρώτον μια ποικιλομορφία των υλών και του οικοσυστήματος (η οποία ευνοεί την ανάπτυξη καταναλωτικών Κοινωνιών), δεύτερον την καλλιέργεια μιας ιδιαίτερης οικονομίας, όπου υπάρχει δυνατότητα πλεονάσματος αλλά και ελλείμματος (αναδιανομή Πλούτου) και τρίτον η διασύνδεση και η διάδραση μεταξύ τόπων και λαών. Έτσι διαπιστώνουμε την Κρήτη να εξαγάγει Οίνο και την Κυρήνη σιτάρι.

Ανατολή, απαλλαγμένη από τους πειρατές, γίνεται εξαιρετικός διάυλος επιΚοινωνίας. Η ναυσιπλοΐα βεβαίως πραγματοποιείτο μόνον μεταξύ άνοιξης και φθινοπώρου και επηρεαζόταν όχι μόνον από τους ανέμους αλλά και από τα θαλάσσια ρεύματα, ενώ ο προσανατολισμός προσδιοριζόταν από την παρατήρηση των αστέρων (βλ. Επίμετρο IV).

Ας σημειωθεί ότι όχι μόνον ο Εβραίος, αλλά γενικά ο άνθρωπος παραδοσιακά δεν αισθανόταν οικειότητα με τη θάλασσα, αλλά κατεξοχήν με τις λίμνες και το γλυκό υγρό στοιχείο, όπου έβρισκε τροφή και μπορούσε να χρησιμοποιήσει ως διάυλο επικοινωνίας⁵⁰. Ο ίδιος ο Ισραήλ πάλευε ανάμεσα σε δύο υπερδυνάμεις, οι οποίες στηρίζονταν σε Ποταμούς μεγάλους, ενώ σε μία μεγάλη φάση της Ιστορίας του αντιμετώπισε τους Φιλισταίους και γενικότερα τους «λαούς της Θάλασσας», ενώ συνεργάστηκε με τους Φοίνικες, οι οποίοι αυτοχαρακτηρίζονταν ως Χαναναίοι. Για τους Εσσαίους, η ονομασία «Κιτιτίες» (δηλ. Κύπριοι) είναι ο κωδικός για τους Ρωμαίους. Σημειώνει ο Schalom Ben-Chorin⁵¹ αναφορικά με την πρόσκληση του Κυρίου Ιησού (ο οποίος γεννήθηκε σε συνδυασμό με την εμφάνιση του Αστέρα στον αστερισμό του Ιχθύος⁵²) να γίνουν αλιείς ανθρώπων, ότι ακριβώς αυτό το έργο (η αλιεία) στον Ιερεμία έχει εξαιρετικά αρνητικό πρόσημο:

Το χωρίο είναι το εξής: Ιερ. 16,15-18:

¹⁵ *ἀλλά ζῆ Κύριος ὁς ἀνήγαγεν τὸν οἶκον Ἰσραηλ ἀπὸ γῆς βορρᾶ καὶ ἀπὸ πασῶν τῶν χωρῶν οὗ ἐξώθησαν ἐκεῖ καὶ ἀποκαταστήσω αὐτοὺς εἰς τὴν γῆν*

αὐτῶν ἦν ἔδωκα τοῖς πατράσιν αὐτῶν
¹⁶ *ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τοὺς ἀλειῖς τοὺς πολλοὺς λέγει κύριος καὶ ἀλειῦσουσιν αὐτοὺς καὶ μετὰ ταῦτα ἀποστελῶ τοὺς πολλοὺς θηρευτὰς καὶ θηρεύσουσιν αὐτοὺς ἐπάνω παντὸς ὄρους καὶ ἐπάνω παντὸς βουνοῦ καὶ ἐκ τῶν τρυμαλιῶν τῶν πετρῶν*¹⁷ *ὅτι οἱ ὀφθαλμοί μου ἐπὶ πάσας τὰς ὁδοὺς αὐτῶν καὶ οὐκ ἐκρύβη τὰ ἀδικήματα αὐτῶν ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν μου*¹⁸ *καὶ ἀνταποδώσω διπλᾶς τὰς ἀδικίας αὐτῶν καὶ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν ἐφ' αἷς ἐβεβήλωσαν τὴν γῆν μου ἐν τοῖς θνησιμαίοις τῶν βδελυγμάτων αὐτῶν καὶ ἐν ταῖς ἀνομίαις αὐτῶν ἐν αἷς ἐπλημμέλησαν τὴν κληρονομίαν μου.* Ακολουθεῖ το σχόλιο του Ben-Chorin: Αυτό που ήταν φυσικά μια απειλητική λέξη στον Ιερεμία μετατρέπεται σε θετική μέσω της κλήσης του Ιησού. Ταυτόχρονα, η κλήση να γίνει κάποιος ψαράς ανθρώπων προκαλεί επίσης κάτι από τη συνείδηση του *μαρτυρίου* που συνδέεται με την αποστολή. Ο Ιησούς, ο οποίος καλεί να τον ακολουθήσουν, ξέρεi ήδη ότι οδηγεί τους μαθητές του σε ένα επικίνδυνο μονοπάτι. [...] Οι μαθητές του Ιησού [...] ήταν κυρίως ψαράδες, και έτσι το σύμβολο του ιχθύος έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην πρώιμη κοινότητα. Ως χριστιανικό σύμβολο, το ψάρι είναι αρχαιότερο από τον σταυρό. Υποψιάζομαι ότι υπάρχει μια μεταγενέστερη *παγανιστική* χριστιανική παρεξήγηση στην ερμηνεία αυτού του συμβόλου. Ο Ευσέβιος ερμήνευσε την ελληνική λέξη για το ψάρι - ιχθύς, με την έννοια της ακροστιχίδας:

I = Ιησούς
X = Χριστός
Θ = Θεού (του Θεού)
Υ = Υιός
Σ = Σωτήρας

50. Αλλωστε, και μεγάλοι ναυτικοί δεν γνώριζαν να κολυμπούν, όπως αντίστροφα μάλλον γνώριζε ο Παύλος, ο οποίος, παρότι ναύαγισε τρις (Β' Κορ. 11, 25), διασώθηκε (ίσως όμως και μέσω κάποιου μέσου).

51. Bruder Jesus. Der Nazarener in jüdischer Sicht. DTV 1977, 51-54

52. Στράτος Θεοδοσίου-Μάνος Δανέζης, *Στα ίχνη του ΙΧΘΥΣ*. Αθήνα Δίαυλος, 2000.

Ο Τερτυλλιανός (De Bapt. i) περιέγραψε τον Ιησού ως ένα μεγάλο ψάρι. Οι ομιλητές της πρώιμης χριστιανικής εκκλησίας των Εθνών σκέφτονταν «ελληνικά», ενώ στην πρώτη εβραϊκή χριστιανική κοινότητα το σύμβολο του ψαριού πιθανότατα αναφερόταν εναργέστερα στην ευλογία του Ιακώβ στον Εφραΐμ και τον Μανασσή (Γεν. 48, 16), όπου εμφανίζεται η παράξενη έκφραση: «Wajidgu lafon bekerev haarez»⁵³. Ο Λούθηρος μεταφράζει εδώ: «... διότι μεγαλώνουν και γίνονται πολλά στη γη». Η περιέργη, όμως, λέξη “wajidgu” προέρχεται από το “dag” = ψάρι. Στην δική τους «μετάφραση» τη Γραφής, οι Buber-Rosenzweig μετέφρασαν την περικοπή σε αυτό το σημείο «κυριολεκτικά»: «*Όπως τα ψάρια, μπορούν να αυξηθούν στο πλήθος στην ήπειρο της γης*». Αυτός νομίζω ότι είναι ο συσχετισμός του συμβόλου του ψαριού. **Το ψάρι είναι το σημάδι της γονιμότητας και η εκκλησία του Ιησού υποτίθεται ότι διαχέεται σαν ψάρι στη γη.**

Το σύμβολο του ψαριού συνδέθηκε επίσης με το *κήτος του Ιωνά*. Σύμφωνα με τον Ματ. 12, 40, ο Ιησούς συνέκρινε την ανάπαυσή του στον τάφο μέχρι την τρίτη ημέρα με την παραμονή του προφήτη Ιωνά στην κοιλιά του ψαριού (Ιωνάς 2, 1). Ωστόσο, αυτή είναι μια μεταγενέστερη κοινοτική παράδοση και μπορούμε μάλλον να υποθέσουμε ότι «το σημείο του Ιωνά» διείσδυσε στην παλαιοχριστιανική εσχατολογία λόγω του συμβόλου του ψαριού. Επειδή το ψάρι ήταν το σύμβολο, και πιθανώς αρχικά το μυστικό σύμβολο της κοινότητας του Ιησού, συνδέθηκε με το θυρλικό γιγάντιο ψάρι του Ιωνά.

Το σύμβολο προέρχεται, αφενός, από την

πραγματικότητα των ψαράδων της Κινερέθ (όνομα της Γαλιλαίας επειδή διαθέτει σχήμα «άρπας») και, αφετέρου, από την υπόσχεση του Ιακώβ κατά την ευλογία του Εφραΐμ και του Μανασσή. Ο Ιησούς, είπαμε, διάλεξε τους πρώτους μαθητές του ανάμεσα στους ψαράδες και έδειξε ότι ήταν Κύριος ενώπιόν τους, βοηθώντας τους να πραγματοποιήσουν μια θαυματουργική αλιεία. Το Ευαγγέλιο του Λουκά καταγράφει αυτή την ιστορία με ιδιαίτερες λεπτομέρειες και επισημαίνει ότι το ψάρεμα στη «θάλασσα της Κινερέθ» γίνεται συνήθως τη νύχτα, κάτι που συμβαίνει ακόμη και σήμερα. Ωστόσο, σύμφωνα με τα λόγια του Ιησού, τα δίχτυα ρίχνονται μέρα και ασυνήθιστη επιτυχία. [...] Ο Πατέρας της εκκλησίας Ι. Χρυσόστομος αναγνώρισε το νόημα και την πρόθεση αυτών των ιστοριών επισημαίνοντας ότι το Ευαγγέλιο δηλώνει το πώς ο Ιησούς αποκαλύπτεται στους ανθρώπους μέσω του τύπου και της μορφής έκφρασης που είναι προσβάσιμα σε αυτούς. Μιλάει στους αστρολόγους από την Ανατολή μέσω του άστρου της Βηθλεέμ, στους ψαράδες της Κινερέθ μέσω του ψαρέματος. Αυτό που παρέλειψε να προσέξει ο Χρυσόστομος, ο οποίος ήταν ορκισμένος εχθρός του Ιουδαϊσμού, είναι ότι εδώ η ευαγγελική παράδοση εφαρμόζει την ταλμουδική αρχή, σύμφωνα με την οποία η Τορά μιλάει «Kileshon Benei Adam» - αναλογικά με τη γλώσσα του ανθρώπου. Αυτό σημαίνει ότι το θείο χρησιμοποιεί τα απλά σύμβολα της γήινης ύλης για να κοινωνήσει του ανθρώπινου.

Ακολουθούν δύο Κείμενα αποστολικών Πατέρων, τα οποία αξιοποιούν τη θάλασσα για να συμβολίσουν την πορεία της Εκκλησίας και του Ευαγγελίου:

(1) Ιππόλυτος Ρώμης, *Περί Χριστού και Αντιχρίστου*, 59 [218]: Θάλασσα είναι τούτος ο κόσμος, στον οποίο **σαν πλοίο** στο πέλαγος ταλαιπωρείται η Εκκλησία (Ε.) αλλά δεν χάνεται. Έχει μαζί της έμπειρο κυβερνήτη τον Χριστό (Χ.). Φέρει στο

53. Ὁ ἄγγελος ὁ ῥύομένος με ἐκ πάντων τῶν κακῶν ἐν-
λογήσαι τὰ παιδιά ταῦτα καὶ ἐπικληθήσεται ἐν αὐτοῖς
τὸ ὄνομά μου καὶ τὸ ὄνομα τῶν πατέρων μου Ἀβρααμ
καὶ Ἰσαακ καὶ πληθυνθεῖσιν εἰς πλῆθος πολὺ ἐπὶ τῆς
γῆς (Ο').

μέσον το τρόπαιο το κατά του θανάτου, βαστάζουσα μαζί της τον σταυρό του Κυρίου. Πρώρη της η ανατολή και πρύμνη της η δύση, το δε κοίλον η μεσημβρία, κουπιά οι δύο διαθήκες και σκοινί τεντωμένο η αγάπη του Χ., που σφίγγει την Ε. Αντλία της είναι το λουτρό της αναγέννησης, που ανανεώνει τους πιστεύοντας. **Πανί λαμπρό** εμφανίζεται όταν φυσά το πνεύμα από τον ουρανό με το οποίο σφραγίζονται εκείνοι, που πιστεύουν στον Θ. Σιδερένιες άγκυρες οι άγιες εντολές του Χ. που είναι δυνατές σαν σίδηρος. Ναύτες δεξιά κι αριστερά είναι οι άγιοι άγγελοι με τους οποίους κρατείται και φέρεται η Ε. Σκάλα, που σε ανεβάζει ψηλά το σημείο του πάθους Χ. που έλκει τους πιστούς στην ανάβαση του ουρανού. Σίφαροι στην κορυφή οι τάξεις των προφητών μαρτύρων και αποστόλων, που αναπαύονται στη βασιλεία του Χ.⁵⁴

54. Π. Αθανασόπουλος, *Ιππολότου Ρώμης περί του Αντιχρίστου: κριτική Έκδοση*. Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών 2013, 185-186.

Topsails united at the top of the mast are like the ranks of the prophets, martyrs, and apostles resting in the kingdom of Christ 58.1. And Moses also knows in advance that the people will reject and cast away the true "savior of the world" (John 4:42), that they will join together, in error, to choose an earthly king and that they will set aside a heavenly one; he says: "behold have these things not been gathered alongside me, and have they been sealed in my treasures? On the day of vindication I shall give in return and in that moment whenever their foot fails" (Deut 32:34-35). 2. They have failed in every way, in nothing have they been found to be in harmony with the truth: not according to the law, because they became transgressors; nor according to the prophets, because they destroyed the prophets themselves; nor according to the voice of the gospels, because they have crucified the savior himself; nor were they persuaded by the apostles, because they persecuted them severely, being at all times plotters and betrayers of the truth, found to be haters of God rather than friends of God; and some, seizing the opportunity, beseech from a mortal man to gain vindication, aroused against those who are enslaved to God. 3. This one, having been puffed up by them, begins to send warrants against the saints to root

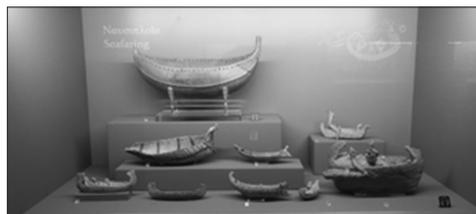
(2) Θεόφιλος Αντιοχεύς, *Προς Αυτόλυκον* (Μετάφραση ΕΠΕ Εκδοτικός Οίκος Ε. Μερετάκη 1996, Απολογηταί: σελ. 391 κ.ε.): Ο κόσμος μάς φαίνεται όμοιος με θάλασσα. Γιατί καθώς η θάλασσα, αν δεν είχε ροή και χορήγηση τροφής από τους ποταμούς και τις πηγές, θα ήταν φραγμένη από καιρό από την αλμύρα της, έτσι κι ο κόσμος αν δεν είχε το νόμο του Θεού (Θ.) και τους προφήτες να ρέουν και να πηγάζουν γλυκύτητα, ευσπλαχνία, δικαιοσύνη, διαδοχή των αγίων εντολών του Θ., θα είχε ήδη εκλείψει λόγω της μεγάλης κακίας και αμαρτίας σε αυτόν. Και καθώς στη θάλασσα υπάρχουν **νησιά κατοικήσιμα**, υδατούχα, καρποφόρα, με όρμους και λιμένες για να βρίσκουν κατα-

all of them out everywhere, since they don't want to venerate him or worship him as God, just as Isaiah says: "Woe, wings of the ships of the earth beyond the rivers of Ethiopia, the one sending into the sea pledges and papyrus letters to a fickle nation and a strange and difficult people: who is beyond him? A nation is hopeful Other editors have "is not hopeful," but Norelli argues against it. and stomped upon" (Isa 18:1-2⁵⁶). 59.1. [Norelli adds from Ethiopic: So what is the nation which hopes and which is stomped upon if not us, because] We, who hope in the Son of God, are persecuted, being stomped upon by faithless and wicked people. *The wings of ships* are the churches; *the sea* is the world, in which the Church is tossed about like a ship on the sea but is not destroyed. For she has with her an experienced captain, Christ. She carries in her midst also the trophy against death, as she carries the Lord's cross with her. Her prow is the East, her stern is the West, her hold is the South, her two rudders are the two Testaments, her rope is stretched like the love of Christ which binds the Church, she carries a reservoir with her like the "bath of regeneration" (Tit 3:5), renewing the faithful. 2. She has a sail bright like the Spirit from heaven, through which the faithful are sealed to God. Iron anchors accompany her, the holy commands of Christ himself which are mighty like iron. She also has sailors to the right and left, as the holy angels are attendants, through whom the church is always held and made secure. A ladder in her leading up to the mast is like an image of the sign of Christ's suffering, drawing the faithful into a heavenly ascent. Topsails united at the top of the mast are like the ranks of the prophets, martyrs, and apostles resting in the kingdom of Christ.

φύγιο οι πληττόμενοι από την τρικυμία, έτσι έδωσε ο Θ. στον κόσμο, που ταράσσεται και χειμάζεται από τα αμαρτήματα, τις συναγωγές, τις λεγόμενες **άγιες Εκκλησίες**, στις οποίες υπάρχουν οι διδασκαλίες της αλήθειας, σαν καλά λιμάνια σε νησιά, προς τα οποία καταφεύγουν αυτοί που θέλουν να σωθούν, γινόμενοι φίλοι της αλήθειας και επιθυμούντες να αποφύγουν την οργή και την κρίση του Θ. Και καθώς υπάρχουν άλλα **νησιά πετρώδη**, άκαρπα, θηριώδη ακατοίκητα προς ζημιά των πλεόντων και χειμαζόμενων, στις οποίες προσαράσσουν τα πλοία, και αφανίζονται οι κατερχόμενοι, έτσι υπάρχουν **οι διδασκαλίες της πλάνης**, δηλ. των αιρέσεων, που καταστρέφουν τους πλησιάζοντες σε αυτές. Γιατί δεν καθοδηγούνται από τον λόγο της αλήθειας, αλλά καθώς οι πειρατές, όταν γεμίσουν τα πλοία με επιβάτες, τα προσαράσσουν στους προαναφερθέντες τόπους για να τα καταστρέψουν, έτσι συμβαίνει και με τους περιπλανώμενους από την αλήθεια να καταστρέφονται από την πλάνη ...

Πρβλ. Ποιμήν Ερμά: Ο πύργος, που οικοδομείται είμαι εγώ η Εκκλησία και χτίζεται πάνω στο νερό, γιατί η ζωή σας σώθηκε και θα σωθεί με νερό. Θεμελιώθηκε με τον λόγο του παντοκράτορος και του ενδόξου ονόματος και κρατείται από την άορατη δύναμη του Δεσπότη. **Οικοδόμοι** είναι οι **άγγελοι** του Θ., οι πρώτοι κτισθέντες στους οποίους παρέδωσε ο Κ. όλη την Δημιουργία, να αυξήσουν και να οικοδομήσουν και να δεσπόζουν της κτίσης. Πέτρες οι ευσεβείς (Ποιμήν, Όραση 2,342). **Η Ε. είναι πρεσβυτέρα γιατί χτίσθηκε πρώτη πάντων και ο κόσμος έγινε για αυτήν...** Φάνηκε γριά, γιατί το δικό σας πνεύμα είναι μαραμένο και μη έχοντας δύναμη από τις αδιαθεσίες και τις αμφιβολίες. Όπως οι ηλικιωμένοι δεν ελπίζουν παρά να πεθάνουν, έτσι και αυτοί που έχουν χτυπηθεί από τα πράγματα της ζωής. Στην 2η όραση

ήταν όρθια και το πρόσωπο νεότερο και μόνον η σάρκα και οι τρίχες ήταν της ηλικιωμένης. Ο ηλικιωμένος μόλις ακούσει ότι τον περιμένει κληρονομιά, αμέσως σηκώνεται και, αφού γίνει περιχαρής, φοράει ισχύ και ανανεώνεται το ήδη φθαρμένο πνεύμα του και δεν κάθεται αλλά ανδρίζεται. Έτσι και σεις, μόλις ο Κ. σας αποκαλύφθηκε και σας σπλαχνίστηκε, ανανέωσε τα πνεύματά σας. Στην τρίτη όραση την είδες νεότερη και όμορφη και ιλαρή και καλή την μορφή της. Όπως όταν λάβει κανείς χαρούμενη είδηση ξεχνά τα λυπηρά, έτσι και σεις, αφού είδατε τα αγαθά ανανεώθηκε το πνεύμα σας. Και ότι την είδες πάνω σε σκαμνί αυτή είναι ισχυρή θέση, γιατί τα 4 πόδια είναι ο κόσμος που κρατείται από 4 στοιχεία. Αυτοί που θα μετανοήσουν θα γίνουν παντελώς νέοι και θεμελιωμένοι (Ποιμήν Όραση 3, 363 κ.ε.)

Φωτογραφία δική μου από το Αρχαιολογικό Μουσείο Λευκωσίας: όλοι οι τύποι πλοίων που διέσχισαν τη Μεσόγειο σε μία προθήκη.

Επίμετρο I:⁵⁵

Cyprus H. Gordon, *Όμηρος και Βίβλος. Η κατάγωγή και ο χαρακτήρας της λογοτεχνίας της ανατολικής Μεσογείου*.

Μτφρ. Δ. Ι. Ιακώβ και Θ. Πολύχρον,
Αθήνα: Καρδαμίτσα 1990, 43-48.

32. Το εβραϊκό makerah (Γεν. 49, 5) έχει από καιρό ταυτιστεί με το αρχαίο ελληνικό

55. Αναφορικά με το DNA των Φιλισטיαίων / Philistines' DNA βλ. <https://www.cnn.gr/ellada/story/183142/o-go-liath-kai-oloi-oi-filistai-itan-telika-ellines-to-dna-apo>

makaira μάχαιρα. Δεν προκαλεί έκπληξη ότι οι φιλοπόλεμοι Φιλισταίοι δίδαξαν τους Εβραίους έναν τέτοιο πολεμικό όρο. 33. Επειδή οι Φιλισταίοι προέρχονταν από την περιοχή της Κρήτης, όπου υπήρχε μεγάλη αρχιτεκτονική παράδοση, ήταν φυσικό να εισαγάγουν στα εβραϊκά μια λέξη για το «δωμάτιο», συγκεκριμένα τη λέξη *liskah* (πρβ. το αρχαίο ελληνικό *λέσχη*, που δεν έχει σημιτική ετυμολογία). 34. Οι τεχνολογικά προηγμένοι Φιλισταίοι εισήγαγαν προφανώς νέα είδη πυρσών και λύχνων, αν κρίνουμε από το μη σημιτικό δάνειο *lappid* στα πρώιμα εβραϊκά (πρβ. το αρχαίο ελληνικό *λαμπάς*). Το όνομα του συζύγου της Δεββώρας *Lappidoth* (Λαφιδώθ) επιβεβαιώνει ότι το δάνειο έγινε κατά τη διάρκεια της ηρωικής εποχής. 35. Το έπος του KRET θεωρεί ως θέμα άξιο για επική πραγμάτευση το ψήσιμο μεγάλων ποσοτήτων ψωμιού, προκειμένου να εφοδιαστεί ένα πολυάριθμο εκστρατευτικό σώμα. Το γεγονός αυτό εξηγεί την έμφαση στο ψήσιμο της *massa* (h) μιας μη σημιτικής λέξης που σημαίνει «άζυμο ψωμί», κατά την Έξοδο από την Αίγυπτο. Η συγγενής αρχαία ελληνική λέξη *μάζα*, «κριθαρένια κουλούρα», υποδηλώνει ότι πρόκειται για δάνειο που ήρθε στα εβραϊκά από τους Φιλισταίους, οι οποίοι ίσως εισήγαγαν κρητικό έθιμο, όπως μαρτυρεί το κρητικό έπος του KRET. Ενδιαφέρον να σημειώσουμε ότι ένας στρατιωτικός θεσμός των φιλοπόλεμων Φιλισταίων μετασχηματίστηκε

σε θρησκευτική εκδήλωση του Ιουδαϊσμού. [...] 38. Η λέξη *Hadom*, «σκαμνί», μαρτυρείται μόνο στη βορειοδυτική σημιτική (συγαριτική, εβραϊκή, συριακή) και αιγυπτιακή, και φέρει τη σφραγίδα της μινωικής επιρροής (§ 37). Ο συγαριτικός θεός των τεχνών κατασκευάζει ένα *hdm id* (51 : I : 35) «σκαμνί της Ίδης» = ένα ιδαίο ή κρητικό σκαμνί (πρβ. *Ιλ. Ξ 240*, όπου γίνεται λόγος για τον Ήφαιστο ως κατασκευαστή θρόνων με σκαμνιά). Είναι εύλογο ότι ο μινωικός κόσμος θα κληροδοτούσε λεξιλογικές μαρτυρίες για τις εξαγωγές του· πρβλ. τα καλλιτεχνικά δημιουργήματα με το εβραϊκό όνομα *kaftorim*, που ονομάστηκαν έτσι από τη λέξη *Caphtor*. Η Ίδη, το ψηλό βουνό στην κεντρική Κρήτη, ήταν συνδεδεμένη στην αρχαιότητα με καλλιτεχνικές κατασκευές. Το όνομα *Ίδη* ίσως είναι το κλειδί που θα αποκαλύψει την πηγή μειζόνων στοιχείων στην εβραϊκή αφήγηση για τη δημιουργία, τα οποία δεν έχουν αιγυπτιακή ή μεσοποταμειακή προέλευση. Στη *Γένεση 2,6* διαβάζουμε ότι *ED ανέβαινεν εκ της γης και επότιζεν παν το πρόσωπον της γης*. Η παραδοσιακή απόδοση του *Ed* με τη λέξη «ομίχλη» και η παμβαβλωνιακή ταύτιση με το σουμεριακό *id* «ποτάμι», δεν είναι ικανοποιητικά. Τα ποτάμια δεν ανεβαίνουν, κατεβαίνουν. Αυτό που υψώνεται από τη γη για να ποτίσει το χώμα είναι το βουνό με τα ποτάμια του που αρδεύουν τη γύρω ύπαιθρο χώρα. Με βάση αυτή την παρατήρηση αξίζει να σκεφτούμε την πιθανότητα *ed* να σημαίνει *Ίδη*, σημασία που παραπέμπει σε ανατολικο-μεσογειακά στοιχεία στη βιβλική δημιουργία (υπάρχει, όμως, μια αντίρρηση που απαιτεί περαιτέρω διερεύνηση: Ο αρχαίος ελληνικός τύπος *Ίδη* έχει μακρό ιώτα, ενώ ο τύπος *ed* υποδηλώνει μετατροπή βραχέος ι-ι. Οι φωνολογικές, όμως, λεπτομέρειες στα δάνεια της ανατολικής Μεσογείου θα απαιτήσουν κάποιον χρόνο για να μελετηθούν). 39. Υπάρχει ένα είδος πλοίου, που ονομάζεται *ikt* στην Ουγαριτική και *suty* στην αιγυπτιακή. Η εμφά-

kalypse-tin-alitheia και <https://www.nationalgeographic.com/culture/article/ancient-dna-reveal-philistine-origins> «Σε σχετικό δημοσίευσμά του το *National Geographic* ενημερώνει για την εξέταση του γενετικού υλικού που εντοπίστηκε στο νεκροταφείο της Ashkelon κατά τις πρόσφατες ανασκαφές εκεί. Τα ευρήματα φαίνεται να επιβεβαιώνουν την άποψη των αρχαιολόγων ότι οι Φιλισταίοι ήρθαν στην περιοχή από τη νότια Ευρώπη, ίσως από Ελλάδα, Κρήτη, Σαρδηνία ή την Ιβηρική χερσόνησο. Πρέπει να εγκαταστάθηκαν στην περιοχή κατά το 12ο αι. π.Χ., γρήγορα όμως αφομοιώθηκαν από τον τοπικό πληθυσμό».

νιση αυτής της λέξης από άποψη χρονικής και τοπικής συγκυρίας καθώς και οι άλλες συνθήκες που εκτέθηκαν συνοπτικά στην §37, υποδεικνύουν μινωική προέλευση. Η λέξη προσφέρεται για δανεισμό που προήλθε από τους θαλασσοπόρους Κρήτες. Επειδή μερικές από τις πινακίδες της Γραμμικής Β αφορούν σε πλοία, πρέπει να περιμένουμε περισσότερες πληροφορίες στο προσεχές μέλλον. 40. Είναι αναπόφευκτο το αντικείμενο της ερευνάς μας να θέσει σε μερικές περιπτώσεις τον αρχαίο ελληνικό και τον εβραϊκό πολιτισμό κάτω από φωτισμό τελείως διαφορετικό από αυτόν στον οποίο είμαστε συνηθισμένοι. Ας δούμε ένα μόνο χτυπητό παράδειγμα: Ο μινωικός πολιτισμός έχει δύο παραδοσιακούς ηγέτες. Ανώτερος είναι ο Μίνως· σ' αυτόν έγινε η αποκάλυψη του θεϊκού νόμου πάνω σ' ένα βουνό⁵⁵, η οποία καθόριζε το κοινωνικό σύστημα. Ελάσσων είναι ο Δαίδαλος, ο αρχιτεχνίτης του Μίνωα. Η προφανής αναλογία ανάμεσα στον Μωυσή και τον Μίνωα έχει ήδη επισημανθεί, αλλά οι μελετητές δεν μπόρεσαν να αναγνωρίσουν την αντανάκλαση του Δαίδαλου στο πρόσωπο του Βεσελεήλ, του αρχιτεχνίτη του Μωυσή (Εξ. 36, 1-38, 22 κ.ε.). Στον τεχνολογικά προηγμένο μινωικό πολιτισμό ο Δαίδαλος ήταν απαραίτητος. Στη μη τεχνοκρατική εβραϊκή παράδοση ο Βεσελεήλ θα μπορούσε να είχε παραλειφθεί⁵⁷. Αλλά ήταν τόσο ισχυρό το μινωικό πρότυπο ώστε στην εβραϊκή παράδοση να αντικατοπτρίζεται ο Δαίδαλος στο πρόσωπο του Βεσελεήλ, όπως ακριβώς ο Μίνωας στο πρόσωπο του Μωυσή. Η μινωική προέλευση του Βεσελεήλ ενισχύεται από το όνομα μιας ομάδας δημιουργημάτων του, των *kaftorim* (Εξ. 37, 17, 19, 20, 21, 22), η σχέση των οποίων με την Κρήτη (Carthor) είναι προφανής. Η μωσαϊκή δομή της εβραϊκής παράδοσης δεν μοιάζει με την αιγυπτιακή ή τη μεσοποταμιακή αλλά με την ανατολικομεσογειακή, κέντρο της οποίας ήταν η Κρήτη.

Επίμετρο II: ΔΕΞΙΟΛΑΒΟΙ (Κ. Σιαμάκη)

Οι *κερτί*, που έβραϊστί γράφονται στο μασοριτικό συντομογραφικώς *κρτι*, στα χειρόγραφα τῶν Ο' ανευρίσκονται ως *χερτί χεττί χερεθθί χερεθί χελεθθί χελεθί*, στὸν Ἀκύλα *χερηθί*, καὶ στὸ Σύμμαχο *χερηθαῖοι*, ἦταν κομμάντος ποὺ δροῦσαν μόνο με μικρὸ ξίφος (στιλέτο), τὸ ὁποῖο χειρίζονταν με πολλὴ τέχνη – ἢ ὀνομασία σημαίνει “σφαγεῖς” – καὶ ἀσφαλῶς πρέπει νὰ ἦταν κοντὰ στὸ βασιλεῖα. τὴν πολεμικὴ αὐτὴ τέχνη πρέπει πρὶν ἀπὸ τοὺς Ἰσραηλίτες νὰ τὴν εἶχαν οἱ **Φιλισταῖοι (Πλστμ = Παλαιστινοὶ** γραφόμενοι στὸ ἐβραϊκὸ, καὶ *Φιλιστίμ* μεταγραφόμενοι στοὺς Ο'), γι' αὐτὸ καὶ μιὰ ἀπὸ τὶς ὀνομασίες των, ἀπὸ τὸν παλιὸ καιρὸ ποὺ ἦταν δυνάστες τῶν Ἰσραηλιτῶν ἔχοντάς τους σὰν Εἰλωτες, εἶναι στὸ ἐβραϊκὸ τῆς Π. Διαθήκης *κρτιμ*, ἥτοι “σφαγεῖς”, ἢ ὁποῖα μερικὲς φορὲς στοὺς Ο' μεταφράζεται **ἀλλόφυλοι** (Ησ 2,6' 61,5), ὅπως ἔλεγαν οἱ Ἰσραηλίτες μόνο τοὺς Φιλισταῖους, καὶ οὐδέποτε ἄλλον ξένο λαό. ὅταν πρόκηται γι' αὐτούς, τὸ μασοριτικὸ ἔχει μιὰ δευτέρη συντομογραφία τοῦ ὀνόματος, *κρτιμ*, με ὠλοκληρωμένη δηλαδὴ τὴν κατάληξί του, με τὴν ὁποῖα ὁ πληθυντικὸς φαίνεται σαφῶς, ἐνῶ **ὅταν πρόκηται γιὰ τοὺς Ἰσραηλίτες κομμάντος, οἱ μασορίτες, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὰ χειρόγραφα τῶν Ο', τοὺς ὁποίους ἐπαναμεταφράζουν, γράφουν μόνο κρτι**, ἐπειδὴ δὲν κατάλαβαν ὅτι πρόκειται γιὰ τὴν ἴδια λέξι' ἢ ἴσως ἐκεῖνοι μὲν κατάλαβαν, ἀλλ' ἔκαναν ἔτσι συμβατικὴ διάκρισι μετὰξὺ Ἰσραηλιτῶν κομμάντος καὶ Φιλισταίων, ἐκεῖνοι δὲ ποὺ δὲν κατάλαβαν εἶναι οἱ σημερινοὶ “βιβλικὸι ἐπιστήμονες”, ποὺ δὲν διακρίνονται μόνο γιὰ τὶς χοντρὲς μπαροῦφες των τὶς ὁποῖες φλυαροῦν ὡς “ἀπόψεις” ὅλο “ἀπόψεις” εἶναι, καὶ ἀπὸ γράμματα τελείως φτωχοί. σὲ τέσσερα χωρία δυὸ προφητῶν (Σφν 2,5' 2,6' Ἰζ 25,16' 30,5) **κάποιοι ἀρχαῖοι ἀναγνώστες, μᾶλλον Ἰουδαῖοι, ξέροντας**

ὅτι τὸ ἑβραϊκὸν ἔχει κριτικὴν, διάβασαν κὶ ἔγραψαν στὸ περιθώριον χειρογράφων τῶν **Ο΄** ὡς ἀνάγνωσί τους **Κρήτες ἢ Κρήτη**, γραφῆς πού σέ δεύτερο χρόνο παρεισέφερσαν σὰ γλωσσήματα, σὰ διορθώσεις δηλαδὴ παροραμάτων ἀντιγραφῆς πού “ἀποκαταστάθηκαν στὴ θέσι τους”, μέσα στὸ κείμενο, καὶ ἀντικατέστησαν τὶς αὐθεντικὰς *ἀλλόφυλοι* ἢ *γῆ ἀλλοφύλων*. Ἔτσι σήμερα δημιουργήθηκαν ἀπὸ μερικὸς οἱ πεπλανημένες ἀντιλήψεις ὅτι **οἱ ἀναφερόμενοι εἶναι οἱ Κρήτες ἢ οἱ οἱ Φιλισταῖοι ἦταν Κρήτες**. ἢ γελοία αὐτὴ ὑπόθεσι ἔχει κὶ ἄλλα εὐτράπελα, πού δὲν εἶναι τώρα τῆς ὥρας. στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ὁ Ἀκύλας ἔχει ἄλλοτε *χερεθῖν* (= -ιμ) κὶ ἄλλοτε *ἔθνος ὀλέθριον* (= ἐξολοθρευταί, σφαγεῖς), ὁ Θεοδοτίων ἄλλοτε *καριθίμ* κὶ ἄλλοτε *ἔθνος ὀλεθρίας*, ὁ Σύμμαχος ἄλλοτε *ὀλέθριοι* κὶ ἄλλοτε *ἔθνος ὀλοθρευόμενον*, κὶ ὁ Ἰερώνυμος στὸ Σοφονία *perditores* (=ἐξολοθρευταί), καὶ στὸν Ἰεζεκιήλ *interfectores* (= δολοφόνοι, σφαγεῖς, φονιᾶδες). <https://philologus.gr/4/68-2010-01-01-01-22-30/243-2011-09-19-14-55-59>

**Επίμετρο III:
Σχετικά Κείμενα
- Βιβλικά καὶ Περιβιβλικά**

ΚΡΗΤΗ *στην Παλαιὰ Διαθήκη*: Σοφονίας 2, 6: *καὶ ἔσται Κρήτη* («*παραλία θαλάσσης*» κατὰ τὸ *ἑβραϊκόν*) *νομὴ ποιμνίων καὶ μάνδρα προβάτων. Πρόκειται για λόγῳ ἀπειλητικῷ ἐναντίον μάλλον των ἐχθρῶν του Ἰσραὴλ Φιλισταίων καὶ τὴν «Χαναάν»*. Ἀντιστοιχῶς στα κείμενα τοῦ Κουμράν, οἱ κατεξοχὴν ἐχθροί, οἱ «Ρωμαῖοι» ὀνομάζονται *Κιττιεῖς* (ἴτοι *Κύπριοι*) ἀν καὶ στο Κίτιον – Λάρνακα (ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται καὶ ὁ «πατέρας» τῶν Στωϊκῶν, τέως εφοπλιστὴς Ζήνων) εἶχαν ἐγκατασταθεῖ Φοίνικες ἀπὸ τὴν Σιδῶνα.

ΚΡΗΤΕΣ ΚΑΙ ΚΥΡΗΝΑΙΟΙ ΣΤΗΝ ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ: ¹⁰Φρυγίαν τε καὶ Παμφυλίαν, Αἴγυπτον καὶ τὰ μέρη τῆς Λιβύης τῆς

κατὰ Κυρήνην, καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες **Ρωμαῖοι**, ¹¹Τουδαῖοι τε καὶ προσήλυτοι, **Κρήτες καὶ Ἀραβες**, ἀκούομεν λαλούντων αὐτῶν ταῖς ἡμετέραις γλώσσαις τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ. ¹²ἔξιستانτο δὲ πάντες καὶ διηπόρουν, ἄλλος πρὸς ἄλλον λέγοντες· τί θέλει τοῦτο εἶναι; ¹³ἔτεροι δὲ διαχλευάζοντες ἔλεγον ὅτι γλεύκοις μεμεστωμένοι εἰσίν. (Πράξεις 2, 10-13) **ΚΥΡΗΝΗ (Πεντάπολις Λιβύης)**: καὶ ἀγγαρεύουσιν παράγοντά τινα **Σίμωνα Κυρηναῖον** ἐρχόμενον ἀπ’ ἀγροῦ, τὸν πατέρα Ἀλεξάνδρου καὶ Ρούφου, ἵνα ἄρῃ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ. (Μκ 15, 21) ²⁰Ἦσαν δὲ τινες ἐξ αὐτῶν ἄνδρες Κύπριοι καὶ Κυρηναῖοι, οἵτινες ἐλθόντες εἰς Ἀντιόχειαν ἐλάλουν καὶ πρὸς τοὺς Ἑλληνιστὰς εὐαγγελιζόμενοι τὸν κύριον Ἰησοῦν. (Πράξεις 11, 20).

Πρὸς Τίτον^{56 4} Τίτω γνησίῳ τέκνῳ κατὰ κοινήν πίστιν, χάρις καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν. ⁵Τούτου χάριν **ἀπέλιπόν σε ἐν Κρήτη**, ἵνα τὰ λείποντα ἐπιδιορθώσῃ καὶ καταστήσῃς κατὰ πόλιν **πρεσβυτέρους**, ὡς ἐγὼ σοι διαταξάμην, ⁶ εἴ τίς ἐστὶν ἀνέγκλητος, μιᾶς γυναικὸς ἀνὴρ, τέκνα ἔχων πιστά, μὴ ἐν κατηγορίᾳ ἀσωτίας ἢ ἀνυπότακτα. ⁷ **δεῖ γὰρ τὸν ἐπίσκοπον** ἀνέγκλητον εἶναι ὡς Θεοῦ οἰκονόμον, μὴ αὐ-

56. George M. Wieland, “Roman Crete and the Letter to Titus”, 338-354 *New Testament Studies* 55:3 (2009) *Η Κρήτη σπάνια λαμβάνεται σοβαρὰ υπόψην ὡς πιθανὸς πραγματικὸς προορισμὸς τῆς ἐπιστολῆς πρὸς Τίτον. Οἱ ἐρευνῆς για τὴ ρωμαϊκὴ Κρήτη, ὡστόσο παρέχουν ιδιαίτερα ἐνδιαφέροντα σημεῖα ἐπαφῆς με ἀνιγματικὰ σημεῖα τῆς ἐπιστολῆς. Μορφῆς τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης στο νησί ἀνταποκρίνονται πρὸς τὶς οδηγίες συμπεριφορᾶς πού δίνονται στο Τίτ 2,1-10, ὀδηγώντας στὴν ὑπόθεση ὅτι αὐτὸ τὸ κείμενο διαμορφώθηκε λαμβάνοντας εἰδικὰ ὑπόψη αὐτὸ τὸ περιβάλλον. Ἀσυνήθιστα στοιχεῖα τῶν κύριων θεολογικῶν θέσεων στὴν πρὸς Τίτον ἀντιστοιχοῦν σὲ πλευρῆς τῆς θρησκείας στὴν Κρήτη με ἕναν τέτοιον τρόπο πού θα μπορούσαν να ἐκτιμηθοῦν ὅτι εἶναι ἐσκεμμένες ἐμμесες ἀναφορῆς σε αὐτὲς. Αὐτὴ ἡ ταύτιση τοῦ προορισμοῦ τῆς ἐπιστολῆς με τὴν Κρήτη ἔχει σαφεῖς ἐπιπτώσεις στὸν τρόπο κατανόησης τῆς καὶ κυρίως ἀντίληψης τῆς ὡς ἕνα ἱεροστολικὸ κείμενο. Το <http://biblicalstudiesblog.blogspot.com/> Αικ Τσαλαμπούνη*

θάδη, μὴ ὀργίλον, μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ, ⁸ἀλλὰ φιλόξενον, φιλάγαθον, σώφρονα δίκαιον ὄσιον ἐγκρατῆ, ⁹ἀντεχόμενον τοῦ κατὰ τὴν διδαχὴν πιστοῦ λόγου, ἵνα δυνατὸς ᾦ καὶ παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαίνουσῃ καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν. (1, 4-9).

⁸Πιστὸς ὁ λόγος· καὶ περὶ τούτων βούλομαι σε διαβεβαιουῦσθαι, ἵνα φροντίζωσιν καλῶν ἔργων προϊστασθαι οἱ πεπιστευκότες θεῶ· ταῦτά ἐστιν καλὰ καὶ ὠφέλιμα τοῖς ἀνθρώποις. ⁹μωρὰς δὲ ζητήσεις καὶ γενεαλογίας καὶ ἔρεις καὶ μάχας νομικὰς περιύστασο· εἰσὶν γὰρ ἀνωφελεῖς καὶ μάταιοι. ¹⁰αἰρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νοθεσίαν παραιτοῦ, ¹¹εἰδὼς ὅτι ἐξέστραπται ὁ τοιοῦτος καὶ ἁμαρτάνει ὢν αὐτοκατάκριτος. ¹²**Ὅταν ἐπέμψω Ἀρτεμᾶν πρὸς σέ ἢ Τύχικον, σπούδασον ἐλθεῖν πρὸς με εἰς Νικόπολιν, ἐκεῖ γὰρ κέκρικα παραχειμάσαι.** ¹³**Ζητᾶν τὸν νομικὸν καὶ Ἀπολλῶ σπουδαίως πρόπεμψον,** ἵνα μηδὲν αὐτοῖς λείπῃ. ¹⁴μανθανέτωσαν δὲ καὶ οἱ ἡμέτεροι καλῶν ἔργων προϊστασθαι εἰς τὰς ἀναγκαῖας χρεῖας, ἵνα μὴ ᾦσιν ἄκαρποι. (Γόρτυνα καὶ Νομοθεσία καὶ Φιλοξενία). Τελικὰ ἀπεστάλη ὁ Ἀρτεμάς καθὼς ὁ Τύχικος οδηγήθηκε στὴν Ἐφεσο, ὥστε νὰ ἀποδεσμευθεῖ ὁ Τιμόθεος (βλ. κατωτέρω).

Β' Τιμόθεον: Κεφ. 4: ⁹Σπούδασον ἐλθεῖν πρὸς με ταχέως· ¹⁰Δημᾶς γὰρ με ἐγκατέλιπεν ἀγαπήσας τὸν νῦν αἰῶνα καὶ ἐπορεύθη εἰς Θεσσαλονίκην, Κρήσκησιν εἰς Γαλατίαν, **Τίτος εἰς Δαλματίαν**⁵⁷. ¹¹**Λουκᾶς ἐστὶν μόνος μετ' ἐμοῦ.** Μᾶρκον ἀναλαβὼν ἄγε μετὰ σεαυτοῦ, ἔστιν γὰρ μοι εὐχρηστος εἰς διακονίαν. ¹²**Τύχικον δὲ ἀπέστειλα εἰς Ἐφεσον.** ¹³τὸν φαίλονην ὃν ἀπέλιπον ἐν Τρωάδι παρὰ Κάρπω ἐρχόμενος φέρε, καὶ τὰ βιβλία μάλιστα τὰς μεμβράνας. ¹⁴Ἀλέξανδρος ὁ χαλκεὺς πολλὰ

μοι κακὰ ἐνεδείξατο· ἀποδώσει αὐτῷ ὁ Κύριος κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ· ¹⁵ὃν καὶ σὺ φυλάσσο, λίαν γὰρ ἀντέστη τοῖς ἡμετέροις λόγοις. ¹⁶Ἐν τῇ πρώτῃ μου ἀπολογία οὐδεὶς μοι παρεγένετο, ἀλλὰ πάντες με ἐγκατέλιπον· μὴ αὐτοῖς λογισθεῖν· ¹⁷ὁ δὲ κύριός μοι παρέστη καὶ ἐνεδυνάμωσέν με, ἵνα δι' ἐμοῦ τὸ κήρυγμα πληροφρηθῆ καὶ ἀκούσωσιν πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἐρρυσθῆν ἐκ στόματος λέοντος. ¹⁸ῥύσεται με ὁ κύριος ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ καὶ σώσει εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουράνιον· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων, ἀμήν. ¹⁹Ἄσπασαι Πρίσκαν καὶ Ἀκύλαν καὶ τὸν Ὀνησιφόρου οἶκον. ²⁰**Ἐραστός ἔμεινεν ἐν Κορίνθῳ, Τρόφιμον δὲ ἀπέλιπον ἐν Μιλήτῳ ἀσθενοῦντα.** ²¹Σπούδασον πρὸ χειμῶνος ἐλθεῖν. (Κόρινθος - Μίλητος - Τρωάς - Ρώμη)

Επίμετρο IV:

Το ταξίδι με Πλοίο στα ρωμαϊκά Χρόνια

«Σχεδιάζαν απλά τα κἄρα τους στο πλάτος των αυλακίων, Ἀλλά οἱ Ρωμαῖοι ἀνακάλυψαν τους δρόμους με οδόστρωμα. Τι δρόμους; Δρομάρες! Λεωφόρους που ἐσχίζαν ψηλά [...], βαλτώδεις πεδιάδες, ποτάμια καὶ λαγκάδια, καὶ σε πήγαιναν ἀπὸ το ἓνα ἄκρο της αυτοκρατορίας στο ἄλλο, Ἀ, ἐπίσης ὅλοι οἱ δρόμοι οδηγούσαν στὴ Ρώμη. Καὶ πρόσφεραν καὶ ἀσφάλεια στὶς μετακινήσεις». «Δεν υπήρχε ἀσφάλεια πιο πρὶν;» «Στὴν ἐλληνικὴ ἀρχαιότητα οἱ δρόμοι δεν ἐλέγχονταν ἀπὸ καμία κρατικὴ ἐξουσία. Οἱ πόλεις-κράτη ἀσχολούνταν μόνον με το τι συνέβαινε ἐντὸς της ἐπικράτειας τους.

Ἄρα, ὅταν ἐβγαίνες ταξιδιώτης ἴσουν ἐρμαιο τῆς ἀγρίας φύσης καὶ διάφορων ἐπιτήδειων ἢ ληστῶν. **Ἐνας ἀκόμη λόγος που ταξίδευαν κατὰ κόρον με πλοίο σε ὅλη τὴν ἀρχαιότητα. Ἦταν πιο γρήγορο καὶ λίγο..., λίγο πιο ἀσφαλές.** «Γιατί μόνο λίγο;» «Γιατί, ὅπως σου εἶπα, οἱ ἀρχαῖοι ἦταν δεῖσιδαίμονες. Εξάλλου, δεν υπήρχαν πλοῖα τῆς γραμμῆς

57. Το Λατινικό ὄνομα "Dalmatia" προέρχεται ἀπὸ τὴ φυλὴ τῶν Δαλματῶν καὶ συνδέεται με τὴν Ἰλλυρικὴ λέξη *ντελμέ*, που σημαίνει "πρόβατο" (Ἀλβανικά : *delme*).

τότε. Τα πλεούμενα ήταν ή ψαράδικα, ή πολεμικά, ή εμπορικά. Και από αυτά τα τρία μόνο τα τελευταία βόλευαν το ευρύ κοινό. Έπρεπε, λοιπόν, κάποιος να κατέβει στο λιμάνι και να περιμένει πότε θα φύγει κάποιο πλοίο για τον προορισμό που τον ενδιέφερε. Πλήρωνε το ναύλο, αλλά αν την ώρα της επιβίβασης, κάποιος φτερνιζόταν, ήταν γρουσουζιά. Το πλοίο δεν έφευγε. Αν κάποιος μαύρο πουλί καθόταν στα ξάρτια, γρουσουζιά. Δεν είχε απόπλου. Αν κάποιος από τους επιβάτες είχε δει κακό όνειρο την προηγούμενη νύχτα, γρουσουζιά. Δεν πάμε πουθενά! Αν η θυσία δεν πήγαινε καλά, πάλι δεν ξεκινούσαν. Και αν με τα πολλά έρχονταν όλα βολικά, έπρεπε να φουσήξει και ο κατάλληλος άνεμος. Και σαν να μην έφταναν όλα αυτά, είχαν και τους πιθανούς πειρατές. Αυτό τουλάχιστον μειώθηκε πολύ επί Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας». «Έκαναν καλά οι Ρωμαίοι δηλαδή». «Έκαναν, ναι. Έδωσαν επίσης περισσότερο χρηστική αρχιτεκτονική. Υδραγωγεία, πολυκατοικίες, δημόσια λουτρά, δημόσιες τουαλέτες, συστήματα αποχέτευσης, γενικά ανέβασαν πολύ το βιοτικό επίπεδο. Άλλαξαν πάρα πολλά. Όπως οι Έλληνες εμπνεύστηκαν από τους ανατολικούς λαούς, αιώνες πριν, και έφτιαξαν κάτι δικό τους, κάτι “καλύτερο”, έτσι και οι Ρωμαίοι εμπνεύστηκαν από τους Έλληνες και έφτιαξαν κάτι δικό τους. Η βασική διαφορά μεταξύ Ελλήνων και Ρωμαίων είναι η κλίμακα. Οι Έλληνες, για παράδειγμα, είχαν λουτρά. Οι Ρωμαίοι έφτιασαν να έχουν δεκάδες λουτρά στη Ρώμη. Τα ελληνικά λουτρά ήταν μικρά και χρηστικά. Οι κάτοικοι της Ρώμης στα αυτοκρατορικά χρόνια είχαν να διαλέξουν ανάμεσα σε τεράστια λουτρικά συγκροτήματα, γεμάτα αγάλματα και έργα τέχνης, χώρους ψυχαγωγίας, μέχρι και ειδικές βιβλιοθήκες για την πνευματική απόλαυση των λουόμενων». «Οι Ρωμαίοι, όμως, έχτιζαν με βάση την ελληνική αρχιτεκτονική». «Ναι, μοιάζει πολύ η αρχιτεκτονική. Αλλά, σε αντίθεση με τους Έλληνες που προτιμούσαν

τον Δωρικό και τον Ιωνικό ρυθμό, οι Ρωμαίοι προτιμούσαν τον Κορινθιακό. Άρα, είτε στην Ελλάδα είτε στην υπόλοιπη Μεσόγειο, όταν βλέπεις κορινθιακά κιονόκρανα, πολύ συχνά βλέπεις κάτι που χτίστηκε στα ρωμαϊκά χρόνια. Όπως οι Στύλοι του Ολυμπίου Διός. Επίσης, αν βλέπεις αρχαία ντουβάρια χτισμένα με λεπτό κόκκινο. **Θ. Παπακόστας, Χωράει όλη η Αρχαιότητα στο Ασανσέρ; Αθήνα Key Books 260-261.**

Επίμετρο V:

ΠΕΡΙ ΠΛΑΝΗΤΩΝ ΚΑΙ ΧΡΩΜΑΤΩΝ (Κ. Σιαμάκης)

1. ΤΟ ΗΛΙΑΚΟ ΠΛΑΝΗΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΑΡΧΑΙΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ <https://philologus.gr/5/76-2010-01-31-22-28-44/107-2009-10-28-21-04-37>

Στους αρχαίους Έλληνες ήταν γνωστοί οι πέντε εύπαρατήρητοι πλανήτες Έρμης Άφροδίτη Άρης Ζεύς Κρόνος. μ' αυτή τη σειρά στην αρχαία Ανατολή λέγονταν Γαλάζιος Λευκός Κόκκινος Πράσινος Κίτρινος. με την ίδια σειρά στην αρχαία Ελλάδα λέγονταν 1) Στίλβων, 2) Έφως Έωσφόρος Φωσφόρος Έσπερος, 3) Πυρές Πυρός, 4) Φαέθων, 5) Φαίμων. από τον Δ' π.Χ. αιώνα στην Ελλάδα άρχισαν να λέγονται, πάντα με την ίδια σειρά, 1) άστηρ Απόλλωνος, Έρμου, Ήρας 2) Ήρας, Άφροδίτης 3) Ήρακλέους, Άρεως 4) Διός 5) Κρόνου. κι από τους Ρωμαίους τα ονόματα επιλέχτηκαν και μεταφράστηκαν Mercurius, Venus, Mars, Iupiter, Saturnus. στη Βίβλο και στον Όμηρο αναφέρεται μόνον ο δεύτερος πλανήτης με τα ονόματα Όρθρος, Έωσφόρος, Πρωϊνός, Έσπερος, Λαμπρός. στη σημερινή ελληνική ο ίδιος αυτός πλανήτης, ο μόνος γνωστός κι ώνομασμένος στο λαό, λέγεται Αύγερινος ή άστρο τής αύγης τὸ πρωϊ κι Άποσπερίτης τὸ βράδυ. Οί αρχαίοι Έλληνες δὲν θεωροῦσαν πλανήτη τὴ Γῆ – μέχρι τὸ 250 π.Χ. δὲν γνώριζαν καν ὅτι εἶναι ἀστέρης–, ἐνῶ θεωροῦσαν πλανήτη τὸν Ἥλιο

καὶ τῆ Σελήνη, πίστευαν δὲ ὅτι τὸ κέντρο τοῦ πλανητικοῦ συστήματος καὶ ὄλων τῶν ἀστέρων τοῦ σύμπαντος εἶναι ἡ Γῆ, τὴν ὁποία φαντάζονταν μεγαλειότερη ἀπ' ὅλους γενικὰ τοὺς ἀστέρες κι ἀπὸ τὸ συνολό τους, καὶ διέκριναν τοὺς ἐφτὰ προειρημένους ἀστέρες - «πλανήτες» ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀστέρες τ' οὐρανοῦ, ἐπειδὴ φαινομενικὰ ἔχουν τροχιά διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν τροχιά τῶν ἄλλων καὶ ἄτακτη, σὰ διαδρομὴ ἀλήτου πού τριγυρίζει στοὺς δρόμους ἄσκοπα καὶ χωρὶς κανένα πρόγραμμα· γι' αὐτὸ καὶ τοὺς ὠνόμασαν *πλανήτας* (=ἀλήτες).

Ὅτι ὑπάρχουν ἐφτὰ ἀστέρες, ὁρατοί, πού κινοῦνται διαφορετικὰ κι ἀπ' ὅλους τοὺς ἄλλους ἀστέρες τ' οὐρανοῦ καὶ μεταξύ τους, εἶναι παρατηρημένο ἀπὸ πολλοὺς λαοὺς κι ἀπὸ χρόνια ἀμνημόνευτα καὶ μᾶλλον προϊστορικά. ὁ Ἀριστοτέλης μαρτυρεῖ ὅτι ὁ Πυθαγόρας (580-500 π.Χ.) τοὺς ἔλεγε *κίνας τῆς Περσεφόνης*, δηλαδή 'ἐλεύθερα κινούμενα ζαγάρια τῆς' (Περὶ πυθαγορείων, ἀπόσπ. 191 (1512α)). φαίνεται ὅτι πρῶτος ὁ Εὐδόξος ὁ Κνίδιος (408-330 π.Χ.) τοὺς ὠνόμασε *ἀστέρας πλάνητας* ἢ *πλανήτας* ἢ *πλανωμένους* ἢ *ἄστρα πλανητὰ* ἢ *πλανώμενα*, τοὺς δὲ ἄλλους ἀστέρες ὄλους τοὺς ὠνόμασε *ἀστέρας ἀπλανεῖς* ἢ *ἐνδεδεμένους* ἢ *ἄστρα ἀπλανῆ* ἢ *ἐνδεδεμένα*, κι ἀπ' αὐτὸν τοὺς ὀνομάζουν ὄλους ἔτσι οἱ σύγχρονοὶ τοῦ Ξενοφῶν, Πλάτων, κι Ἀριστοτέλης (Ξενοφῶν, Ἀπομν. 4, 7, 5. Πλάτων, Τίμ., 38c· 40b. Ἀριστοτέλης, Περὶ οὐρανοῦ 2, 4· 2, 8· Μετεωρ. 1, 6· 1, 8· Περὶ πυθαγορείων, ἀπόσπ. 191).

Τὸν 6' π.Χ. αἰῶνα ὁ ἑλληνόγλωσσος Φοίνικας Θαλῆς ὁ Μιλήσιος (640-546 π.Χ.), ὁ ἀρχαιότερος μαθηματικὸς φυσικὸς καὶ ἀστρονόμος τῆς ἀνθρωπότητος, προεῖπε (τὸ 585 π.Χ.) μιὰ ἐκλειψι τοῦ Ἡλίου ἓνα ἔτος πρὶν γίνῃ, προσδιώρισε τὴν εὐρεσι ὄλων τῶν ἐκλείψεων, προσδιώρισε τὶς ἰσημερίες καὶ τὰ ἡλιοστάσια, κάνοντας ἔτσι τὸ ἀρχαιότερο ἐπιστημονικὸ ἡμερολόγιο, κι ἐπισήμανε τὴν ἀειφάνεια κι ἀμετακινήσια τοῦ Πολικοῦ ἀστέρος

τῆς Μικρᾶς Ἀμάξης (= Μικρᾶς Ἄρκτου), τὸν ὁποῖο ὑπέδειξε στοὺς ναυτικούς ὡς σταθερὸ σημεῖο προσανατολισμοῦ (Ἡρόδοτος 1,74,2· 1,170,3. Διογένης Λαέρτιος 1, 23). ὁ δὲ μαθητὴς τοῦ Ἀναξίμανδρος (610-530 π.Χ.) ἀνακάλυψε ὅτι ὁ Ἡλιος εἶναι σκέτη φωτιά (διάπυρη ὕλη) καὶ μεγαλειότερος ἀπὸ τὴ Γῆ, ἢ Γῆ εἶναι σφαιρικὴ, πρᾶγμα πού τὸ συμπέρανε ἀπὸ τὴν κυρτότητα τῆς σκιάς τῆς ἐπάνω στὴ Σελήνη κατὰ τὶς ἐκλείψεις τῆς, κι ὅτι ἡ Σελήνη εἶναι κρύα σκοτεινὴ κι ἐτερόφωτη, πού ἀνακλᾷ τὸ φῶς τοῦ Ἡλίου (Διογένης Λαέρτ. 2, 1 *τὴν Σελήνην ψευδοφαῖ (εἶναι) καὶ ἀπὸ Ἡλίου φωτίζεσθαι· ἀλλὰ καὶ τὸν Ἡλιον οὐκ ἐλάττονα τῆς Γῆς, καὶ καθαρότατον πῦρ*). εἶναι δὲ κι ὁ πρῶτος στὸν κόσμον πού κατασκεύασε σφαῖρα καὶ σχεδίασε γεωγραφικούς χάρτες (Διογένης Λαέρτ. 2, 2).

Βλ. καὶ **ΧΡΩΜΑΤΑ** <https://philologus.gr/1/44—1450—600-x/125-2010-01-24-11-45-53> **Γ. Θεόφραστου, Περὶ Περὶ ὁσμῶν κ.ά., εκδ. Κάκτος**

ΕΠΙΜΕΤΡΟ VI:
Ο ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΣ
ΚΑΙ Ο ΟΣΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ
ΣΙΝΑΙΤΗΣ
ΣΤΗ ΝΟΤΙΑ ΚΡΗΤΗ

Φιλόστρατος VA 4.34.1 - 4.36.2 4.34: Διατρίψας δ' ἐν τῇ Σπάρτῃ μετὰ τὴν Ὀλυμπίαν χρόνον, ὡς ἐτελεύτα ὁ χειμῶν, ἐπὶ Μαλέαν ἦλθεν ἀρχομένου ἤρος, ὡς ἐς τὴν Ρώμην ἀφῆσαν. διανοουμένῳ δ' αὐτῷ ταῦτα ἐγένετο ὄναρ τοιόνδε: **ἐδόκει γυναικα μεγίστην τε καὶ πρεσβυτάτην περιβάλλειν αὐτὸν καὶ δεῖσθαι οἱ ξυγγενέσθαι**, πρὶν ἐς Ἴταλοὺς πλεῦσαι, **Διὸς δὲ εἶναι ἢ τροφὸς ἔλεγε καὶ ἦν αὐτῇ στέφανος πάντ' ἔχων τὰ ἐκ γῆς καὶ θαλάττης. λογισμὸν δὲ αὐτῷ διδοὺς τῆς ὄψεως ξυνήκεν, ὅτι πλευστέα εἶη ἐς Κρήτην πρότερον, ἦν τροφὸν ἡγούμεθα τοῦ Διός**, ἐπειδὴ ἐν ταύτῃ ἐμαυεῖθη, ὁ δὲ στέφανος

καὶ ἄλλην ἴσως δηλώσαι νῆσον. οὐσῶν δὲ ἐν Μαλέα νεῶν πλειόνων, αἱ ἐς Κρήτην ἀφήσειν ἔμελλον, ἐνέβη ναῦν ἀποχρῶσαν τῷ κοινῷ· κοινὸν δὲ ἐκάλει τοὺς τε ἐταίρους καὶ τοὺς τῶν ἐταίρων δούλους, οὐδὲ γὰρ ἐκείνους παρεώρα. **προσπλεύσας δὲ Κυδωνία καὶ παραπλεύσας ἐς Κνωσσὸν τὸν μὲν Λαβύρινθον, δὲ ἐκεῖ δεῖκνυται, ξυνεῖχε δέ, οἶμαί, ποτε τὸν Μινώταυρον,** βουλομένων ἰδεῖν τῶν ἐταίρων, ἐκείνους μὲν ξυνεχώρει τοῦτο, αὐτὸς δὲ οὐκ ἂν ἔφη θεατῆς γενέσθαι τῆς ἀδικίας τοῦ Μίνω. **προῆει δὲ ἐπὶ Γόρτυναν πόθῳ τῆς Ἰδῆς.** ἀνελθὼν οὖν καὶ τοῖς θεολογουμένοις ἐντυχῶν ἐπορεύθη καὶ ἐς τὸ ἱερὸν τὸ Λεβηναῖον· ἔστι δὲ Ἀσκληπιοῦ καὶ ὡσπερ ἡ Ἀσία ἐς τὸ Πέργαμον, οὕτως ἐς τὸ ἱερὸν τοῦτο ξυνεφοῖτα ἡ Κρήτη, πολλοὶ δὲ καὶ Λιβύων ἐς αὐτὸ περαιοῦνται· καὶ γὰρ τέτραπται πρὸς τὸ Λιβυκὸν πέλαγος κατὰ γοῦν τὴν Φαιστόν, ἔνθα τὴν πολλὴν ἀνείργει θάλατταν ὁ μικρὸς λίθος. **Λεβηναῖον δὲ τὸ ἱερὸν ὠνομάσθαι φασίν, ἐπειδὴ ἀκρωτήριον ἐξ αὐτοῦ κατατείνει λέοντι εἰκασμένον, οἷα πολλὰ αἱ ξυντυχίαι τῶν πετρῶν ἀποφαίνουσι,** μῦθόν τε ἐπὶ τῷ ἀκρωτηρίῳ ἄδουσιν, ὡς λέων εἷς οὕτως γένοιτο τῶν ὑποζυγίων ποτὲ τῇ Ρέα. ἐνταῦθα διαλεγόμενου ποτὲ τοῦ Ἀπολλωνίου περὶ μεσημβρίαν, διελέγετο δὲ πολλοῖς ἀνδράσιν, ὑφ' ὧν τὸ ἱερὸν ἐθεραπεύετο, σεισμὸς ἀθρόως τῇ Κρήτῃ προσέβαλε, βροντὴ δὲ οὐκ ἐκ νεφῶν, ἀλλ' ἐκ τῆς γῆς ὑπήχησεν, ἡ θάλαττα δὲ ὑπενόστησε στάδια ἴσως ἑπτὰ. καὶ οἱ μὲν πολλοὶ ἔδεισαν, μὴ τὸ πέλαγος ὑποχωρήσας ἐπισπάσῃται τὸ ἱερὸν καὶ ἀπενεχθῶσιν, ὁ δὲ Ἀπολλώνιος **θαρσεῖτε, ἔφη ἡ γὰρ θάλαττα γῆν ἔτεκε.** καὶ οἱ μὲν ᾤοντο αὐτὸν τὴν ὁμόνοιαν τῶν στοιχείων λέγειν, καὶ ὅτι μηδὲν ἂν ἡ θάλαττα νεώτερον ἐς τὴν γῆν ἐργάσαιο, μετὰ δὲ ἡμέρας ὀλίγας ἀφικόμενοί τινες ἐκ τῆς Κυδωνιάτιδος ἠγγεῖλιαν, ὅτι κατὰ τὴν ἡμέραν τε καὶ μεσημβρίαν, ἦν ἐγένετο ἡ διοσημία, νῆσος ἐκ τῆς θαλάττης ἀνεδόθη περὶ τὸν πορθμὸν τὸν διαρρέοντα Θήραν τε καὶ Κρήτην. ἐάσαντες οὖν λόγων μῆκος

ἔλθωμεν καὶ ἐπὶ τὰς ἐν Ρώμῃ σπουδὰς, αἱ ἐγένοντο αὐτῷ μετὰ τὰ ἐν Κρήτῃ. 4.35 Νέρων οὐ ξυνεχώρει φιλοσοφεῖν, ἀλλὰ περιεργον αὐτῷ χρήμα οἱ φιλοσοφοῦντες ἐφαίνοντο καὶ μαντικὴν συσκιάζοντες, καὶ ἤχη ποτὲ ὁ τρίβων ἐς δικαστήριον, ὡς μαντικῆς σχῆμα. ἐῷ τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ Μουσώνιος ὁ Βαβυλώνιος, ἀνὴρ Ἀπολλωνίου μόνου δεύτερος ἐδέθη ἐπὶ σοφία καὶ ἐκεῖ μένων ἐκινδύνευσεν, ἀπέθανε δ' ἂν τὸ ἐπὶ τῷ δήσαντι, εἰ 4.36 μὴ σφόδρα ἔρρωτο. ἐν τοιαύτῃ καταστάσει φιλοσοφίας οὔσης ἔτυχε προσιῶν τῇ Ρώμῃ.

«**Ὁ διάλογος τοῦ Ὄσιου Γρηγορίου τοῦ Σιναΐτου μέ τόν Ὄσιο Ἀρσένιο τῆς περιοχῆς μας. Ἀπό τόν βίο τοῦ Ὄσιου Γρηγορίου τοῦ Σιναΐτου, κατὰ τοὺς κώδικες Μόσχας GIM Sin. 239 καὶ ΑΘΩΝ. ΛΑΥΡΑΣ I 117.** Ὁ βιογράφος καὶ μαθητῆς του Πατριάρχης Κων/λεως Κάλλιστος Α' περιγράφει ἀναλυτικὰ τὴν ὅλη πνευματικὴ κατάσταση τοῦ Ὄσ. Γρηγορίου καὶ χαρακτηριστικὰ τὸ καταλάμπον πρόσωπό του, μετὰ τὸν φωτισμό του ἀπὸ τὸ θεῖο φῶς, τὸ ὅποιο δέν τὸν ἐγκατέλειψε ποτέ. **Ἀπόσπασμα στῆ δημοτικῆ** {...} καὶ ἀφοῦ ἦλθαν στὰ Ἱεροσόλυμα, (ὁ Ὄσ. Γρηγόριος ὁ Σιναΐτης καὶ ὁ μαθητῆς του Ὄσ. Γεράσιμος, πού κατάγονταν ἀπὸ τὴν Εὐβόια), γιὰ νά προσκυνήσουν τὸν Ζωοδόχο Τάφο καὶ νά περιέλθουν προσκυνῶντας πάντας τοὺς Ἁγίους Τόπους. Ἀμέσως μετὰ ἀπέπλευσαν γιὰ τὴ Νῆσο Κρήτη φθάσαντες σ' ἓνα μέρος πού τὸ ἔλεγαν Καλοὶ Λιμένες, ὅπου παρέμειναν γιὰ λίγο, ἔνεκα τοῦ σάλου καὶ τῆς τρικυμίας τῆς θάλασσης, χωρὶς νά χάσουν τὸ θάρρος τους. Ὅμως στὸν Ὄσιο, (Γρηγόριο), δέν θά ἦταν ἀνεκτὸ νά παραμείνει καὶ νά περᾶ μάταια τὸν καιρὸ του, σάν ἐλάφι πού καταδιψᾷ τὴν ὥρα τοῦ θέρους καὶ τρέχει καὶ δέν παύει ποτέ νά τρέχει μέ ὅλη τὴ δύναμη τῶν ποδιῶν του, πρὸς τίς πηγές πού ἐκβλύζουν ψυχρὸ καὶ πόσιμο νερό. Ἡ, (πάλλι), ὅπως (τὸ ἐλάφι), πού τρέχει γιὰ ν' ἀνακαλύψει τὴν ὁμόζυγο καὶ σύντροφό του, χωρὶς καθόλου ν' ἀνέχεται νά τὴ στερηθεῖ καὶ δέν ἡρεμεῖ μέχρι νά τὴ βρεῖ.

Κατά τόν ἴδιο τρόπο λοιπόν καί ὁ Ὅσιος, (*Γρηγόριος*), ἐκεῖνος ὁ σπουδαῖος θεῖος ἄνδρας κατόπτευσε τούς ἐκεῖ χώρους, κάνοντάς το μέ σπουδή, ὥστε νά καταστεῖ τοῦτο κατοικητήριο τοῦ ἑαυτοῦ του, ἀπαλ- λαγμένους ὀλοκληρωτικά ἀπό τήν ταραχή, τόν θόρυβο καί τίς βιοτικές μέριμνες, συμβάλλοντας ἔτσι στήν ἡσυχία, (*του*). Καί βέβαια, ἀφοῦ ἐρευνήσαν καί ἐξέτασαν μέ κόπο πολλά, (*μέρη*), ἀνακάλυψαν μερικά σπήλαια. Ἐκεῖ ἐγκατοίκησαν μ' εὐχαρίστηση, σύμφωνα μέ τήν ἐπιθυμία τους. Ἀλλά τί ἔγινε; Ἐκεῖνος ὁ καλός καί ἀληθινά ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ, πού διατηροῦσε τή ζωή του πρὸς τίς μέλλουσες ἐλπίδες, πάραυτα δέ, πρόσθεσε κόπο προσπαθώντας νά φανεῖ ἄνωτερος γιά τόν ἑαυτό του, στούς κόπους καί στούς πόνους, (*του*). Γιατί ἡ μέν τροφή ἦταν μία φορά τήν ἡμέρα, ἡ δέ ἀπόλαυση τοῦ ἄρτου μαζί μέ λίγο νερό ἦταν βραχεῖα, ζώντας μέ δυσκολία, χωρίς τίποτε νά εἶναι ὑπερβολικό, ὅπως φθάσαμε νά λέμε παραπάνω.

Ἄν καί, σύμφωνα μέ τόν ἄλυτο ἐκεῖνο ὄρο καί θεσμό πού εἶχε βάλει, τό νά πεθαίνει ἐξαρτώνταν ἀπό τή δίψα. Σ' ἐκεῖνα μπορούσες νά δεῖς, μέ ἐκπληξη μαζί καί θαῦμα, ἐκείνη τήν ἐπίμονη προθυμία, πού, (*κατ' οὐσία*), ἀνταγωνίζονταν τούς ἀγγέλους καί τήν κάλλιστη ἀνάβαση, (*του*), πρὸς τόν Θεό. Καί τά μέν πρόσωπα ἦταν χωρίς ἰκμάδα, ὡχρά ἀπό τήν ξηρότητα, ἔνεκα τῆς ἐγκράτειας. Τά δέ μέλη τοῦ σώματος, (*ἦταν*), λεπτοφυῆ καί καταπονημένα ἀπό τούς συνεχεῖς κόπους καί παράλυτα ἀπό τή φυσική τους δύναμη, ὥστε θά ἦταν ἐντελῶς ἀδύνατο τό νά βαδίζεις ἢ νά κάνεις κάποια ἄλλη ἐνέργεια.

Ὁ μακάριος, (*ὁ Ὅσ. Γρηγόριος*), ἐκτός ἀπ' ὅσα σχολαστικά εἰπώθηκαν, πάντοτε εἶχε καί αὐτό, τήν ἐπιμελῆ ἀναζήτηση, ὥστε ν' ἀναζητήσει κάποιον ὡς ὁδηγό πρὸς ἐκεῖνο, πού ἀκόμη δέν εἶχε προφθάσει ν' ἀνακαλύψει. Ἀφοῦ ὁμως εἶδε ὅσα ἀναφέρονται στή Γραφή ἢ σέ ἐκεῖνο πού δέν ἔτυχε νά διαχθεῖ ἀπό τούς πνευματοφόρους, θεῖους πατέρες καί διδα-

σκάλους. Διαλογιζόμενος λοιπόν θεωροῦσε ὅτι ὅπως ἀκριβῶς διδάχτηκε τήν πράξη ἔτσι, (*καί*), ἔπρεπε νά μετέλθει καί τή θεωρία, δηλαδή τήν ἡσυχία καί τήν προσευχή.

Ἀλλά ἐνῶ ἔτσι εἶχε τό πρᾶγμα ἀπό ψηλά ἐπένευσε ὁ Θεός τούς διαλογισμούς του. Ἀποκαλύφθηκε δέ ἀπό θεϊότερη ὄψη κάτι πού ἦταν κόσμημα ὄλων τῶν ἀρετῶν, στήν πράξη καί στή θεωρία. Ὁ Ἀρσένιος, (*τῆς περιοχῆς μας*), ἦταν ἐκεῖνος πού εἶχε τήν πρόσκληση, (*ἀπό τόν Θεό*), καί ἀσπαζόταν περισσότερο ἀπό τούς ἄλλους τήν ἡσυχία. Ἐκεῖνος τότε ἀφοῦ παρακινήθηκε ἀπό τό θεῖο πνεῦμα προσήλθε, ὅπως ἦταν, γρήγορα στό κελλί τοῦ Ὀσίου, (*τοῦ Ὅσ. Ἀρσενίου*), καί, (*ἐκεῖνος*), τόν εἰσήγαγε σ' αὐτό, ἀφοῦ κτύπησε μέ χαρά τήν πόρτα. Ἐκεῖ, ἀφοῦ μεταξύ τους συνώμιλησαν τά πνευματικά, ἀσπάστηκαν κι ἀνέπεμψαν τή συνήθη εὐχή στόν Θεό. Ἀμέσως κἄθησαν ἀφότου ἡ εὐχή τελείωσε. Μετά, ὁ θεωρητικός ἐκεῖνος, (*ὁ Ὅσ. Ἀρσένιος*), ὄρμιος καί κατάλευκος ἄνδρας καί σεμνός, ἄρχισε, ἀπό κάποια θεία καί ἱερά βίβλο νά ὀμιλεῖ περὶ τῆς φυλακῆς τοῦ νοῦ, περὶ τῆς εἰλικρινοῦς νήψης καί τῆς καθαρῆς προσευχῆς.

Ὅπως ἡ ἐργασία πού καθαρίζεται μέ τίς ἐντολές τοῦ Θεοῦ, ὁ νοῦς καί μετά ὁ ἄνθρωπος ἀπό ἓνα σημεῖο, ὁ ὁποῖος ζωηρά φωτισμένος μεριμνᾷ καί μελετᾷ θεοφιλῶς, γίνεται ὀλόκληρος φωτοειδής. Ἀφοῦ εἶπε καί ἄλλα πολλά, περὶ αὐτῶν πού προειπώθηκαν γιά τήν κατά Θεόν βιωτή, ἡ ὁποία τόν ἔφερε νά λέγει περισσότερα, σταμάτησε γιά λίγο χωρίς νά μιλᾷ. Ὑστερα στρέφοντας τόν λόγο πρὸς αὐτόν, (*τόν Ὅσ. Γρηγόριο*), εἶπε: «ἐσύ λοιπόν, τέκνο μου, ποιά ἐργασία διαχειρίζεσαι, φυσικά μέ τήν ὁδηγία τοῦ Θεοῦ, πού ὅπως εἶπαμε οἰκονομεῖ;». Συνολικά, λοιπόν, καί αὐτότος, (*ὁ Ὅσ. Γρηγόριος*), ἄρχισε νά διηγεῖται ἄνωθεν ὅλα πού τόν ἀφοροῦσαν, (*ὅπως*), γιά τήν ἀναχώρησή του ἀπό τόν κοσμικό βίο, γιά τή φίλη του τήν ἐρημία, γιά τούς πολλούς πόνους καί κόπους τούς ὁποίους ἐπέλεξε νά ὑπομένει κατά Χριστόν, θέτοντας σέ δευτέρα

μοῖρα ὅλα τὰ ὑπόλοιπα. Ὁ θεσπέσιος ἐκεῖνος, (ὁ Ὅσ. Ἀρσένιος), λαμβάνοντας τὸν λόγο, κατέχοντας πνευματικὴ δύναμη καὶ τὸ ὕψος τῆς ἀρετῆς, ἀφοῦ χαμογέλασε ἐλαφρά, εἶπε σ' αὐτόν: «Τέκνο μου ὅλα αὐτὰ πού μέ λεπτομέρεια διηγήθηκες, ἀναφέρονται ἀπὸ τοὺς θεοφόρους πατέρες καὶ διδασκάλους μας, ὡς πράξη, οὐδέποτε ὁμως ὡς θεωρία». **Ὁ μακάριος ἐκεῖνος, (ὁ Ὅσ. Γρηγόριος), ὄντας ἀληθινὴ στέγη πνεύματος, ἀφοῦ ἄκουσε αὐτά, πάραυτα πέφτει στὰ πόδια του, (τοῦ Ὅσ. Ἀρσενίου), θερμὰ παρακαλώντας καὶ ἰκετεύοντας νὰ διδαχθεῖ ξανά στὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, τί εἶναι προσευχὴ καὶ ἡσυχία ἢ προσήλωσι τοῦ νοῦ.** Ἐκεῖνος ὁ θεῖος πατέρας, (ὁ Ὅσ. Ἀρσένιος), ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ, συνέλαβε ὡς θεόπεμπτο εὔρημα τὴ δέηση, χωρὶς ν' ἀμελήσει μήτε ν' ἀναβάλλει, παρευθύς τὰ εἶπε ὅλα καὶ τὰ δίδαξε χωρὶς νὰ παραλείψει, ὅσα ἀπὸ τῆ χάρι ἀναδέχθηκε καὶ προκίστηκε πλούσια.

Ὅχι μόνο αὐτά, ἀλλὰ καὶ γιὰ ὅσα συμβαίνουν σ' αὐτούς πού ὀπλίζονται μέ ἀγάπη στὸ στάδιο τῆς ἀρετῆς, ἀγωνιζόμενοι τοὺς ἄθλους ὑπὲρ αὐτῆς, ἐναντίον τῶν βάσκανων δαιμόνων, δεξιά καὶ ἀριστερά, τῶν δυστρόπων καὶ φθονερῶν ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους ὁ πονηρὸς χρησιμοποιεῖ ὡς ὄργανά του. Αὐτά, (σ' αὐτόν), τὰ εἶπε κατὰ μέρος χωρὶς νὰ παραλείψει τίποτε. Μόλις λοιπὸν ἄκουσε αὐτά ἀπὸ ἐκεῖνον τὸν θεῖο ἄνδρα, (τὸν Ὅσ. Ἀρσένιο), ἀμέσως σηκώθηκε, ἀφοῦ εἰσῆλθε στὸ πλοῖο, κατέφθασε στὸ Ὅρος τοῦ Ἄθωνα. Ἀφοῦ ἐκεῖνος ἐρεῦνησε μέ ἀκρίβεια, (ὁ Ὅσ. Γρηγόριος), ὅλα τὰ τοπικὰ Μοναστήρια, ἀνακάλυψε ὄχι μόνο ὅσους ἔτυχε νὰ κάθονται ἡσυχιοί, ἀλλὰ καὶ ὅσους διέμεναν μακριὰ σὲ ἄβατους τόπους σὲ ἡσυχία. Σκέφθηκε ὁμως ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ παραλείψει νὰ δεῖ κανένα {...}

1) Τὸ χειρόγραφο στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γλῶσσα πού χρησιμοποιήθηκε ἐδῶ εἶναι ἀπὸ τὸ βιβλίο: *«Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Σιναΐτης. Ἡ δράση καὶ ἡ συμβολὴ του στη διάδοση του Ἡσυχασμοῦ στα Βαλκάνια – Ἡ σλαβικὴ μετά-*

φραση του Βίου του κατὰ το ἀρχαιότερο χειρόγραφο», (Θεσ/νίκη 2004). τῆς κ. Ἀγγελικῆς Δεληκάρη, Καθηγήτριας τοῦ Α.Π.Θ..

2) Ἡ ἀπόδοσι τοῦ ἀποσπάσματος τοῦ παρόντος κειμένου ἐγινε στὴν νέα ἐλληνικὴ γλῶσσα ἀπὸ τὸν κ. Ἐμμανουήλ Ἀνδουλιδάκη, Δρ Κλασικῆς Φιλολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν, Σύμβουλο – Καθηγητὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀνοικτοῦ Πανεπιστημίου, μέ τὴ συνδρομὴ τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Γορτύνης καὶ Ἀρκαδίας κ. Μακαρίου.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ VI:

Περὶ τῶν «Σημείων» τοῦ Ουρανοῦ (ἀπὸ τῆ Διατριβῆ τοῦ Χ. Αυγερινού, Τα Φαινόμενα τοῦ Ἀράτου [ὁ.π.]

Γνωρίζουμε ὅτι ἤδη στον πολιτισμὸ τῆς Μεσοποταμίας ολόκληρος ὁ κόσμος αντιμετωπίζεται ὡς ἓνας τεράστιος πίνακας, ὅπου οἱ θεοὶ γράφουν τα μηνύματά τους πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Τα ἀστρα καὶ ἡ θέση τους, ὡς «Γραφή» τοῦ ουρανοῦ, διαβάζεται ἀπὸ τοὺς ἀστρολόγους – «μάγους» (240 παραπομπὴ 937). Ἐτσι οἱ ἀποστροφές τοῦ Ἀράτου στο δεῦτερο πρόσωπο στα Φαινόμενα ἐξυπηρετοῦν τὴ δραματοποίησι τῶν σωκρατικῶν προαπαιτουμένων: Το ποίημα εἶναι τὸ ἐρμῆνευμα τοῦ κόσμου ὡς γραπτοῦ συστήματος σε παρένθεσι ἀστερισμοὶ καὶ μάλιστα προφορικὸ ἐρμῆνευμα ἀκόμα ἐντύπωσι που ἐπιτυγχάνεται χάρι στις συμβάσεις τοῦ διδακτικοῦ ἔπους. Ἡ ἀναγωγή, ἐπομένως, ἀπὸ τὸ πλατωνικὸ κείμενο στους ἀστερισμοὺς τοῦ Ἀράτου διευκολύνθηκε ἀπὸ τὴ σύγκρισι τῆς γραφῆς (με τὴ σημερινὴ ἔννοια τοῦ ὄρου στὴν ἐλληνικὴ) με τὴ ζωγραφικὴ σε συνδυασμὸ με τὸν χαρακτηρισμὸ τους ὡς ποικίλματα. Ὁ ὄρος μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὴν περιγραφὴ ἔργων ζωγραφικῆς. Εξἄλλου, αὐτονόητα ἡ κεντρικὴ θέση, που κατέχει στο ποίημα ἡ ἔννοια τοῦ σημείου καὶ ἡ χρησιμότητά του γιὰ τὶς ἀνθρώπινες δραστηριότητες,

συνιστά έναν υποτυπώδη τεολογικό στοχασμό ακόμη κάτι που προσεγγίζει εκ νέου τον Άρατο στο πλατωνικό corpus. Επανερχόμενοι στη σχέση των φαινομένων με την Επινομίδα διαπιστώνουμε ότι ακόμη κι αν ισχύουν τα παραπάνω, ο ποιητής μετέφερε τις ιδιότητες που αποδίδονται στον αριθμό και τη λατρεία του ... στην έννοια του σημείου και τη συμβολή τους στην ανθρώπινη πρόοδο. Θα πρέπει, άραγε, να συμπεράνουμε λογικά την ταύτιση του αριθμού με το σημείο της προγνωστικής γραμματείας; Η υπόθεση ενισχύεται εν μέρει από τον συσχετισμό των αστερισμών με τη γραφή, που με τη σειρά της συνιστά ένα σύστημα σημείων. Ο παρατηρητής - αναγνώστης καλείται να αποκωδικοποιήσει τις αλληλουχίες φυσικών φαινομένων, της ένδειξης που του παρέχουν τα φυτά, η συμπεριφορά των ζώων και άλλα φαινόμενα ακόμη και να τις επανασυνθέσει σε μια λογική σειρά που οδηγεί στην πρόγνωση. Με τον ίδιο τρόπο, ο μαθηματικός καλείται να εφαρμόσει τις μαθηματικές σχέσεις των αριθμών, και ειδικά της αναλογίας τους, στην ερμηνεία των κανόνων του σύμπαντος. Η ερμηνεία των σημείων του κόσμου αξιοποιείται προφανώς ως μεταφορά για την ποιητική τέχνη. Τα μαθηματικά και εν γένει ο αριθμός, αντιμετωπίστηκαν στην ελληνική σκέψη ως παράγοντες προόδου και εξέλιξης. Εξάλλου ο Άρατος συνδέεται με τη συγκεκριμένη πεποίθηση: **Και αυτό γιατί η αστρονομία διαθέτει εγγενή και αυτονόητη σχέση με τα μαθηματικά.** Το ότι η υπόθεση αυτή ισχύει, επαληθεύεται από τη χρήση σχετικών όρων, όπως λόγου χάριν «το σημείον». Ο συγκεκριμένος απαντά και σε άλλα γνωστικά πεδία, όπως η ιατρική [...]. Η περιγραφή του φυσικού κόσμου στον Άρατο απέχει από το πανθειστικό υλιστικό μοντέλο των στωικών, το οποίο, αν ήταν πράγματι στωικός, θα έπρεπε να το αξιοποιήσει. Προσεγγίζει περισσότερο τις έννοιες του πλατωνικού δημιουργού και του αριστοτελικού πρώτου κινούντος με την έννοια της

πρώτης αιτίας, που σε πλήρη τάξη καθορίζει το σύνολο των εκφάνσεων της φύσης προς όφελος των ανθρώπων. Η συγκεκριμένη τεολογική αντιμετώπιση του έναστρου ουρανού, αλλά και συνολικά του κόσμου, είναι εμφανής στο ποίημα, καθώς ο δημιουργός του δεν απέχει πολύ από τη ρητή διαπίστωση ότι η φύση βρίσκεται στην υπηρεσία του ανθρώπου. Είναι αξιοσημείωτο, όμως, ότι δεν καταλήγει ποτέ σε αυτήν (σελ. 231-248). **Ο όρος «σημείον» και η ενοποιητική θεωρία της ιπποκρατικής σχολής, όπου το φυσικό περιβάλλον και ο άνθρωπος αντιμετωπίζονται αλληλένδετα (278: μετεωρολογία και ιατρική παράδοση).**

ΕΠΙΜΕΤΡΟ VII:

Μία επίσκεψη στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Λευκωσίας την 17.02.2024⁵⁸

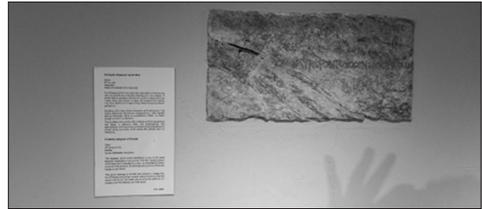
1) **Αρτεμιδώρα χρηστή / Χαίρε Επίγονος Νεμέσου Υιός Κελενδρίτες.** Ο όρος «Χρηστός» απαντά και σε άλλες επιγραφές σε συνδυασμό, μάλιστα, με το «Χαίρε». Το όνομα του ιδρυτή του Χριστιανισμού, ο οποίος κηρύττετο, όμως, ως «Αναστάς εκ των νεκρών», αν και Σταυρωθείς, σε συνδυασμό με τον χαιρετισμό «Χαίρε» (επίσης συνήθη στα Ευαγγέλια), αν συνηθιζόταν σε Τάφους για να δηλώσει έναν νεκρό, μάλλον δημιουργούσε απίστευτη έκπληξη στο πρώτο ακροατήριο της Μεσογείου.

58. Αναφορικά με την Κύπρο βλ. *Amphilochios Papathomas, Cyprus in Texts from Graeco-Roman Antiquity*. Brill. ... 2023.

2) Δύο Ωροσκόπια πρόβλεψης για τη ζωή του παιδιού με ρωμαϊκό, εβραϊκό και αλεξανδρινό (< παλαιό αιγυπτιακό) ημερολόγιο: Το πρώτο 12.09.81 (ώρα 5^η) και το δεύτερο 21.01.86 (ώρα πρώτη). Είναι το μοναδικό στην Κύπρο. Έχοντας υπόψη μας τη διάδοση της αστρονομίας κατά τα αυτοκρατορικά Χρόνια, εκπλήσσει το γεγονός ότι λαμβάνεται υπόψη και το εβραϊκό ημερολόγιο. Οι Εβραίοι ήταν γνωστοί στη Μεσόγειο και για τη μαγική τους τέχνη.

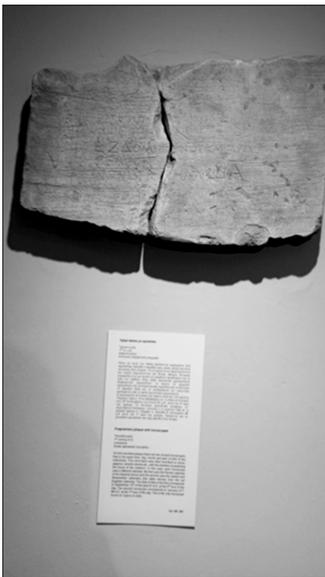
3) «Ευοδία τόδε σήμα πέλει γλυκερόν μετά φέγγος / ης κλέος αθάνατον λάμπετε σωφροσύνης/ αλλ' εκρίθη βιοτήν γλυκερόν τέλος εν μερόπεσσι / πάσιν τούτον φυγείν ου ποτέ τις δύναται». Το όνομα απαντά και στην *Πρὸς Φιλιππησίους*. Εν προκειμένω εκπλήσσει το γεγονός ότι ο θάνατός της αντιμετωπίζεται ως τέλος γλυκερό. Γενικότερα στην επιγραφή κυριαρχεί το Φως, αντίθετα προς το (4), όπου απεικονίζονται σκυθρωπές οι φιγούρες των τεθνεώτων.

3.

4. Η σπουδαιότητα ενός Ιατρού (όπως του Ευαγγελιστή Λουκά)

2.

5. ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΣΕ ΛΟΥΤΡΟ - ΦΙΛΟΘΑΛΛΑΣΣΟΣ

Γεώργιος

Σταυρόπουλος-Γιουσπάσογλου

Άν. Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών

Η ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ ΤΟΥ ΛΟΥΚΑ ΑΠΟ ΤΗ ΧΡΙΣΤΟΛΟΓΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ

Ο Λουκάς είναι, σύμφωνα με τον ιερό Αύγουστινο, συγγραφέας του *Ευαγγελίου* εκείνου που συνδέεται με το όνομά του, αλλά και συγγραφέας του βιβλίου των *Πράξεων των Αποστόλων*¹. Στην *Επιστολή 149* ο Αύγουστινος επισημαίνει ότι ο Λουκάς δεν ήταν Απόστολος², με τη στενή τουλάχιστον έννοια του όρου, δεν άνηκε δηλαδή στον κύκλο των δώδεκα μαθητών, οι οποίοι με την έλευση του Παρακλήτου αναδείχθηκαν σε Αποστόλους του Ίησοῦ. Ωστόσο, στο πόνημά του *De consensu Evangelistarum* ο ιερός Αύγουστινος θα τονίσει ότι και ο Λουκάς με την επιφοίτηση του Παρακλήτου έλαβε τη θεία εντολή να κηρύξει το Ευαγγέλιο αλλά και να το συγγράψει³, να δώσει έτσι αποκρυσταλλωμένη και γραπτή μορφή στο χαρμόσυνο άγγελμα της Ανάστασης του Ίησοῦ και της σωτηρίας των ανθρώπων, το οποίο άρχικά ήταν προφορικό. Το *Ευαγγέλιο* του Λουκά προϋποτίθεται εδώ ως θεόπνευστη συγγραφή, καθώς συνδέεται άρρηκτα με την επενέργεια του Αγίου Πνεύματος. Δικαιολογημένα, λοιπόν, ο Λουκάς κατέχει μία θέση ύψηλου κύρους στη συνείδηση της Εκκλησίας και συγκαταλέγεται ανάμεσα στους τέσσερεις

Ευαγγελιστές⁴. Άν και ο ιερός Αύγουστινος δεν αφιέρωσε στον Ευαγγελιστή *Λουκά* ένα εξειδικευμένο έργο ύπομνηματιστικού χαρακτήρα, όπως αντίθετα έκανε για τον τέταρτο Ευαγγελιστή, τον Ίωάννη, στα κείμενα του μεγάλου βορειοαφρικανού Πατέρα άνιχνευονται διάφορες διάσπαρτες αναφορές στο *κατά Λουκάν Ευαγγέλιο*, οι όποιες, όπως θα δούμε, έχουν ιδιαίτερη σημασία και για τη συγκρότηση της χριστολογικής διδασκαλίας του επισκόπου Ίππώνος.

Στην *Όμιλία 83* ο Αύγουστινος έστιάζει το έρμηνευτικό ενδιαφέρον του στη γενεαλογία του Ίησοῦ, όπως αυτή παρουσιάζεται στο Ευαγγέλιο του Λουκά⁵. Ο Λουκάς εργάζεται με διαφορετικό τρόπο από τον Ματθαίο, ο όποιος εκκινώντας από τον Άβραάμ «κατέρχεται» τρόπον τινά τον ιστορικό χρόνο και φθάνει στον Ίωσήφ, τον κατά νόμο πατέρα του Ίησοῦ. Ο Λουκάς, αντίστροφα, με αφητηρία τον Ίησοῦ «άνέρχεται» τα χρόνια της ιερής ιστορίας και φθάνει καταληκτικά μέχρι τον Άδάμ, τον μακρινό και κοινό προπάτορα όλων των ανθρώπων. Στη λουκάνεια διήγηση, στη συνάφεια και τον αφηγηματικό χρόνο του τρίτου κεφαλαίου, ο Ίησοῦς «μόλις» έχει βαπτισθεί στον Ίορδάνη ποταμό, και η ιερατικής ύψης γενεαλόγησή του, άμέσως μετά, μοιάζει να υποδηλώνει, όπως εύστοχα παρατηρεί ο Αύγουστινος, ότι το ιερατικό έργο που αναλαμβάνει ο ιερέας Ίησοῦς στον Ίορδάνη άποσκοπεί στην κάθαρση και άπαλλαγή όλων των ανθρώπων από τα άμαρτήματά τους. Έτσι, η προοπτική του Λουκά άναδεικνύει ανάγλυφα τον ιερατικό χαρακτήρα όχι μόνο της άπώτερης καταγωγής του Ίησοῦ αλλά και το βαθύτερο νόημα του έργου του και το

1. Βλ. *De consensu Evangelistarum*, 4, 8, 9.

2. Βλ. *Ep.* 149, 2, 11.

3. Βλ. *De consensu Evangelistarum*, 1, 1, 2.

4. Βλ. *ένθ' άνωτ.*, 4, 8, 9. Ο Αύγουστινος γνωρίζει τον συμβολισμό του Λουκά με τον «μόσχο» (πρβλ. *Ίεζ.* 1, 5-10· *Αποκ.* 4, 6-7). Βλ. *In Iohannis evangelium tractatus*, 36, 5.

5. Βλ. *Sermo* 83, 4, 5.

ιδιαιτέρο μυστήριο του προσώπου του⁶. Ο Ίησους Χριστός προέρχεται από ιερατικό γένος, επειδή ο ίδιος είναι ιερέας, και μάλιστα είναι ο κατεξοχήν και μόνος αληθινός ιερέας (*verus sacerdos*) της μακραίωνης ιεράς ιστορίας. Πρόκειται για το μοναδικό πρόσωπο που είναι ο Αρχιερέας όχι μόνο του λαού του αλλά και ολάκερου του ανθρώπινου γένους⁷, από την εποχή που γράφει και «γενεαλογεί» ο Λουκάς μέχρι τον καιρό του πρωτόπλαστου Αδάμ. Η γενεαλόγηση του Λουκά υπαινίσσεται εύγλωττα την καθολικότητα και την πανανθρώπινη διάσταση του ιερατικού λειτουργήματος του Ίησού, του οποίου η Θυσία ως κορυφαία στιγμή λύτρωσε τὰ ανθρώπινα πλάσματα κάθε γενεάς και κάθε ιστορικής περιόδου.

Στην ίδια ακριβώς συνάφεια, στο *De consensu Evangelistarum* 1, 3, 6, ο ιερὸς Αὐγουστίνος υπογραμμίζει ἐμφατικά ὅτι ἡ ιερατικὴ σημασία τοῦ προσώπου τοῦ Ίησοῦ προϋποθέτει τὴν πραγματικότητα τῆς ἀνθρώπινης φύσης τοῦ Κυρίου. Ἐάν, δηλαδή, ὁ Θεὸς Λόγος δὲν εἶχε γίνει ἀληθινὸς ἄνθρωπος, ποῦ εἶχε ὄντως ἀληθινὴ σάρκα καί, ὡς ἐκ τούτου, καταγόταν ἀπὸ ἄλλα ἀληθινὰ ἀνθρώπινα πλάσματα, ἀπὸ πραγματικούς προγόνους, δὲν θὰ ἦταν πραγματικὰ ἱερέας, δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἔχει τὸ ἀληθινὸ ἱερατικὸ ἀξίωμα ποῦ εἶχε.

Ἡ ἱεροσύνη τοῦ Ίησοῦ Χριστοῦ θεμελιώνεται, κατὰ τὴ θέαση τοῦ Αὐγουστίνου, στὴν ἀναντίρρητη πραγματικότητα τῆς ἀνθρώπινης οὐσίας, δηλαδή τῆς φύσης τὴν ὁποία οἰκειοποιήθηκε μὲ τὸ μυστήριο τῆς σάρκωσής του ὁ προαιώνιος Θεὸς Λόγος⁸. Ἄλλωστε, γιὰ τὸν Αὐγουστίνου ἡ ιερατικὴ ιδιότητα τοῦ Μεσσία δὲν εἶναι ἀπλῶς ἓνας ἐπιπλέον τίτλος, ἓνα κοινωνικὰ ἀστραφτερὸ καὶ ἀξιοζήλευτο ἀξίωμα, ἐπειδὴ ἡ ἱεροσύνη, ὅμοια μὲ τὴ βασιλικὴ ιδιότητα, ἀποκαλύφθηκαν σὲ ὅλο τους τὸ μυστικὸ βάθος μονάχα πάνω στὸν Σταυρό. Ἐκεῖ, στὴν ἐπιγραφή δηλώνεται ὅτι ὁ Ἐσταυρωμένος εἶναι ὁ «βασιλιάς τῶν Ἰουδαίων» (*Rex Iudaeorum*)⁹, ἐπειδὴ τὸ μυστήριο τῆς βασιλείας καὶ τῆς ἱεροσύνης του φανερώθηκε μὲ τρόπο πρωτύτερα ἀπρόσμενο στὴν ὑπέρτατη θυσιαστικὴ αὐτοπροσφορὰ του πάνω στὸν Γολγοθᾶ. Ὁ Μεσσίας εἶναι βασιλιάς καὶ ἱερέας, ἐπειδὴ ἔγινε ἐπικεφαλῆς τοῦ λαοῦ του, ὅσων τὸν πίστεψαν καὶ τὸν πιστεύουν, μὲ τὸν σταυρικὸ του θάνατο, καὶ μόνο μὲ αὐτόν. Ἡ Θυσία του εἶναι ἡ ἀποκάλυψη τοῦ προσώπου του ὡς δαβιδίδη βασιλικὸ Μεσσία καὶ ὡς Αρχιερέα «κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ» (*Ψαλμ. 109, 4*)¹⁰. Ὁ αἰνιγματικὸς ἐκεῖνος βασιλιάς καὶ ἱερέας τῆς Ἱερουσαλήμ ἦταν μόνο μία ἀμυδρὴ προεικόνιση τοῦ μεγάλου αὐτοῦ μυστηρίου, τὸ ὁποῖο δείχνει ὅτι ἡ βασιλεία καὶ ἡ ἱεροσύνη δὲν παραμένουν τελικὰ θέσεις ὑψηλοῦ κοινωνικοῦ γοήτρου ἀλλὰ γίνονται «λειτουργίες» ἐνὸς Μεσσία ποῦ πάσχει γιὰ τὸν λαὸ του πάνω στὸν Σταυρὸ τῆς θυσιαστικῆς αὐτοπροσφορᾶς.

6. Βλ. *De consensu Evangelistarum*, 1, 2, 4 (CSEL 43, 4. NBA X/1, 4): “*Nam Matthaeus suscepisse intellegitur incarnationem Domini secundum stirpem regiam et pleraque secundum hominum praesentem vitam facta et dicta eius ... Lucas autem circa sacerdotalem Domini stirpem atque personam magis occupatus apparet. Nam et ad ipsum David non regium stemma secutus ascendit, sed per eos, qui reges non fuerunt, exit ad Nathan filium David, qui nec ipse rex fuit*”. Ὁ Αὐγουστίνος ἐδῶ ἐπισημαίνει τὴν ἐμφαση τῆς λουκάνειας γενεαλόγησης στὴν ἱερατικὴ καταγωγή ἀλλὰ καὶ στὸ ἱερατικὸ μυστήριο τοῦ προσώπου τοῦ Ίησοῦ.

7. Βλ. *ἐνθ' ἀνωτ.*, 1, 3, 5 (CSEL 43, 4-5. NBA X/1, 6) : “*Dominus enim Iesus Christus, unus verus rex et unus verus sacerdos, illud ad regendos nos, illud ad expiandos*”.

8. Βλ. *ἐνθ' ἀνωτ.*, 1, 3, 6 (CSEL 43, 6. NBA X/1, 6): “*Cum ergo Matthaeus circa regis, Lucas circa sacerdotis personam gereret intentionem, utrique humanitatem Christi maxime commendarunt. Secundum hominem quippe Christus et rex et sacerdos effectus est, cui dedit Deus sedem David, patris sui, ut regni eius non esset finis et esset ad interpellandum pro nobis mediator Dei et hominum homo Christus Iesus*”.

9. Βλ. *ἐνθ' ἀνωτ.*, 1, 3, 5.

10. Βλ. *ἐνθ' ἀνωτ.*

Ὡς ἱερέας-βασιλιάς τὸ ἴδιο αὐτὸ πρόσωπο εἶναι πᾶς ὁ *μεσίτης* (*mediator*) πὸν μεσολαβεῖ γιὰ χάρι μᾶς στὸν θρόνο τοῦ Πατέρα. Ὁ χριστολογικὸς ὅρος *mediator*, παύλειος προέλευσης (Α΄ Τιμ. 2, 5), συνδέεται στὴ σκέψη τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, ὅπως μᾶς θυμίζει ὁ Madec¹¹, μὲ τὸ θέμα τῆς σάρκωσης τοῦ Λόγου καὶ μὲ τὸ θέμα τῆς ὁδοῦ¹². Ὁ Θεὸς Λόγος μὲ τὸ μυστήριό τῆς σάρκας πὸν ἔλαβε ἔγινε πραγματικὸς ἄνθρωπος. Ἡ ἀνθρωπινότητά του αὐτὴ εἶναι ὅ,τι τὸν καθιστᾷ γέφυρα ἀνάμεσα στὴ θεότητα καὶ τὴν ἀνθρωπότητα, τίς ὁποῖες ἢ πτώση τοῦ πρωτανθρώπου τίς εἶχε ἀπομακρύνει τὴ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀνοίγοντας ἀνάμεσά τους ἕνα μεγάλο, βαθὺ καὶ ἐρεβδῶδες χάσμα. Ἡ ἔνωση τῶν δύο φύσεων στὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ συνιστᾷ τὴ γεφύρωση τοῦ χάσματος ἐκείνου, τὸ πλησίασμα τοῦ Θεοῦ στὸν ἐξόριστο ἀπὸ τὸν Παράδεισο καὶ ξενιτεμένο στὴν ἔρημη χώρα τῆς ἱστορίας ἄνθρωπο. Ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι ἄνθρωπος πραγματικὸς, εἶναι ἢ ἐπανένωση τῶν πρὶν διεστώτων, τῆς θεότητος καὶ τῆς ἀνθρωπότητος. Τὸ πρόσωπό του σηματοδοτεῖ τὴ συμφιλίωση τοῦ θεοῦ καὶ ἀνθρώπου· εἶναι ὁ μεσάζων, ὁ διαμεσολαβητῆς καὶ συμφιλιωτῆς ἐκεῖνος πὸν μεσιτεύει γιὰ χάρι μᾶς καὶ προσεύχεται διηλεκτῶς στὸν οὐράνιο Πατέρα μᾶς. Ἡ πρόσληψη ἀνθρώπινης σάρκας ἀπὸ τὸν προαιώνιο Λόγο ἔγινε ἔτσι τὸ μονοπάτι, ἢ μοναδικὴ ὁδὸς (*via*) γιὰ τὴν ἐπιστροφή μᾶς στὸν Πατέρα, γιὰ τὴν ἐπάνοδο στὴν ἐδεμικὴ καὶ μακάρια κοινωνία μᾶς μαζί του. Ἡ σάρκα τοῦ Λόγου, ἢ προσειλημμένη ἀνθρώπινη φύση του, εἶναι ἢ ὁδὸς πὸν μᾶς φέρνει πίσω στὴν οὐράνια πατρίδα μᾶς (*patria*), θεραπεύοντας τὴν ἀρχαία νοσταλγία

τοῦ ξενιτεμοῦ μᾶς¹³. Ἡ μεσιτεία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀνάμεσα στὸν Θεὸ Πατέρα καὶ τοὺς ἀνθρώπους εἶναι μία ἔκφανση καὶ ἔκφραση τοῦ μυστηρίου τῆς ἱεροσύνης του. Τόσο ἢ μεσιτεία ὅσο καὶ ἢ ἱεροσύνη τοῦ Χριστοῦ ἐδράζονται θεολογικά, κατὰ τὴν ἀντίληψη τοῦ Αὐγουστίνου, στὴ διαπίστωση καὶ διακήρυξη τῆς ἀληθινῆς σάρκας τοῦ Κυρίου. Δίχως τὴν κατάφαση τῆς ἀνθρώπινης φύσης τοῦ Χριστοῦ, δίχως τὴν ἀναγνώριση ὅτι ἔγινε ὄντως πραγματικὸς ἄνθρωπος, τόσο ἢ μεσιτεία ὅσο καὶ ἢ ἱεροσύνη τοῦ Κυρίου στεροῦνται τοῦ ἀληθινοῦ νοήματός τους, δηλαδὴ παραμένουν γιὰ μᾶς ἐντελῶς ἀκατανόητες.

Μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύση τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ φαίνεται νὰ συνδέεται στὴν αὐγουστίνεια ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση τοῦ *Εὐαγγελίου* τοῦ Λουκᾶ καὶ ἢ περιγραφή τοῦ ἐσχατολογικοῦ ρόλου τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴ δευτέρη καὶ ἔνδοξη Παρουσία του. Ὁ Αὐγουστίνος, συγκεκριμένα, διατείνεται ὅτι ὁ Εὐαγγελιστῆς Λουκᾶς εἶναι ὁ σαφέστερος ἀπὸ τοὺς συνοπτικοὺς ὡς πρὸς τὴν περιγραφή καὶ ἀποτύπωση τοῦ ἐσχατολογικοῦ ρόλου πὸν θὰ διαδραματίσει ὁ «*υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου*» κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς κρίσης. Ἡ διασύνδεση τῆς ἀνθρώπινης φύσης τοῦ Χριστοῦ μὲ τὴν περιγραφή τοῦ ρόλου του κατὰ τὴν αἰφνίδια ἔλευση τῆς οὐράνιας βασιλείας γίνεται ἔμμεσα, μέσῳ δηλαδὴ τοῦ πολυσήμαντου ὅρου «*υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου*», τὸν ὁποῖο χρησιμοποιεῖ ρητῶς ἢ σχετικὴ λουκάνεια ἀφήγηση. Ὁ θεολόγος ἐπίσκοπος τῆς Ἰππῶνος, ζώντας κατὰ τὸν τέταρτο καὶ πέμπτο αἰῶνα, δὲν γνωρίζει ἀσφαλῶς τὴ σύγχρονή μᾶς περίπλοκη καὶ ἄκρως ἐνδιαφέρουσα βιβλικὴ ἔρευνα γιὰ τὴ σημασία καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ δανηλικοῦ ὅρου «*υἱὸς τοῦ*

11. Βλ. G. Madec, *La patria e la via. Cristo nella vita e nel pensiero di Sant'Agostino*, (traduzione di G. Lettieri e S. Leoni), [cultura cristiana antica], Edizioni Borla, Roma, 1993, σ. 266.

12. Βλ. *De civitate Dei*, 11, 2.

13. Βλ. *Confessiones*, 7, 21, 27. Πρβλ. B. Studer, *Augustinus De Trinitate. Eine Einführung*, Ferdinand Schöningh Verlag, Paderborn, 2005, σ. 225: "So ist Christus, der menschgewordene Sohn Gottes, der einzig wahre Weg, der zum ewigen Vaterland führt".

άνθρώπου» στο πλαίσιο τῶν συζητήσεων και τῆς ὥσμωσης ιδεῶν στὸν Ἰουδαϊσμό κατὰ τὸν πρῶτο αἰώνα μ.Χ., ἢ και παλαιότερα¹⁴, οὔτε φυσικά ὁ Αὐγουστίνος γνώριζε τὴν κρίσιμη σημασία τοῦ ὄρου στο πλαίσιο τῆς ἐνωχικῆς γραμματείας¹⁵. Γιὰ τὸν ἱερό Αὐγουστίνου, ὁ ὄρος δηλώνει τὴν ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ, ὅπως εἶχαν ἀλλοστε ἐπισημάνει παλαιότεροι θεολόγοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Εἰρηναῖος Λουγδούνου¹⁶ καὶ ὁ Τερτυλλιανός¹⁷.

Στὴν Ἐπιστολὴ 199 ὁ ἱερός Αὐγουστίνος ἐξάγει τὴν ξεχωριστὴ ἐνάργεια τοῦ Εὐαγγελιστῆ Λουκᾶ¹⁸, ὁποῖος περιέγραψε τὸν πρωταγωνιστικὸ ρόλο καὶ τὴν κυριαρχικὴ παρουσία τοῦ «*υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου*» στὰ ἐσχατο-

λογικὰ γεγονότα ποὺ θὰ προηγηθοῦν τῆς ἔλευσης τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ (Λουκ. 21, 5-33). Σύμφωνα μετὰ τὴν λουκάνεια ἀφήγηση, τὰ κατακλυσμιαῖα γεγονότα τῶν φυσικῶν καταστροφῶν μετὰ τὴν διασάλευσή τῆς κοσμικῆς τάξης, μετὰ τὰ ὄρατὰ σημάδια στὸν οὐρανό, στὸν ἥλιο, στὸ φεγγάρι, στὰ ἀστέρια, μετὰ τὸν τρομερὸ σάλο τῆς ἀνταριασμένης θάλασσας, τὴν θανάσιμη ἀγωνία τῶν ἀνθρώπων, τότε ποὺ θὰ δοῦν τὸν «*υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου*» νὰ ἔρχεται πάνω σὲ «νεφέλη» μετὰ δύναμη καὶ ἀπαστράπτουσα δόξα, ὅλα αὐτὰ μᾶς εἰσάγουν δυναμικὰ σὲ μία νέα φάση τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς καὶ ὑπαρξης. Πρόκειται γιὰ τὸ τέλος τοῦ κόσμου, ὅπως τουλάχιστον τὸν γνωρίζαμε ἀπὸ τὴ συνήθη καθημερινή μας ἐμπειρία. Πρόκειται γιὰ τὸ δραματικὸ τέλος τῆς ἱστορίας. Ὁ «*υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου*» ἀναδύεται μετὰ εὐκρίνεια ὡς μία ἐσχατολογικὴ μορφή ἐν προκειμένῳ, στὴν ἀφήγηση τοῦ Λουκᾶ ὑπὸ τὸ πρίσμα τοῦ ἐρμηνευτῆ Αὐγουστίνου· ἡ ἐνδοξὴ ἔλευσή του ἐγκαθιδρύει πάνω στὴ γῆ τῶν ἀνθρώπων τὴ «*βασιλεία τοῦ Θεοῦ*» (*regnum Dei*), δίνοντας λυτρωτικὴ διέξοδο καὶ σωτήριο τέλος στὰ βάσανα καὶ τὴν ὀδύνη ὅσων ἀκολουθοῦν μετὰ πνεῦμα μαθητείας καὶ εὐλικρινῆ ἀφοσίωση τὸν Ἰησοῦ. Ἡ ρητὴ ἀναφορὰ τοῦ Λουκᾶ στὴν «ἐγγύτητα» τῆς ἐρχόμενης «*βασιλείας τοῦ Θεοῦ*» εἶναι τὸ σημεῖο ποὺ διαφοροποιεῖ, σύμφωνα μετὰ τὴν ὀξυδερκὴ παρατήρηση τοῦ Αὐγουστίνου, τὸν ἐν λόγῳ Εὐαγγελιστὴ ἀπὸ τοὺς ἄλλους συνοπτικούς. Τόσο ὁ Μάρκος ὅσο καὶ ὁ Ματθαῖος στὶς παράλληλες περικοπές τους γιὰ τὰ ἐπικείμενα τρομερὰ γεγονότα δὲν ἀναφέρουν ρητὰ τὴν βασιλεία τοῦ Θεοῦ, δίνοντας ἔτσι τὴν ἐντύπωση ὅτι ὅλες αὐτὲς οἱ ἐναγωνίες καταστάσεις τῆς ἀφατῆς δυστυχίας καὶ θλίψης ἀποτελοῦν τὸ προφητικὸ προανάκρουσμα ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο τῆς καταστροφῆς τῆς Ἱερουσαλὴμ, τὸ 70 μ.Χ. Ὁ Λουκᾶς, ὅμως, ἀφοῦ πρῶτα ἐκθέσει τὰ σχετικὰ μετὰ τὴν ἐπικείμενη καταστροφή τῆς Ἱερουσαλὴμ (Λουκ. 21, 20-24), μετὰ τὴν ἐν συνεχείᾳ ρητὴ

14. Βλ. D. Burkett, *The Son of Man debate: a history and evaluation*, [SNTSMS 107], Cambridge University Press, Cambridge, 2007, σσ. 1-5· 121-124· B. E. Reynolds, *Introduction*, σέ: B. E. Reynolds (ἐκδ.), *The Son of Man Problem: Critical Readings*, [Critical Readings in Biblical Studies], T&T Clark, London/ New, 2018, σσ. 1-22· τοῦ ἰδίου, *The Apocalyptic Son of Man in the Gospel of John*, [WUNT 2. Reihe 249], Mohr Siebeck, Tübingen, 2008, σσ. 1-23· J. J. Collins, *The Scepter and the Star: Messianism in Light of the Dead Sea Scrolls*, Wm B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan/ Cambridge, 2010, σσ. 191-214.

15. Βλ. J. J. Collins, *ἐνθ' ἄνωγ.*, σσ. 196-205.

16. Βλ. *Adversus haereses*, 4, 33, 11.

17. Βλ. *Adversus Praxean*, 27, 11 - 28, 1.

18. Βλ. Ep. 199, 9, 27 (CSEL 57, 267. NBA XXIII, 376): “*Quis enim non videat ad illam civitatem pertinere quod dictum est: Cum autem videritis circumdari ab exercitu Ierusalem, tunc scitote quia appropinquavit desolatio eius? Item quis non videat ad adventum Domini novissimum pertinere quod dictum est: Cum videritis haec fieri, scitote, quoniam prope est regnum Dei? Illud autem quod dictum est: Vae praegnantibus et nutrientibus in illis diebus. Orate autem ut non fiat fuga vestra hieme vel sabbato. Erit enim tunc tribulatio magna, qualis non fuit ab initio mundi, neque fiet; sic est positum secundum Matthaeum, et secundum Marcum, ut incertum sit utrum de excidio illius civitatis, an de saeculi fine intellegi debeat ...*”. Τὰ παρατιθέμενα εὐαγγελικὰ χωρία ἐδῶ εἶναι τὰ ἐξῆς: Λουκ. 21, 20-21, 31 καὶ Ματθ. 24, 19-21. Στὴ συνέχεια ὁ Αὐγουστίνος θὰ παραθέσει τὸ Μάρκ. 13, 17-20, προκειμένου νὰ ἀποδείξει πλήρως τὴν ὑπεροχὴ σὲ σαφήνεια τοῦ Λουκᾶ.

ἀναφορά του στη «*βασιλεία τοῦ Θεοῦ*» (Λουκ. 21, 31) προσδίδει ἔντονο ἐσχατολογικὸ χρωματισμὸ στὴ δική του περιγραφή, ἀναδεικνύοντας μὲ εὐστοχο τρόπο τὸ ἐσχατολογικὸ βᾶθος τῆς θεματικῆς τοῦ «*υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου*».

Συνοψίζοντας, θὰ λέγαμε ὅτι ὁ Λουκᾶς τοῦ Ἀγουστίνου εἶναι ὁ Εὐαγγελιστὴς ποῦ μὲ ἰδιαίτερη εὐαισθησία ἀναδεικνύει τὴν ἀνθρώπινη διάσταση τοῦ Ἰησοῦ. Προβάλλει, δηλαδή, μὲ ἐνάργεια τὴν ἀνθρώπινη φύση (*humanitas*) ποῦ ἔλαβε ὁ Θεὸς Λόγος στὸ μυστήριο τῆς σάρκωσης. Ἡ λουκάνεια γενεαλόγηση τοῦ Ἰησοῦ ἀπὸ λευῖτες ὑποδηλώνει τὴν ἱερατικὴ σημασία τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ. Εἶναι ὁ κατεξοχὴν ἱερέας, γιατί κατὰ γὰρ ἀπὸ ἱερεῖς τοῦ παρελθόντος ὡς πραγματικὸς ἄνθρωπος ποῦ ἦταν. Τέλος, ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς τῆς ἱστορίας εἶναι τὴν ἴδια στιγμή ὁ «*υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου*» τῆς ἐσχατολογίας, ἐκεῖνος ποῦ θὰ ἔρθει καὶ πάλι, μὲ ἀσύγκριτη αὐτὴ τὴ φορά δύναμη καὶ μὲ καταπλήσσοσα δόξα, προκειμένου νὰ φέρει τὴ βασιλεία τοῦ Θεοῦ στὴ γῆ, ἐγκαινιάζοντας μία νέα ἐποχὴ ἀπολύτρωσης καὶ ἐσχατολογικῆς μακαριότητος γιὰ τὴν πολυπαθὴ ἀνθρωπότητα.

☪ ☪

Αναστάσιος Γ. Μαράς

Ε.ΔΙ.Π. στην Ανώτατη Εκκλησιαστική
Ακαδημία Αθῆνας

Ο ΠΛΟΥΤΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΛΟΥΣΙΟΙ ΣΤΗ ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΚΛΗΜΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΑ

Περίληψη

Ο Κλήμης μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο του *Τὶς ὁ σωζόμενος πλούσιος* (*Quis dives salvetur*) επι-

χειρεῖ μια ἠθικὴ ἀποτίμηση τοῦ πλούτου καὶ τῆς διαχείρισής του ἀπὸ τοὺς πλουσίους. Για νὰ το ἐπιτύχει αὐτὸ ἐρμηνεύει ἀλληγορικὰ τὸ εὐαγγελικὸ ἀπόσπασμα Μκ 10:17-31. Ἡ ἐρμηνεία του εἶναι αἰσιόδοξη, καθὼς θεωρεῖ ὅτι ὁ Κύριος δὲν καταδικάζει τὸν πλοῦτο καὶ οἱ πλούσιοι δὲν καταδικάζονται ἀπὸ τώρα. Παρόλα αὐτά, οἱ πλούσιοι θὰ πρέπει νὰ ἐπιλέξουν ἐλεύθερα νὰ μετανοήσουν, νὰ ἀναπτύξουν τὶς χριστιανικὲς ἀρετὲς καὶ, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ, νὰ καταπολεμήσουν τὰ πάθη γιὰ νὰ σωθοῦν. Ταυτόχρονα, θὰ πρέπει νὰ κάνουν καλὴ χρῆση τοῦ πλούτου τους, βοηθώντας ὅσους ἔχουν ἀνάγκη. Για τὸν λόγο αὐτὸ ὁ Θεὸς δημιούργησε τὰ χρήματα καὶ ἔδωσε τὴ δυνατότητα στους πλουσίους νὰ τα διαχειρίζονται ορθά.

Λέξεις κλειδιά

Ἀλληγορικὴ μέθοδος ἐρμηνείας, ἀπάθεια, πάθη, πλούτος, Σχολὴ Ἀλεξανδρείας, σωτηρία, φιλαργυρία.

—

1. Εἰσαγωγή

Στα Ἑλληνικά, ἡ λέξη *πλοῦτος* προέρχεται ἀπὸ τὸ ρῆμα *πύμπλημι*, τὸ ὁποῖο σημαίνει γεμίζω μὲ κάτι ἢ ἀπὸ κάτι καὶ ἀπαντάται ἤδη στα κείμενα τοῦ Ὀμηροῦ καὶ τοῦ Ἡσίοδου¹. Στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα ὁ πλοῦτος συνδέονταν μὲ τὴν κατοχὴ γῆς, ἡ ὁποία λαμβάνονταν ὡς μέτρο κατὰ τάξης τῶν πολιτῶν σὲ κοινωνικὲς τάξεις, ὅπως καὶ στὴ φορολόγησή τους. Κατὰ τὸ ἐλληνικὸ δίκαιο, ὅπως καὶ κατὰ τὸ ρωμαϊκὸ, ἡ γῆ ἀνήκει στὴν πόλη, μὲ τὴν ἄδεια

1. Fr. Hauck καὶ Fr. Kasch, «Πλοῦτος», στο Kittel, Gerhard (ἐκδ.), *Theological Dictionary of the New Testament*, τ. 6, μετάφρ. G. W. Bromiley (Grand Rapids, Mich.: W. B. Eerdmans, 1964-1976), 319-323. H. G. Liddell e R. Scott, *A Greek-English Lexicon*, 8th ed. (New York: American book company, 1901), 1230.